

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav hospodárskych a sociálnych dejín

Diplomová práca

Bc. Martin Dominik Hrtus

Vodné píly a mlyny v okrese Čadca v rokoch 1918 – 1950

Water saws and mills in the district of Čadca in the years 1918 - 1950

Pod'akovanie

Chcel by som touto cestou pod'akovať vedúcemu mojej diplomovej práce, pánu prof. PhDr. Ivanovi Jakubcovi, CSc. za cenné rady, postrehy a konzultácie, spojené s procesom jej vzniku. Moja vďaka tiež patrí sekretárke ÚHSD, pani Jane Heroutovej za pomoc s administratívou spätou s ukončením môjho štúdia.

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracoval samostatne, že som riadne citoval všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

Abstrakt

Predkladaná diplomová práca si kladie za cieľ priblížiť vývoj píl a mlynov na území politického okresu Čadca v období vymedzenom rokmi 1918 (vznik ČSR) až 1950 (ukončenie činnosti väčšiny podnikov). Objektom výskumu sú primárne zariadenia na vodný pohon ale v širšom kontexte aj podniky s inou formou pohonu. Práca približuje ich technický vývoj, proces ich modernizácie, transferu technológií. Zároveň skúma vplyv prírodných a hospodárskych pomerov na tieto formy podnikania v sledovanom období. Konečne si tiež kladie za cieľ zmapovanie objektov bývalých píl a mlynov. Takto získané informácie majú slúžiť na doplnenie vstupov z archívneho výskumu, obzvlášť v otázke technického vybavenia jednotlivých prevádzok. Pramenne práca čerpá z mapových materiálov I. II. a III. vojenského mapovania a archívnych podkladov uložených v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči, pobočka archívu Čadca.

The presented thesis aims to approach the development of sawmills and mills in the political district of Čadca in the period between 1918 (the establishment of the Czechoslovak Republic) and 1950 (the closure of most companies). The object of the research is primary water-powered devices, but in a broader context also companies with other forms of propulsion. The work describes their technical development, the process of their modernization, technology transfer. At the same time, it examines the impact of natural and economic conditions on these forms of business in the period under review. Finally, it also aims to map the objects of former sawmills and mills. The information obtained in this way is intended to supplement the inputs from archival research, especially in the issue of the technical equipment of individual plants. Source work draws on map materials I. II. and III. military survey and documents stored in the Čadca archive, a branch of the State Archives in Žilina.

Kľúčové slová

Hospodárske dejiny, Československo, Slovensko, Čadca, Kysuce, medzivojnové obdobie, vodné píly, vodné mlyny, mapy

Economic history, Czechoslovakia, Slovakia, Čadca, Kysuce, interwar period, water saws, water mills, maps

Obsah

1. Úvod a metodológia.....	8
2. Analýza zdrojov.....	10
2.1. Literatúra	10
2.2. Archívne fondy	11
2.3. Tlačené pramene.....	12
2.4. Mapy.....	13
2.5. Orálne pramene a fotografie.....	14
2.6. Nevyužívané pramene	14
3. Geografická a hospodárska analýza okresu Čadca.....	17
4. Technická charakteristika píl a mlynov	20
5. Význam železničnej dopravy pre drevársky priemysel regiónu	27
6. Elektrifikácia píl.....	31
7. Legislatívny rámec živností.....	35
7.1. Živnostenský zákon.....	35
7.2. Vzdelávanie odborného dorastu	36
8. Prehľad vodných píl a mlynov z pohľadu vodného práva	39
8.1. Vodné právo platné v sledovanom období	39
8.2. Daň z vodnej sily.....	40
8.3. Právne vzťahy k prívodným kanálom	42
9. Chronologický vývoj píl a mlynov okresu Čadca	44
9.1. Vodné píly a mlyny do roku 1918.....	44
9.2. Vodné píly a mlyny v období 1918 – 1938	45
9.3. Vodné píly a mlyny za tzv. Slovenského štátu	49
9.4. Vodné píly a mlyny po druhej svetovej vojne	52
10. Spoločenské postavenie majiteľov vodných píl a mlynov.....	56
11. Záver	57
12. Primárne zdroje a literatúra.....	59
12.1. Archívne fondy	59
12.2. Tlačené a iné pramene	59
12.3. Mapové podklady.....	60
12.4. Články a záverečné práce	60
12.5. Monografie.....	62
13. Prílohy	63

1. Úvod a metodológia

Táto diplomová práca skúma primárne vodné pily a mlyny v regióne Kysúc v prvej polovici 20. storočia. Jedná sa o technické zariadenia, ktoré úzko súvisia s hospodárskym vývojom tejto oblasti už od počiatku jej systematického osídľovania. Geografické podmienky predurčili obzvlášť pily a v širšom kontexte drevárstvo ako také, za jednu z hlavných zárobkových činností miestneho obyvateľstva. Nielen malá bonita poľnohospodárskej pôdy ale aj dostatočné zásoby dreva a dlhodobá absencia iného priemyslu ďalej zvyšovali jeho význam. S rozvojom železničnej siete začali na území budúceho okresu Čadca vznikať parné pily, ktoré posunuli spracovanie dreva z lokálnej na celoštátnu a neskôr medzinárodnú úroveň. Pre niekoľkých majiteľov vodných píl to predstavovalo impulz na modernizáciu ich podnikov. Ale ani tie, ktoré naďalej pracovali s tradičným zariadením neboli v ohrození bezprostredného zániku. Vychádzali totiž zo siete píl a poťažmo mlynov, ktorá bola od valašského kolonizačného procesu naviazaná na potreby miestneho obyvateľstva a dokonca bola menej náchylná na vplyvy väčších hospodárskych výkyvov.

Toto významné postavenie píl a v menšej miere aj mlynov samozrejme nezostáva skryté lokálnej historiografii, ktorá na túto tému vyprodukovala niekoľko odborných príspevkov. Napriek tomu verím, že predkladaná práca spracováva problematiku z doposiaľ nepoužitého pohľadu.

K téme mám osobný vzťah, nakoľko sa jeden zo skúmaných objektov nachádza od 30. rokov 20. storočia vo vlastníctve mojej rodiny. Záujem o túto stavbu bol prvotným impulzom pre výskum problematiky píl a mlynov v jej okolí.

Predkladaná diplomová práca skúma vodné pily a mlyny v okrese Čadca v období od vzniku samostatného Československa do núteného ukončenia výroby týchto podnikov začiatkom 50. rokov. Svojím zameraním tak stojí na pomedzí štyroch vedeckých disciplín: hospodárskych dejín, dejín techniky, mikrohistórie a etnológie. Pokúsim sa priblížiť výskumné otázky formulované s ohľadom na obsah a rozsah dostupných prameňov. Prvým cieľom je zmapovanie vodných píl a mlynov a vyhotovenie ich zoznamu pokiaľ možno aj s odpovedajúcim mapovým aparátom ako základu k ďalšiemu výskumu. Pokúsim sa tiež aspoň čiastočne zrekonštruovať technické vybavenie týchto objektov, ich pohonných motorov, pomocných motorov a samotných zariadení na spracovanie dreva a obilia. Budem skúmať vývoj týchto zariadení v čase, ich prípadnú modernizáciu spojenú s elektrifikáciou, novými pohonnými jednotkami a v širšom meradle s transferom technológií. Takto zistené údaje bude možné porovnať s údajmi štatistickej povahy z iných území Slovenska či Československa

a vyhodnotiť tak prípadnú progresívnosť, priemernosť alebo zaostávanie okresu. Pri skúmaní modernizácie zameriam pozornosť na využitie železničnej siete pri obchode s piliarskymi produktami. Fungovanie píl a mlynov tiež zasadím do širších hospodárskych súvislostí, či už vnútorného trhu okresu Čadca ale aj vnútroštátneho a medzinárodného obchodu. Pokúsim sa načrtnúť aký vplyv na túto miestnu výrobu mali hospodárske konjunktúry, krízy, zmeny politických režimov a vojnové udalosti. V prípade píl bude možné v rámci okresu porovnávať vývoj malých vodných s veľkokapacitnými pílami na parný pohon ako aj ich naviazanie na miestny obchod s drevom.

Prvú fázu by mala tvoriť priama metóda zhromaždenia, kritiky a analýzy archívnych prameňov, ktorých úplný prehľad je uvedený nižšie. Metódou sondy som vybral oblasti a odvetvia vhodné na komparáciu s údajmi zistenými o skúmanom území.

2. Analýza zdrojov

2.1. Literatúra

V slovenskej historiografii doposiaľ neexistuje monografia systematicky mapujúca dejiny píl a mlynov či už ako technických stavieb alebo ako remeselného a hospodárskeho odvetvia. Pre potreby tejto práce preto vychádzam z príspevkov v dvoch zborníkoch o dejinách mlynárstva.¹ Prínosné sú tiež články Jána Hanušina² a Milana Kiripolského,³ pričom druhý menovaný bol zamestnancom Kysuckého múzea v Čadci. Obaja autori približujú mlynárstvo a piliarstvo skôr z pohľadu štúdia pamiatok ľudového staviteľstva a etnografie, bez širších hospodárskych súvislostí. Historický vývoj technického zariadenia mlynov a píl a pridružených remesiel ako aj prehľad jednotlivých typov strojných zariadení a názvoslovía poskytuje dvojdielna monografia českej proveniencie *Život a dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*⁴. Informácie v nej sú pre Slovensko a poľažmo pre územie okresu Čadca relevantné, nakoľko toto územie zdieľalo podobnú technicko-stavebnú kultúru s územím Valaška, ležiacom na opačnej strane Beskýd. Publikácia tiež umožňuje komparáciu technického stavu píl a mlynov na skúmanom území s vyspelejšími oblasťami historických krajín v období Československa. V celoslovenskom meradle som informácie o už zmienenom širšom hospodárskom kontexte čerpal hlavne z prác Petra Mička⁵ a Ľudovíta Hallona.⁶ Nielen že popisujú celkový hospodársky vývoj Slovenska v sledovanom období ale obsahujú tiež kapitoly špecificky venované drevárskemu priemyslu. Kysucké múzeum v Čadci vydáva zborník, obsahujúci

¹ *Mlyny a mlynárske remeslo. Zborník príspevkov z rovnomenného celoslovenského odborného seminára*. Galanta 2006, *Historické mlyny a mlynské zariadenia*, Pribylina 2006.

² Ján HANUŠIN, *Pojem a klasifikácia vodných mlynov na Slovensku*, in: *Slovenský národopis*, roč. XVIII, č. 2, Bratislava 1970, s. 177 – 222 Ján HANUŠIN, *Posudzovanie pamiatkovej hodnoty starých mlynov*, in: *Pamiatky, príroda*, roč. XIII, č. 1, Bratislava 1983, s. 3 – 11.

³ Milan KIRIPOLSKÝ, *Príspevok k štúdiu technických zariadení v ľudovej kultúre na Kysuciach*, in: *Múzeum*, roč. XXXI, č. 1, Martin 1986, s. 25 – 30.

⁴ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 1999 Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ a kol., *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II.*, Praha 2008.

⁵ Peter MIČKO, *Hospodárska politika Slovenského štátu (Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945)*, Krakov 2014.

Peter MIČKO – Ľudovít HALLON (ed.), *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941*, Krakov 2015.

⁶ Ľudovít HALLON, *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*, Bratislava 1995

Ľudovít HALLON – Peter MIČKO (ed.), *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*, Bratislava 2019.

články týkajúce sa hospodárskych dejín okresu Čadca⁷, priebehu elektrifikácie⁸ a dopravnej infraštruktúry.⁹ Sekundárna literatúra k dejinám lesníctva a drevárstva využitá v tejto práci vznikla na pracoviskách Technickej univerzity vo Zvolene, či už vo forme skrípt¹⁰, monografie¹¹, alebo článkov vo fakultnom zborníku.¹²

2.2. Archívne fondy

Najpočetnejším prameňom sú fondy Okresného živnostenského spoločenstva v Čadci (ďalej iba Spoločenstvo alebo OŽSČ), uložené v Čadčianskom archíve, ktorý spadá pod krajský Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. (ďalej len ŠA ZA) Spoločenstvo vzniklo v roku 1925 na základe Priemyselného zákona pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi č. 259/1924 Sb. z. a n..¹³ Ako stavovská organizácia združovalo všetkých remeselníkov, obchodníkov a živnostníkov v okrese. Zaniklo v roku 1951 pričom v roku 1938 došlo k vystúpeniu mlynárov zo Spoločenstva a ich vstupu do odborovej spoločenskej organizácie s celoslovenskou pôsobnosťou. Fond obsahuje primárne zápisnice so schôdzí predstavenstva a učňovských a tovarišských skúšok.

Fond Okresného úradu v Čadci a neskôr Okresného národného výboru obsahuje pre potreby tejto práce hlavne hlásenia o hospodárskej situácii v okrese v jednotlivých odvetviach a súpisy jednotlivých podnikov pre potreby štátnej správy a brannej moci. Hlásenia z miestnych šetrení v jednotlivých výrobných zariadeniach, či už za účelom rozšírenia výroby, požiarnej ochrany, sporov o vodné právo či priebehu likvidácie podnikov na začiatku 50. rokov sa nachádzajú vo fondoch notárskych úradov jednotlivých obcí. Môj predpoklad, že by sa zmienky o niektorých pílach a mlynoch mohli nachádzať vo fondoch jednotlivých JZD, ktoré ich prebrali, sa nepotvrdil, nakoľko tieto fondy sú zachované od 60. rokov, teda v období, kedy zariadenia nepracovali ani pre miestnu potrebu družstiev.

⁷ Martin TURÓCI, *Priebeh a sociálne dôsledky Veľkej hospodárskej krízy v okrese Čadca*, in: Miloš JESENSKÝ, *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 12/2009*, Čadca 2009, s. 180 – 225.

⁸ Miroslav SABOL, *Elektrifikácia severozápadného Slovenska v prvej polovici 20. storočia*, in: Miloš JESENSKÝ, (ed.) *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 13/2010*, Čadca 2010, s. 365 -383.

⁹ Veronika PAUKOVÁ, *Vybrané aspekty železničnej dopravy na Kysuciach vo svetle pamätných kníh z medzivojnového obdobia*, in: Miloš JESENSKÝ, (ed.), *Zborník Kysuckého múzea 15/2013*, Čadca 2013, s. 350 – 376.

¹⁰ Pavel ZDYCHA, *Dejiny drevárstva*, Zvolen 2001.

¹¹ Viliam STOCKMANN, *Dejiny lesníctva na Slovensku*, Bratislava 2016.

¹² Jozef ČUŘÍK, *Riadenie štátnych lesov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, in: *Acta facultatis forestalis*, roč. XXXIV, Zvolen 1992, s. 443 – 454.

¹³ Ivan GAJDIČIAR (ed.), *Páni majstri: Remeslá, obchod a živnosti v Turzovke*, Turany 2003, s. 27.

Druhou inštitúciou, ktorá v svojich zbierkach uchováva fondy relevantné pre túto prácu je Kysucké múzeum v Čadci (ďalej len KMČ). Ide najmä o separáty publikovaných a nepublikovaných príspevkov, dominantne z pera Milana Kiripolského a o fond matric a ozalítov objektov ľudovej architektúry na Kysuciach. Tie boli ešte in situ zamerané študentami architektúry STU v priebehu 70. a 80. rokov. Tento proces súvisel s plánovaným vznikom skanzenu kysuckej dediny vo Vychylovke a s vyhľadávaním vhodných objektov pre túto expozíciu. Ešte pred ich zánikom tak bolo zmapovaných niekoľko píl a mlynov, bohužiaľ už bez technického vybavenia.

2.3. Tlačené pramene

Tlačené pramene obsahujú okrem dobových príručiek hlavne pramene štatistickej povahy. Tie možno rozdeliť do dvoch skupín. Prvou sú obecné štatistiky o počte obyvateľstva, jeho vývoji a zamestnaní v jednotlivých sektoroch. Údaje v nich obsiahnuté pomáhajú charakterizovať sociálno-ekonomické postavenie okresu a jeho zasadenie v rámci Slovenska a Československa. Dokresľujú tiež rozloženie vnútorného trhu, obzvlášť dôležité ak pracujem s hypotézou, že väčšina vodných píl a mlynov v okrese Čadca produkovala len pre lokálny trh.

Druhou skupinou sú štatistiky týkajúce sa výhradne píl a mlynov. Rozsiahlejšia je séria *Mlýny v republike Československé činné ve výrobním...*¹⁴ vydávaná v rámci edície Československá štatistika a zachytávajúca obdobie rokov 1923 – 1932. Ako názov napovedá, je zameraná primárne na mlyny, ale vedie aj údaje o pridružených výrobách. Štatistické údaje v nej sú skutočne bohaté, pre potreby tejto práce je zaujímavé rozdelenie mlynov podľa pohonu, výkonu, osadenie mlecími kameňmi. Je tiež možné sledovať zmenu týchto údajov v desaťročí od doznievajúcej povojnovej konjunktúry, cez nástup elektrifikácie až do hospodárskej krízy. Veľkou nevýhodou série je, že nedelí mlyny podľa okresov ale podľa výrobných oblastí, na základe prevládajúcej rastlinnej produkcie. Napriek tomu umožňuje vyvodit' niektoré závery pre čadčiansky okres a ich komparáciu s oblasťami v Čechách s podobnou produkčnou štruktúrou.

Delenie podľa okresov, respektíve daňových úradov je zohľadnené v publikácii *Seznam a mapa vodních děl*.¹⁵ Zachytáva stav k roku 1930 a nakoľko vyšla len raz, nemožno vývoj parametrov jednotlivých zariadení porovnávať v čase. Obsahuje základné údaje o všetkých

¹⁴ *Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1923 do 30.VII.1924*, Praha 1926 až po *Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1931 do 30.VI.1932*.

¹⁵ *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé: Stav k roku 1930*, Praha 1933.

podnikoch na vodný pohon. Vznikla z podnetu ministerstva financií a viažu sa k nej dva nedostatky. Zachytáva len podniky, ktoré boli v danom roku platcami dane, a teda nie tie dočasne pozastavené; a nakoľko mala byť podkladom na ďalšie vyrubovanie dane mnohí majitelia úmyselne podhodnocovali výkon svojich strojov. Napriek tomu môže slúžiť ku komparácii technického stavu mlynov a píl a ich približného výkonu v rôznych okresoch.

2.4. Mapy

Špecifickým prameňom k výskumu vodných píl a mlynov sú mapové diela. Najpodrobnejšie, čo sa mierky týka sú mapy stabilného katastra, ktorý v uhorskej časti monarchie vznikol od polovice 50. rokov 19. storočia. Píly a mlyny však neboli považované za topografický bod a preto v mapách nemajú vlastnú značku. Niekedy je možné ich situačne určiť ako samostatné objekty na brehu rieky či na konci náhonu, väčšinou je však nutné ich najprv lokalizovať na mapách iného charakteru. Tými sú listy I., II. a III. vojenského mapovania a mapové diela z nich vychádzajúce. Píly a mlyny sú v nich značené nielen ako topografické objekty ale aj ako výrobné prostriedky schopné poskytnúť suroviny na výživu armády a výstavbu ubikácii, komunikácii a poľných opevnení. Tento význam si vo vojenstve a teda aj na vojenských mapách udržali do 50. rokov 20. storočia. Prvé vojenské mapovanie v mierke 1:28 800, dokončené v 80. rokoch 18. storočia¹⁶ je pre mnohé píly a mlyny vlastne prvým „písomným“ zachytením ich existencie. Značka pre pílu a mlyn je v mapách jednotná. [príloha 1.] Rozvoj topografickej techniky na prelome 18. a 19. storočia ako aj skúsenosti z napoleonských vojen viedol k druhému vojenskému mapovaniu. To je vyhotovené v rovnakej mierke a obsahuje už samostatné značky pre pílu a mlyn, v prípade mlynov sa dokonca uvádza stavebný materiál drevo alebo kameň. [príloha 2] Najdlhšiu životnosť preukázalo tretie vojenské mapovanie. Malo už štandardnú mierku 1:25 000 a územie severného Slovenska bolo zmapované medzi rokmi 1882 – 1884. Nasledujúce polstoročie bol tento mapový podklad opakovane aktualizovaný. Vychádzali z neho československé vojenské mapy, z nich následne mapy nemeckého generálneho štábu a z nich dokonca americké vojenské mapy územia na východ od železnej opony v počiatočnej fáze studenej vojny. Na tretom vojenskom mapovaní a jeho aktualizáciách možno tiež ilustrovať postupnú industrializáciu zobrazovaného územia. Od roku 1894 sa tak na mapách napríklad objavuje špecifický symbol pre elektrárňu. Píly aj

¹⁶ Annamária HANKÓ – Bronislava PORUBSKÁ, *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1833*, Bratislava 2013, s. 12.

mlyny majú svoje vlastné značky a dochádza k ďalšiemu deleniu na tie s vodným a parným pohonom. [príloha 3.] [príloha 4.]

2.5. Orálne pramene a fotografie

Pri popise technického zariadenia a prevádzky jedného zo skúmaných objektov boli použité spomienky posledného majiteľa, Vincenta Hrtusa (1899 – 1993) a jeho syna Milana Hrtusa (1934). Oba záznamy sú vo forme vedeného rozhovoru, prvý zaznamenaný koncom 70. rokov na magnetofonovú cievku, druhé v roku 2021 na digitálny záznam. Druhý rozhovor bol vedený autorom v ktorého archíve sa oba záznamy nachádzajú. Zároveň považujem za vhodné uviesť, že autor je pravnukom respektíve vnukom oboch pamätníkov. Z pozostalosti Vincenta Hrtusa tiež pochádzajú použité fotografie jeho pily, z ktorých možno vyvodit' základné informácie o stavebnom a technickom vývoji objektu.

Nakoľko časť píl a mlynov ukončila svoju činnosť v polovici 50. rokov, je možné predpokladať, že ešte žije niekoľko ďalších pamätníkov, ktorí by boli schopní poskytnúť náhľad nielen do technického stavu zariadení na konci ich existencie ale hlavne do každodenného procesu fungovania jednotlivých zariadení a sociálno-ekonomických kontaktov, ktoré sa okolo nich formovali. Toto použitie metódy orálnych dejín by tak mohlo objasniť niektoré skutočnosti, ktoré sa v archívnych dokumentoch, bez výnimky úradného charakteru, nenachádzajú.

2.6. Nevyužitá pramene

Na záver tejto analytickej pasáže považujem za vhodné aspoň v stručnosti zhrnúť primárne pramene, ktoré nebolo možné v tejto práci spracovať ale o ktorých existencii viem. Nezačlenil som ich do výskumu vedome, z časových dôvodov. Začiatkom jesene roku 2020, keď som mal v hrubých obrysoch ukončený výskum sekundárnej literatúry a stavu doterajšieho bádania predkladanej problematiky došlo na Slovensku k uzatvoreniu archívov. Tie boli bádateľom sprístupnené až v máji 2021 a aj to s obmedzenou kapacitou. Asi najdôležitejším prameňom, nezahrnutým v tejto práci sú tzv. Vodné knihy. V prípade okresu Čadca by mali byť uložené v Krajskom archíve v Trenčíne, vo fondoch bývalej Trenčianskej župy, pod ktorú toto územie patrilo. Povinnosť viesť Vodné knihy bola ustanovená uhorským zákonným článkom o vodnom práve č. XXIII z roku 1885. V dobe prvej ČSR boli vedená na základe

nariadení č. 161/1925 Sb. z. a n., č. 176/1928 Sb. z. a n. a č. 177/1928. Sb. z. a n.¹⁷ Tieto nariadenia zjednotili ich formu s Vodnými knihami vedenými podľa predlitavských právnych noriem. Vodné knihy boli v Československu zrušené v roku 1955. Vo Vodných knihách by mali byť uvedené všetky hydrotechnické zariadenia, verejné aj súkromné, ako aj riečne stavby, mosty, údaje o regulácii brehov či kanalizácii. Novozriadené objekty, využívajúcu vodnú energiu mali o zápis do Vodnej knihy požiadať spolu s priložením plánu a technického popisu stavby. Teoreticky by tak bolo možné dohľadať ďalšie údaje k polohe a technickému vybaveniu všetkých vodných píl a mlynov v sledovanom období na príslušnom území. Problémom je, že podľa mojich informácií je príslušný fond nespracovaný, navyše zápisy sú do roku 1918 vedené po maďarsky. Vo fondoch notárskych úradov z okresu Čadca sa zachovali dve kópie zápisov do Vodnej knihy.

Ďalším nepoužitým prameňom sú pozemkové knihy, uložené na Katastrálnom odbore okresného úradu v Čadci. Zachytávajú majetkové zmeny v držaní nehnuteľností od polovice 19. storočia do 50. rokov. Po identifikácii konkrétneho objektu na mape stabilného katastra by na základe čísla parcely bolo možné určiť zmeny vlastníkov v sledovanom období. Tieto dokumenty však bohužiaľ nie sú digitalizované a Katastrálny odbor v Čadci nie je personálne ani priestorovo vybavený na klasický archívny výskum.

Posledným archívnym prameňom, nezahrnutým do rozsahu tejto práce je kartotečná matrika OŽSČ. Obsahuje základné údaje o všetkých členoch Spoločenstva po celú dobu jeho existencie. Pri väčšom množstve času na výskum by bolo možné z necelých dvoch tisícov kariet vybrať tie, ktoré patrili držiteľom živnostenských oprávnení na prevádzku píl a mlynov a prípadne na obchod s drevom. Údaje nie sú dostatočne konkrétne, aby umožnili presne lokalizovať všetky výrobné objekty, lokalita je často určená len popisne (píla na Vyšnom konci...). Z matriky by však bolo možné zistiť, aké ďalšie živnosti ten ktorý držiteľ oprávnenia vykonával, čo by pomohlo dokresliť ekonomické súvislosti hlavne u objektov, ktoré nemali celoročnú prevádzku.

Ďalšie informácie, najmä technického charakteru by mohla priniesť metóda povrchového výskumu industriálnej archeológie. Žiadny zo skúmaných objektov sa síce nezachoval v celej hmote svojej stavby, ale píly a mlyny majú zo svojej podstaty pevné kamenné alebo betónové základy, potrebné k stabilnému uchytieniu pomerne ťažkého

¹⁷ Marta ŠVOLTÍKOVÁ, *Zlomok tzv. Vodnej knihy Hontianskej a Tekovskej župy v Štátnom archíve MV SR v Nitre a jeho pramenná hodnota*, in: *Mlyny a mlynárske remeslo. Zborník príspevkov z rovnímeného celoslovenského odborného seminára*. Galanty 2006, s.27.

mechanizmu a taktiež prírodné kanály na hnaciu vodu. Tie boli väčšinou kopané v teréne, bez umelej výstuže brehov a podliehajúce rýchlej degenerácii, avšak je možné predpokladať, že sa na niektorých úsekoch aspoň torzovito zachovali. Ich priebeh je možné zistiť z máp stabilného katastru. Samotné objekty stavieb boli drevené, buď zrubové alebo s nosnou konštrukciou pobitou doskami a teda tiež bez údržby rýchlo zanikajúce. Torzo jednej stavby sa mi podarilo zachytiť, bohužiaľ je tento druh výskumu nutné bez technického vybavenia vykonávať v krátkom období na jeseň alebo na jar, v dobe keď už nie je vegetácia a ešte nenapadol sneh, čo bolo opäť znemožnené epidemiologickou situáciou.

Všetky vyššie uvedené nevyužité pramenné zdroje uvádzam preto, aby som ilustroval možnosti rozšírenia výskumu predkladanej problematiky v budúcnosti.

3. Geografická a hospodárska analýza okresu Čadca

Okres Čadca [príloha 5], [príloha 6] ktorý je predmetom skúmania tejto práce nie je úplne totožný s dnešným územným prvkom rovnakého mena. Presunmi územia v období po druhej svetovej vojne bola jeho rozloha zväčšená z pôvodných 488 km² na súčasných 760 km². V období prvej republiky pripadalo z jeho rozlohy 155 km² na obrábanú pôdu, 153 km² na lesy, 133 km² na pasienky a 22 km² na lúky.¹⁸ Na lesy, surovinovú základňu píl, tak pripadalo 31,3 % rozlohy. Slovenský priemer bol podľa meraní v prvej polovici 20. rokov 31%. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1921 žilo v okrese 41 000 ľudí a to v štrnástich obciach: Čadci, Čiernom, Horelici, Olešnej, Oščadnici, Makove, Podvysokej, Rakovej, Skalitom, Staškove, Svrčinovci, Turzovke, Vysokej nad Kysucou a Zákopčí. Počet obyvateľov do roku 1946 narástol na 53 000. Z uvedených obcí jediná Čadca bol mestom a zároveň hospodárskym a administratívnym centrom. V oboch sčítaniach ľudu v medzivojnovom období sa viac ako 90 % obyvateľov prihlásilo k československej národnosti. Drvivá väčšina bol národnosti slovenskej, Česi boli v okrese na miestach železničných zamestnancov, učiteľov a úradníkov novovzniknutej samosprávy, nahrádzajúcich maďarských úradníkov a spočiatku chýbajúcich príslušníkov slovenskej inteligencie. Táto situácia sa razantne zmenila núteným odchodom českých úradníkov po marci 1939. Jedinú početnejšiu menšinu tvorili židovskí obyvatelia, podľa cenzu z roku 1921 ich bolo 278. Pre potreby tejto práce je významné ich relatívne vysoké zastúpenie v obchode s drevom a vlastníctvo niekoľkých píl, ktoré bolo ukončené procesom arizácie.

Najviac obyvateľov nachádzalo obživu v primárnom sektore – poľnohospodárstve a ťažbe dreva. Ten trpel nadbytkom pracovných síl a celkovo nízkou výnosnosťou a produktivitou práce. Hektárová úrodnosť pšenice dosahovala 9 q v porovnaní s celoslovenským priemerom 13,2 q.¹⁹ Počet a pomer zamestnania obyvateľstva v jednotlivých sektoroch je uvedený v tabuľke 1. [príloha 7]

Z geografického hľadiska je okres Čadca hornatý kraj, ktorého hranice tvoria zo západu Javorníky, zo severu moravsko-sliezske Beskydy a z východu Kysucké Beskydy. V regióne sa nenachádzajú žiadne hospodársky využiteľné zásoby nerastných surovín. Morfológiu terénu utvára tok rieky Kysuce a jej prítokov. V podhorskom prostredí, bez rovinných častí nemohla Kysuca vytvoriť úrodnejšie naplaveninové nivy a existujúca slabá vrstva humusoidnej pôdy bola odplavovaná. Dominovali preto predovšetkým pasienky a lesy. Nevsiakavé flyšové

¹⁸ Ludevít LUPTÁK (ed.), *Severozápadné Slovensko: Publikácia pre propagovanie cudzineckého ruchu a turistiky*, Banská Bystrica nedatované, s. 51.

¹⁹ Vladislav LACINA, *Formování československé ekonomiky 1918 – 1923*, Praha 1990, s. 44.

podložie spolu s odlesňovaním a pastvinami a s vysokými zrážkami, charakteristickými pre podhorské regióny viedli k častým povodniam. Rieka Kysuca má nestabilný vodný režim, charakteristický veľkým kolísaním prietoku. Priemerný prietok v bode jej vtoku do Váhu je 17 m³/s, minimálny prietok 0,83 m³/s a maximálny až 880 m³/s.²⁰

Z uvedeného vyplýva niekoľko záverov pre problematiku píl a mlynov. Studený región s vysokými zrážkami, dlhými zimami a bez úrodnej pôdy nebol schopný uspokojiť potravinové nároky obyvateľstva v plnej miere a to muselo hľadať obživu mimo primárny sektor. Tento proces poznáme aj z podhorských oblastí českých krajín. Produkcia obilia bola malá, výhradne pre vlastnú spotrebu a nie pre vývoz. Mlyny preto neboli pre lokálne hospodárstvo tak dôležité. Omnoho významnejšie boli pily, ktoré mohli čerpať z dostatku suroviny, pohonnej energie aj pracovnej sily a nielenže plne pokryli miestnu spotrebu ale svoje produkty aj exportovali. Otázka pohonu pila a mlynov je však komplikovaná nestálym vodným režimom Kysuce a jej prítokov. V obdobiach so zrážkami poskytovali dostatok vodnej energie, tie sa však striedali so suchom a malým prietokom, nakoľko hydrotechnické zariadenia ležali v hornej časti toku a charakteristika povodia neumožňovala dostatočnú retenciu vody. Terén tiež neumožňoval výstavbu akumulčných nádrží, rybníkov – v skúmaných mapových materiáloch som nenašiel žiadnu takúto stavbu. Veľké kolísanie prietoku a časté povodne tiež sťažovali výstavbu vzdúvacích hatí, ktoré boli stavané len z miestne dostupného materiálu teda dreva a kameňa.

Dominantné, dokonca monopolné postavenie drevárskeho priemyslu v okrese nastalo po roku 1922, keď bola zatvorená textilná fabrika v Čadci, otvorená v roku 1904 ako sesterský závod *Súkenných tovární v Žiline*.²¹ Zamestnával spočiatku 320 ľudí, vďaka vojnovej konjunktúre, spojenej so objednávkami pre armádu narástol počet zamestnancov na takmer 500. Jej osud bol však typický pre mnohé slovenské priemyselné podniky v období po skončení prvej svetovej vojny. Strata odbytišťa, ležiacich po novom v iných štátoch s colnými bariérami a konkurencia efektívnejších a vyspelejších českých podnikov viedla v roku 1922 k ukončeniu výroby. Robotníctvo bolo kompenzované vyplatením čiastky 300 000 Kč. Stroje z továrne mali byť demontované a odvezené do Záhrebu, k čomu nakoniec nedošlo. Materský závod v Žiline však zostal v prevádzke a v sledovanom období zamestnával aj robotníkov z Kysúc. Ani jemu sa nevyhli hospodárske problémy, výroba v roku 1932 dosahovala len polovičných hodnôt v porovnaní s predkrízovým obdobím.²² K náprave došlo v druhej polovici 30. rokov

²⁰ Rieka Kysuca, dostupné z : <http://www.spoznaj.eu/rieka-kysuca>, citované 7.8.2021.

²¹ Miroslav SABOL, *Nosný priemysel na Kysuciach v prvej polovici 20. storočia*, in: Eudovít HALLON – Miloš JESENSKÝ – Miroslav SABOL a kol., *Kysuce v XX. storočí*, Čadca 2012, s. 103.

²² Tamtiež s. 104.

a obzvlášť pozitívne podnik pociťoval odstránenie konkurencie českých závodov po vzniku tzv. Slovenského štátu. Druhým významným zdrojom pracovných príležitostí v priemysle mimo územie okresu predstavoval región Ostravska. Obyvatelia Kysúc za prácou do miestnych uhľových baní a hutníckych podnikov nielen odchádzali, ale hlavne v období po druhej svetovej vojne sa tam aj sťahovali. Bane mali význam v drevárskom priemysle, nakoľko boli odberateľom veľkého množstva tzv. banského dreva. Jednalo sa o guľatinu nižšej kvality alebo získanú z polomov a prebierok, ktorá sa používala ako výstuž ťažobných štôlní. Jej spracovanie však spočívalo len vo vytlačení a odvetvení, netvorila tak zisky pre píly. Iný ako drevársky priemysel začal v okrese vznikať až v období centrálne plánovaného hospodárstva v rámci programu spriemyselňovania Slovenska. Prvým takýmto podnikom bol pobočný závod automobilky Tatra v Čadci.²³

²³ Tamtiež s.107.

4. Technická charakteristika píl a mlynov

Prvým mechanickým nástrojom na spracovanie obilia bol žarnov, jednoduchý ručný mlyn. Jeho spodný kameň bol statický a horný, tzv. behúň, sa otáčal, pričom v medzere medzi nimi dochádzalo k drveniu materiálu. Vodný mlyn je tak vlastne len vyšším stupňom mechanizácie tohto procesu, keď ľudskú energiu nahradila tá vodná. Vodné kolesá boli buď na hornú, strednú alebo spodnú vodu. Kolesá na vrchnú a strednú vodu premieňali potenciálnu energiu vody na kinetickú a vyznačovali sa vyššou účinnosťou.²⁴ Potrebovali však výškový rozdiel vodnej hladiny a svojej osy a voda k nim preto musela byť privádzaná vodným dielom od hlavného toku, na ktorom navyše musela byť vybudovaná hať na vzduť hladiny. Kolesá na spodnú vodu naproti tomu pracovali priamo na hlavnom toku ale ich účinnosť bola nižšia, nakoľko len transformovali kinetickú energiu. Potrebovali tiež väčší a stabilnejší prietok. Konštrukčne najzložitejšie bolo previesť horizontálny pohyb vodného kolesa na vertikálne otáčanie mlecieho kameňa. To sa dialo pomocou dvoch ozubených kolies, priliehajúcich k sebe pod uhlom 90°. Tento systém, ustálený od stredoveku prešiel prvou vlnou modernizácie od druhej polovice 19. storočia. Pôvodné kamene z prírodného materiálu boli nahradzané umelými tzv. francúzskymi kameňmi a tie ešte neskôr mlecími stolicami, kde sa obilie spracovávalo medzi dvoma rýchlo sa otáčajúcimi ryhovanými valcami, ktoré boli buď keramické alebo oceľové. Táto mlecia stolica potrebovala k prevádzke vyššie otáčky, preto bolo niekedy pri jej inštalácii zmenené prevodové ústrojenstvo. Častejšie sa však nahradil celý vodný motor, kde miesto vodného kolesa zastúpila turbína. Posledným krokom modernizácie prevádzky už existujúcich mlynov bolo nahradenie vodnej energie elektrickou.

V prípade vodných píl bol celý mechanizmus o niečo zložitejší. Základným zdrojom energie bolo taktiež vodné koleso, takmer výlučne na vrchnú vodu. Jeho krúťový pohyb však musel byť zmenený na pohyb lineárny. Ten posúval vo zvislom smere rám, v ktorom bol osadený pílový list. Tento rám bol osadený na mieste a pohybovala sa pílená guľatina, ktorá bola navijakom pritáňovaná proti listu. Ak bol rám drevený s jednou pílou, hovoríme o píle valaške, typickej pre oblasti valašskej kolonizácie. Neskôr bol rám zhotovovaný zo železa s viacerými pílovými listami, jednalo sa teda o tzv. gáter. Archaické valašky vedeli drevo len narezať na dosky. Od 19. storočia sa rozširuje strojové vybavenie píl, pribúdajú cirkulárky a skracovačky, ktoré dokázali fošne zarovnať po okrajoch do výsledného obdĺžnikového tvaru, takzvané omietnuť, a zároveň skrátiť na požadovanú dĺžku. Tieto stroje boli poháňané

²⁴ Jozef MAAR, *Elektrina v mlynárstve*, Bratislava 1949, s.23.

koženými remeňmi z hlavnej transmisie, ktorú tiež roztáčalo vodné koleso. Celé zariadenie však zaberalo viac miesta ako pôvodná valaška, preto museli byť píly zväčšené. Namiesto menšej trámovej konštrukcie, ktorá stavebne vychádzala z ľudovej architektúry tak boli stavané skeletové konštrukcie, ktorých drevená kostra bola pobitá doskami a ako strešná krytina bývala namiesto šindľu použitá lepenka. Železný gáter tiež vyžadoval pevnejšie základy, ktoré boli po novom najčastejšie zhotovované z betónu.

Čo sa týka všeobecného stavu slovenského mlynárstva medzi rokmi 1923 – 1932 môžeme sa oprieť o údaje v priloženej tabuľke. [príloha 15] Ak budeme považovať mlyny na kameň v tomto období za technicky zastaralé, uvidíme, že ich pomer na Slovensku bol výrazne väčší ako ich pomer v rámci celej republiky. Oblasť Beskýd a Tatier je na tom v tomto ohľade ešte horšie. Nie je to však len otázka prírodných podmienok, oblasť Slezkých Beskýd, s podobnou geografickou charakteristikou v tom istom čase už vykazuje jasnú dominanciu mlynov s mlecou stolicou. Do roku 1932 dochádza k znižovaniu podielu mlynov na kameň, ale jeho úroveň je na Slovensku stále väčšia ako v rámci ČSR. Celkový počet mlynov na Slovensku a aj v celom štáte klesá a počet mlynov na kameň klesá ešte rýchlejšie. Denná kapacita mlynov však v sledovanom úseku narástla, tým ako sa zvyšoval podiel moderných mlynárskych závodov s parným a elektrickým pohonom. Posledná časť tabuľky, ktorá uvádza využitie dennej mlecej kapacity, zároveň odhaľuje ďalšiu nevýhodu vodných mlynov na kameň. Tou bola ich závislosť na vodnej energii a teda nemožnosť plánovaného a efektívneho mletia. Vo všeobecnosti boli vďaka moderným mlynom, situovaným na južnom Slovensku, slovenské mlyny efektívnejšie vo využívaní svojej kapacity v porovnaní s celoštátnym údajom.

V otázke pohonu vodných mlynov a píl máme ešte jeden prameň, *Seznam a mapu vodných děl Republiky Československé*. Ten nám umožňuje charakterizovať k roku 1930 využívanie vodnej energie v jednotlivých okresoch. V okrese Čadca sa podľa neho nachádza 22 podnikov využívajúcich vodnú energiu. Len jeden z nich, mlyn spojený s elektrárnou, má osadenú turbínu.²⁵ Celkový výkon vodných motorov je 105,5 konských síl a na turbínu pripadá 9 % tohto výkonu. Jedno mlynské koleso bolo na spodnú vodu, poháňalo mlyn v Horelici, na južnom okraji Čadce. Až v tomto mieste mala Kysuca dostatočný prietok na to, aby na nej mohol byť v efektívnej prevádzke tento druh vodného motoru. Technické zaostávanie okresu môžeme doložiť porovnaním s okresom Vsetín. Ten sa nachádza na opačnej strane Beskýd

²⁵ *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé:.... Sv. 25.*

a má podobné prírodné podmienky. 38 vodných motorov tu poskytovalo výkon 455 konských síl. Turbín bolo šesť ale ich podiel na celkovej energii bol až 64 %.²⁶

Na príklade troch lokalít by som rád ukázal možnosti kombinovania archívnych materiálov a iných zdrojov pri výskume hospodárskych dejín a dejín techniky. Všetky tri stavby sú zároveň typickými reprezentáciami vodných píl a mlynov v sledovanom období. Prvý je mlyn v Zákopčí. Základný materiál v tomto prípade predstavuje ozalit z terénneho výskumu ešte stojaceho objektu. [príloha 19] Je na ňom zobrazená zrubová stavba, ktorá sa rozmermi, materiálom ani prevedením nevymyká typickej ľudovej architektúre regiónu. Že ide o mlyn ukazuje až jej rez, na ktorom je viditeľné vodné koleso na hornú vodu. Je zapustené pod úroveň stavby tak, aby sa získal čo najväčší spád na jeho hornej hrane. Samotná budova je rozdelená na dve miestnosti pričom v jednej z nich je zakreslený murovaný komín. Mlyn tak zároveň slúžil ako obydlie pre mlynára a jeho rodinu. Podľa rozmerov výrobnjej časti možno usúdiť, že sa jednalo o najstarší typ mlynu s jedným kamenným mlynským zložením bez vysievacieho zariadenia. Legenda pri nákrese neuvádza majiteľa, ale len staré a nové číslo popisné. *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé* k roku 1930 neevidujú v Zákopčí žiaden funkčný mlyn. Register živností OŽŠČ [príloha 18] uvádza pre Zákopčie dve vydané mlynárske živnostenské povolenia, na mená Juraj Franek a Ondrej Baranec. Obe boli vystavené v roku 1930 a ani pri jednom z nich nie je uvedená adresa. Z verejne prístupných údajov v Katastre nehnuteľností²⁷ sa dozvieme, že nehnuteľnosti s rovnakým číslom popisným, aké sa uvádza v ozalite, dnes patria Štefanovi Franekovi, čím možno stotožniť objekt s konkrétnym živnostenským oprávnením. Porovnaním mapových podkladov tiež zistíme, že mlyn sa nachádza na mapách II. a III. vojenského mapovania, nie však na mape I. mapovania. [príloha 20] Vznikol tak pravdepodobne v prvej polovici 19. storočia. Na mape II. vojenského mapovania dokonca vidno prírodný kanál. Pozostatky tohto kanálu sú v dnešnej dobe jediné viditeľné pripomienky vodného diela. Jedná sa o lineárnu terénnu preliačninu na úpätí svahu, rovnobežnú s vodným tokom, z ktorého bola voda pôvodne privádzaná. [príloha 21] Na mieste mlyna stojí dnes rekreačný objekt, ktorého neobvyklá orientácia voči vodnému toku naznačuje, že možno využíva základy mlynu. Pozemok je však oplotený a v dobe terénneho výskumu neobývaný.

Druhým objektom je píla Vincenta Hrtusa z Turzovky, Vyšného Konca, č.d. 213. Vieme, že jej posledný majiteľ obdržal povolenie na prevádzku píly v júni 1934 a v septembri

²⁶ Tamtiež. Sv. 18.

²⁷ <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster>, citované 12.8.2021.

nasledujúceho roku dostal živnostenské oprávnenie na obchod s drevom. Prevádzka pily bola dočasne zastavená v roku 1949²⁸ a v roku 1952 naposledy jednu sezónu pilila na žiadosť JRD Turzovka.²⁹ Z hlásenia Okresného úradu pre Ministerstvo hospodárstva tiež vyplýva, že v roku 1943 pozostávalo strojné vybavenie pily z gátra, cirkulárky, brúsky a že jej ročný porez bol cca 1 300 m³ guľatiny.³⁰ Píla sa nachádza na mapách I. II. aj III. mapovania ako aj na odvodenej nemeckej mape. [príloha 22] Ďalšie informácie možno zistiť terénnym prieskumom. Z objektu zostali torzá betónových základov pod gáter, zvyšky vodného náhonu a železné prevodové koleso. [príloha 23] Odhadovaná dispozícia pily bola na základe terénneho prieskumu zakreslená. [príloha 24] Na nákrese je zachytená aj stavba priláhlého mlynu, v tej dobe už nepoužívaného, ktorý mal s pilou spoločný náhon. Vidno tiež rozsiahle skladovacie a manipulačné plochy na guľatinu, cez ktoré bola vedená „železnica“ s niekoľkými postrkovanými vozíkmi, dopravujúca drevo priamo ku gátru. Mapa I. vojenského mapovania posúva vznik pily pred koniec 18. storočia. Na priloženej fotografii tiež vidno zaujímavý technický detail, pastorkové koleso, ktoré prevádzalo otáčky vodného kolesa na hriadeľ transmisie. Teleso kolesa je železné a má po obvode otvory na vsadenie drevených zubov. Tie čiastočne tlmili vibrácie celej sústavy a zároveň sa pri poškodení dali jednoduchšie vymeniť, v porovnaní s celokovovým kolesom.

Stavebný a technický vývoj pily môžeme tiež zrekonštruovať na základe dochovaných fotografií a spomienok posledného majiteľa pily a jeho syna Milana Hrtusa. Mlyn, stojaci v tesnom susedstve pily, je stavebne starší a nejakú dobu bol pravdepodobne jedinou stavbou. V I. vojenskom mapovaní je zaznačený len jeden objekt. Dobová fotografia [príloha 25] zachytáva jeho pôvodnú polohu. Jednalo sa o zrubovú stavbu, podľa spomienok rozdelenú na dve miestnosti, výrobnú a obytnú. Stavebne bol teda podobný mlynu Juraja Franeka a vychádzal z regionálnych tradícií ľudového staviteľstva. Túto podobu môžeme predpokladať aj u ostatných mlynov regiónu. Mlyn bol obývaný až do roku 1943, keď Vincent Hrtus postavil dom na druhom brehu Kysuce. Podľa spomienok jeho syna sa mlynské zariadenie v tej dobe používalo len občasne a aj to len na šrotovanie. Nevieme presne určiť, kedy bola k mlynu pristavená píla. Tá istá fotografia ju zachytáva ako dvojposchodovú, celodrevenú stavbu so sedlovou strechou pokrytou šindľom. V porovnaní s mlynom ide o väčšiu stavbu, nie je preto zrubovej konštrukcie, ale jej trámová kostra je pobitá vertikálne umiestnenými doskami. Bola

²⁸ ŠA ZA, fond OŽSČ, Register slobodných živností 1931 – 1951.

²⁹ ŠA ZA, fond ONV Čadca, kartón 65.

³⁰ ŠA ZA, fond OÚ Čadca, kartón 286, spis: Píly, evidencia v okrese.

osadená kovovým viaclistým gátrom. [príloha 26] V ľavej časti tejto fotografie vidíme tiež ďalší stroj poháňaný remeňom z centrálnej transmisie. Jedná sa o brúsku na pilové listy. Tie bolo počas prevádzky potrebné brúsiť až 2x denne. Guľatina určená na perez sa totiž neodkôrňovala ja jej manipulácia prebiehala na nespevnenej zemi. Kúsky zeminy a drobné kamienky, ktoré uľpeli na dreve tak tupili pilové listy. Podľa spomienok Milana Hrtusa došlo na konci 30. rokov k rozsiahlej prestavbe objektu. Prvotným impulzom bol zlý stav strešnej krytiny, ktorý je patrný aj na vyššie uvedenej fotografii. Prízemné nosné steny boli nahradené betónovými a strecha bola prerobená do oblúkového tvaru a pokrytá lacnejšou a hlavne trvácnejšou asfaltovou lepenkou. Stav oboch objektov po prestavbe môžeme vidieť na nasledujúcej fotografii, pričom v prevádzke bol ponechaný pôvodný gáter. [príloha 27] Posledné dve fotografie zachytávajú pílu v 50. rokoch, po nútenom zastavení výroby. [príloha 28] Je na nich už zjavné zrútenie a demontovanie mlynice a postupujúca degradácia drevených častí píly. V prednej betónovej stene píly je viditeľný otvor, ktorým viedol remeň od stacionárneho motoru na drevoplyn. Ten stál mimo budovu píly a ako pomocný motor poháňal hlavnú transmisiu pri nízkom stave vody. Na základe dostupných prameňov však nevieme zrekonštruovať celý stavebný vývoj píly, nakoľko nie je jasné, či bol prvý zachytený objekt so sedlovou strechou a železným gátrom novostavbou alebo mu predchádzala staršia stavebná etapa zrubovej stavby s valašskou pilou s dreveným rámom na jeden list.

Väčšiu istotu máme pri poslednej popisovanej lokalite, a to pri píle a mlyne bratov Čerňanovcov z Vysokej nad Kysucou. Prvé aj druhé vojenské mapovanie na tomto mieste zachytávajú dve budovy stojace na opačných brehoch spoločného náhonu. S veľkou pravdepodobnosťou tak môžeme povedať, že sa už od počiatku jednalo o pílu a mlyn, ktoré vznikli súčasne v priebehu osídľovacieho procesu. [príloha 29] Tretie vojenské mapovanie je v tomto prípade nepoužiteľné, nakoľko príslušný mapový list je digitalizovaný tak nekvalitne, že na ňom objekty nie je možné identifikovať. Z ďalších archívnych prameňov vieme, že od počiatku 20. storočia prevádzkoval oba objekty Jozef Čerňan starší a v priebehu 30. rokov po ňom prevzali prevádzku synovia Ján na píle a Jozef v mlyne, pričom im obom bolo udelené živnostenské oprávnenie.³¹ Výskum bol komplikovaný v tomto prípade tým, že všetci traja majú zhodné iniciály. V roku 1938 došlo k prestavbe píly, ktorá bola spolu s mlynom a prírodným kanálom v roku 1945 poškodená bojovou činnosťou.³² Prevádzka píly bola ešte

³¹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica z tovarišskej skúšky Jozefa Čerňana z 32.2.1939.

³² ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 46, spis Súpis a hlásenie škôd mlynov.

nakrátko obnovená v roku 1951.³³ Pre túto prácu je však dôležitá skutočnosť, že sa v súvislosti s prestavbou pily zachovali jej plány. Nakoľko ostatné archívne pramene nenaznačujú, že by táto píla bola svojím vybavením špecifická a stavebne veľmi blízko pripomína susednú pílu Vincenta Hrtusa, môžeme pre potreby tejto práce povedať, že sa jednalo o stavbu charakteristickú pre druhú generáciu vodných píl v regióne. Považujem preto za vhodné bližšie popísať jej stav, tak ako sa javí z týchto plánov. Na prvom z nich [príloha 30] vidíme pomerne dlhý náhon, tiahnuci sa v dĺžke vyše jedného kilometra po južnom brehu Kysuce. Začína haťou zmiešanej konštrukcie, ktorú tvorí kostra z drevených kolov a sypané kamenivo. Hať aj stavidlo sú vyobrazené v prílohe 32. Od stavidla prekonáva náhon teleso cesty a železničnej trate a ďalej a tiahne rozhraním polí a pasienkov až k objektom pily a mlynu. Pred vtokom do riečišťa opäť prekonáva železnicu a cestu. Samotné teleso náhonu [príloha 31] je z kopanej zeminy, nespevnená s pomerne kolmými brehmi. Tesne pred vodným kolesom je náhon vyvedený do dreveného žľabu, takzvaného vantroku, na konci ktorého sa nachádzal prepad, umožňujúci odklon vody z kola a tým zastavenie strojov. [príloha 32] Koleso na vrchnú vodu je celé z dreva. Samotná budova pily je dvojposchodová. Prízemná časť a základy sú z betónu, poschodie a strešná konštrukcia drevené z trámov pobitých doskami a strecha je oblúková. Hriadeľ vodného kola je ukončená ozubeným kolesom veľkého priemeru, prenášajúcim energiu na druhú os, na ktorej sa nachádzajú remenice poháňajúce gáter a ostatné stroje na poschodí. Základy gátru ako aj jeho mechanizmus prevodu rotačného pohybu na vertikálny sa nachádzajú v spodnej časti pily.

Z hore uvedeného možno odvodiť niekoľko záverov, ktoré je možné v širšom meradle vztiahnuť na ďalšie píly v regióne. Nedostatok investičného kapitálu viedol k výstavbe nespevneného vodného diela, ktorého hlavným materiálom bolo drevo, kameň a hlina. Hať, stavidlo a prívodný kanál tak bolo možné vybudovať s menšími nákladmi a zo surovín dostupných v okolí. Daňou za to bola nutnosť tieto stavby priebežne udržiavať v krátkych intervaloch, pravdepodobne po každej väčšej vode. opravy však opäť mohli byť vykonávané svojpomocne. Mlyn, ležiaci v susedstve pily nebol spolu s ňou prestavaný, pravdepodobne sa opäť jednalo o stavebne a technologicky archaickú stavbu s nerentabilnou prevádzkou. Píla po prestavbe opustila miestne tradičné stavebné tvary a technológie a nahradila ich takými, ktoré viac vyhovovali relatívne modernej technológii (oblúková strecha, ketónové základy aj spodné poschodie). Ako už bolo spomenuté, píla bola po prestavbe podobná podniku Vincenta Hrtusa, ležiacemu cca 1,3 km po prúde rieky. Nakoľko a v akom poradí sa majitelia pri prestavbe

³³ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 62, spis: Zoznam píl v okrese.

inšpirovali nie je možné pri súčasnom stave bádania určiť ale transfer technologického stavebného know-how je vysoko pravdepodobný.

Čo sa súčasného stavu tejto lokality týka, náhon sa v čiastočnom profile zachoval v cca 2/3 pôvodnej dĺžky. [príloha 33] Na mieste píly dnes stojí malá hospodárska budova (prístrešok, garáž) ale jej betónové základy a kamenná dlažba pod vodným kolesom, ktorá mala zabrániť vymývaniu zeminy sú jasne viditeľné. [príloha 34] Zachoval sa tiež priepust pod telesom železničnej trate a je možné identifikovať miesto vtoku náhonu do Kysuce. [príloha 35]

5. Význam železničnej dopravy pre drevársky priemysel regiónu

Faktorom, výrazne vplyvujúcim na rozvoj akéhokoľvek priemyslu, vrátane toho drevospracujúceho, je stav dopravnej infraštruktúry. Najefektívnejším druhom dopravy v sledovanom období bola železnica. V tomto ohľade sa podniky v čadčianskom okrese nachádzali vo výhodnej situácii, lebo na jeho území boli hneď tri železničné trate, stretávajúce sa v Čadci. Prvá z nich bola Košicko-bohumínska trať, ktorej úsek od Jablunkovského priesmyku po Žilinu cez Čadcu bol uvedený do prevádzky 8.1.1871.³⁴ Nakoľko spájala významné priemyselné a agrárne súčasti monarchie, prestala rýchlo kapacitne postačovať a boli zahájené práce na jej zdvojkolajení. Druhá trať v poradí spájala od roku 1884 Čadcu a Zwardoň, na vtedajšej hranici predlitavského Haliča.³⁵ Prevádzku na trati v medzivojnovom období negatívne ovplyvnilo umiestnenie koncovej stanice na území obnovenej Poľskej republiky. Trať tiež tvorila jeden z podkladov územných požiadaviek Poľska voči Československu a medzi októbrom 1938 a septembrom 1939 ju Poľsko v takmer celej dĺžke, spolu s obcami Skalité, Čierne a časťou obce Svrčinovec zabralo. Najmladšia bola železnica z Čadce do Makova, kopírujúca tok Kysuce. Viedla cez najľudnatejšiu obec okresu, Turzovku a v jej blízkosti sa nachádzalo najviac vodných píl a mlynov. Dokončená bola len pár týždňov pred vypuknutím prvej svetovej vojny a to s nákladom 3 658 000 korún. Za tento obnos bolo vybudovaných 27 kilometrov telesa trate a 11 zastávok.³⁶ Význam takto hustej železničnej siete na zamestnanosť v okrese vidieť z údajov v prílohe č.7. Nakoľko motorizácia bola v dvadsiatych rokoch zanedbateľná, 5,83% osôb bolo zamestnaných v doprave a pracovalo takmer výlučne na železnici. Celoslovenský priemer zamestnanosti v doprave bol len 3,57%.

Priamy vplyv výstavby dopravnej infraštruktúry na rozvoj priemyslu možno metódou sondy ilustrovať na príklade drevospracujúceho priemyslu. Hlavným motívom je výstavba nových parných píl alebo transformácia existujúcich vodných píl na parný pohon. Len parná píla, s väčšou kapacitou a pohonom nezávislým na stave vodného toku, môže naplno využiť možnosti transportu ponúkané železnicou. V prípade okresu Čadca sa jednalo výhradne o odvoz spracovaného reziva, nakoľko smrekové drevo ako primárna surovina sa nachádzalo v blízkosti spracovateľských závodov a nebolo nutné ho dovážať po železnici. Predpokladám, že železnica slúžila aj na dovoz uhlia na pohon parných strojov, i keď píly v tomto ohľade mohli byť čiastočne sebestačné spaľovaním odrezkov a dreveného odpadu. Odpoveď na túto otázku

³⁴ Ladislav SZOJKA, *Dejiny lokálnych železníc na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 403.

³⁵ Tamtiež, s. 405.

³⁶ Tamtiež, s. 207.

dostupné archívne pramene neposkytujú. Prvou parnou pílou v regióne je píla a veľkosklad dreva v Oščadnici, ležiacej pri Košicko-bohumínskej trati. Ešte v období pred prvou svetovou vojnou nasleduje drevársky podnik podnikateľa Časnoca v Skalitom a v medzivojnovom období parné píly v Turzovke a Makove.³⁷ Chronológia ich vzniku kopíruje poradie výstavby troch železničných tratí.

Na príklade dvoch konkrétnych podnikov môžeme priblížiť kombinovanie údajov zistených z archívnych prameňov s mapovými podkladmi. Prvý podnik je parná píla v Oščadnici, ktorá v 30. a 40. rokoch vytvárala najviac pracovných miest v regióne. Presný dátum jej vzniku archívne pramene neuvádzajú a aj sekundárna literatúra konštatuje, že bola zriadená koncom 19. storočia.³⁸ Niekoľkokrát zmenila majiteľa, posledné platné živnostenské oprávnenie bolo vydané v roku 1939 Drevopriemyslovej účastinnej spoločnosti v Oščadnici, ktorá prevzala podnik od firmy Eduard Pick. Živnosť bola vystavená na „*prevádzanie pilárstva, výroba bedien a drevených predmetov ako aj produktov všetkých druhov, ktoré s prevádzaním piliarskej živnosti súvisia, obchodovanie s nimi aj s drevom a to vo veľkom i malom, na účet vlastný aj cudzí, ako aj exploitáciu lesov a každé lesné manipulácie.*“³⁹ Ako správca píly bol zapísaný nemecký štátny príslušník Hugo Wichlerz a ako prokurista Ing. K. Petrovský. V roku 1945 bola na podnik uvalená nútená správa a v roku 1947 bol začlenený do národného podniku Drevoúnia. Jednalo sa o bezkonkurenčne najvýkonnejšiu pílu v okrese, podľa evidencie zaslanej na ministerstvo hospodárstva okresným úradom v roku 1943 mala 7 gátrov, pracovalo sa na nej v dvoch smenách, ročne mohla narezať 75 000 až 80 000 m³ guľatiny a vyrobiť 42 000 až 45 000 m³ reziva. Zamestnávala cca 600 robotníkov aj keď v tomto čísle sú pravdepodobne zahrnutí aj sezónni robotníci na lesné práce.⁴⁰ Samotná píla vznikla mimo obce, na rovnom priestranstve medzi riekou a hlavnou cestou spájajúcou Žilinu a Čadcu. Košicko-bohumínska železnica, ktorá dala impulz k založeniu píly, leží na druhom brehu Kysuce a s areálom píly ju spájaj most. Píla vznikla v lokalite, kde už v predchádzajúcom období existovalo niekoľko píl a mlynov na vodný pohon. Tieto objekty sú zachytené na mapách prvého a druhého vojenského mapovania. [príloha 8] Na pôvodnej mape tretieho vojenského mapovania sa ešte píla nenachádza ale železnica už vyznačená je. Nemecká vojenská mapa, ktorá zjavne vychádza z československých aktualizácií tretieho mapovania, vykonaných začiatkom 20. rokov, už parnú pílu zaznamenáva, rovnako ako jeden z mlynov na vodný pohon v jej tesnej blízkosti.

³⁷ Miroslav SABOL, *Nosný priemysel na Kysuciach...*, s. 99.

³⁸ Tamtiež, s. 99.

³⁹ ŠA ZA, Fond OŽŠČ, Register obchodných živností 1931 – 1951, zápisy z roku 1939.

⁴⁰ ŠA ZA, Fond Okresného úradu Čadca, kartón 286, spis: Evidencia píl v okrese.

[príloha 9] V prípade, že by boli dostupné ďalšie verzie tretieho vojenského mapovania, bolo by možné datovať vznik píly s väčšou presnosťou. Existujúce doklady vykresľujú formovanie podniku v lokalite s už existujúcimi vodnými pilami, ale až výstavba železnice však viedla k založeniu píly na parný pohon s nezrovnateľne väčšou výrobnou kapacitou.

Príklad priamej transformácie vodnej píly na parnú je podnik Augustína Dudu v Makove. Píla je zachytená na mape tretieho mapovania, ale v prvom otláčku ešte nie je vyznačená železničná trať. Tú, spolu s pilou, zachytáva zase až nemecká vojenská mapa v mierke 1:75 000, vychádzajúca zo staršieho československého kartografického diela. [príloha 10] Objekt tejto píly je tiež podchytený na skici stabilného katastru. Je zaujímavé, že je po celú dobu značená ako píla vodná aj keď v materiáloch OÚ Čadca je vedená ako parná. Adresa podniku je doslova uvedená ako „*parná píla u nádraží*.“⁴¹ Rozpor medzi mapovou značkou a zápisom v dokumentoch OŽSČ vysvetľuje neskorší súpis strojného vybavenia píly. Ten okrem dvoch gátrov, jednej omietačky a jednej skracovačky uvádza dve lokomobily o výkone 65 a 40 konských síl.⁴² Každý z týchto dvoch menších parných strojov tak mal výkon väčší ako niektoré vodné píly v okrese. Nejednalo sa teda o typické pomocné motory ale o pohonné jednotky, ktoré mohli poháňať obrábacie stroje aj za úplného zastavenia vodného kolesa. Nakoľko však vodné koleso tvorilo časť pohonu a parné stroje neboli stacionárne ale lokomobily, je píla v mapách značená ako vodná a v dokumentoch štátnej správy ako parná, podľa výkonnejšieho zdroja energie. Možno však takmer s istotou tvrdiť, že železnica bola impulzom na modernizáciu pohonu. Udávaný výkon píly je 500 m² mesačne, čo ďaleko prevyšuje miestnu potrebu, obzvlášť pri prevádzke niekoľkých vodných píl v okolí. Tak veľké množstvo reziva muselo byť určené na vývoz a bez lokálnej trate by muselo byť dopravované povozmi do 27 km vzdialenej Čadce. Železnica tiež umožnila Augustínovi Dudovi spracovávať kalamitné drevo formou mimoriadnych porubov a vyvážať ho ako banské a celulózové drevo. Živnostenské povolenie na tento obchod aj na piliarstvo získal v roku 1934, pričom podnik bol vedený ako pobočný závod, so sídlom materskej firmy v Starých Hámroch na opačnej strane Beskýd. Keďže sa vplyvom politických udalostí hlavný závod o niekoľko rokov ocitol na území iného štátneho útvaru, bola v roku 1940 píla v Makove prehlásená za hlavný závod. Dimenzovanie výrobných kapacít na dodávky dreva z mimoriadnych porubov viedli k tomu, že po ich ukončení musela byť medzi rokmi 1941 až 1943 každoročne prevádzka podniku na tri mesiace prerušená. Na konci druhej svetovej vojny bol závod zničený v dôsledku bojových

⁴¹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, Register obchodných živností 1931 – 1951, zápisy z roku 1934.

⁴² ŠA ZA, Fond Okresného úradu Čadca, kartón 286, spis: Evidencia píl v okrese.

operácii. Augustín Duda bol retribučným súdom v Ostrave odsúdený na stratu majetku a niekoľkoročné väzenie a na zvyšky jeho podniku bola uvalená nútená správa. O žalostnej zásobovacej situácii v povojnovom období svedčí skutočnosť, že ešte v roku 1947 žiadala novovzniknutá konzerváreň v Turzovke miestny Národný výbor o možnosť odviezť z vyhoreného rumoviska zvyšky remeňov a transmisíí, ktoré potrebovala na rozbehnutie svojej prevádzky.

Významu železničnej dopravy si boli vedomí aj činovníci OŽSČ a formou priamych intervencií na Ministerstve železníc a u Krajského riaditeľstva železníc sa snažili dosiahnuť zníženie poplatkov za prepravu tovaru a ďalšie rozšírenie železničnej siete. Ponosy na vysoké prepravné tarify sa opakujú takmer v každej výročnej správe Spoločenstva a obzvlášť markantné sú v období hospodárskej krízy. Miestnych živnostníkov a v širšom pojatí obchodníkov a výrobcov z celého Slovenska tiež poškodzovali rozdielne železničné sadzby na území českých krajín a Slovenska. Otázka výstavby nových tratí sa týkala potenciálneho predĺženia trate z Makova na Moravu. Snahy o výstavbu tejto spojky mali aj širšie, celoštátne súvislosti. Republika po svojom vzniku trpela nedostatočným spojením v západno–východnom smere, keď jedinou vysokokapacitnú trať predstavovala Košicko-bohumínska železnica. Otázka tejto výstavby sa v spisoch Spoločenstva vyskytuje od roku 1933 do roku 1939. V prvom dobrozdaní pre Ústrednú železničnú radu sa okrem potenciálneho rozvoja turistického ruchu uvádzajú aj záujmy miestneho drevospracujúceho priemyslu a uľahčenie vývozu jeho produktov.⁴³ O štyri roky neskôr už predstavenstvo Spoločenstva argumentovalo aj obranno-strategickým významom tejto stavby. Cela záležitosť sa stala bezpredmetnou po výstavbe trate z Púchova do Horního Lidče, ktorou Československo získalo veľkokapacitnú spojnicu, navyše vzdialenú od ohrozených hraničných oblastí. Vyhlásenie samostatného Slovenska v marci 1939 potom bolo definitívnou bodkou za celou snahou a v povojnovom období sa so zvyšujúcim významom nákladnej automobilovej dopravy otázka predĺženia trate v materiáloch Spoločenstva už nevyskytuje.

⁴³ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 138 predstavenstva OŽSČ zo 14. marca 1933.

6. Elektrifikácia píl

Proces elektrifikácie predstavoval v sledovanom období pravdepodobne najväčší modernizačný impulz pre pily a mlyny a to nielen na Kysuciach, ale v celom Československu. Elektrina sa v týchto podnikoch presadzovala tromi spôsobmi: ako zdroj osvetlenia, vo väčších pilách a mlynoch ako hlavný zdroj pohonu a v menších podnikoch s vodným motorom ako pomocný zdroj hnacej sily v období nízkeho vodného stavu. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že elektrická energia je na pohon píl a mlynov najvhodnejšia. Jednak už len elektrické osvetlenie výrazne znižuje riziko požiaru, do tej doby v týchto extrémne prašných prevádzkach veľmi vysoké. Aj samotné motory toto riziko naďalej znižujú v porovnaní s parnými alebo drevoplynovými. Majú tiež okamžitý nábeh plného výkonu, jednoduchú obsluhu, ich vypínaním nedochádza k energetickým stratám a pri ich umiestnení priamo k obrábacím a mlecím strojom môžu byť z výrobného priestoru odstránené nebezpečné nekryté transmisie a remenice. Ich hlavnou nevýhodou je pochopiteľne nutnosť zdroja elektrickej energie.

Prvý právny rámec elektrifikačného procesu v Uhorsku položil Zákon o elektrifikačnom živnostníctve, prijatý uhorským snemom v roku 1884.⁴⁴ Do skončenia prvej svetovej vojny sa však elektrifikácia sústredila hlavne na východné Slovensko kde bola väčšia koncentrácia banického a hutníckeho priemyslu, ktorý k tomu poskytoval energetickú aj odberovú základňu. Na území Kysúc bola ako prvá elektrifikovaná už spomínaná súkenná továreň a v roku 1912 nasledovala parná píla Leopolda Poppera, ktorá zásobovala prúdom aj niekoľko domov v Čadci.⁴⁵ Všeobecne bol však do roku 1918 stav elektrifikácie na Kysuciach nízky a v celoslovenskom meradle bolo na zdroj elektrickej energie napojených len 2,2% obcí.⁴⁶ Impulzom k systematickej elektrifikácii Československa bolo prijatie tzv. elektrifikačného zákona v júli 1919 a konkrétne pre prevažne agrárne Slovensko tiež prijatie zákona o podpore elektrifikácie vidieka z roku 1926.⁴⁷ Elektrifikácia tak prechádzala zo svojej lokálnej fázy k budovaniu výkonných centrálnych elektrární a stavbe diaľkových vedení. Význam pre územie Kysúc malo napojenie distribučnej siete všeužitočného podniku *Spojené elektrárne severozápadného Slovenska* na sieť *Moravsko-sliezskych elektrární*. Na spojnicu tvorenú magistrálou veľmi vysokého napätia bola Čadca napojená v roku 1931 a o dva roky neskôr sa

⁴⁴ Miroslav SABOL, *Nosný priemysel na Kysuciach...*, s. 86.

⁴⁵ Rudolf GERÁT, *Čadca v premenách času*, Čadca 2010, s. 78.

⁴⁶ Miroslav SABOL, *Nosný priemysel na Kysuciach...*, s. 87.

⁴⁷ Zákon 139/1926 Zb. Z a n. RČS ze dne 1. července 1926 a finanční podpora elektrisace venkova. Viz. <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/4213/0/2/zakon-c-139-1926-sb-o-financni-podpore-elektrisace-venkova/zakon-c-139-1926-sb-o-financni-podpore-elektrisace-venkova> (citované dňa 8.8.2021)

vybudovalo vedenie na Makov.⁴⁸ Vznikli tak teoreticky výborné podmienky k využitiu elektrickej energie, nakoľko väčšina obyvateľstva žila práve v obciach nachádzajúcich sa na ose Čadca – Makov. V čase pretrvávajúcej hospodárskej krízy však nebol dostatok prostriedkov na dokončenie elektrifikácie týchto obcí. Napríklad priamo do Staškova bolo vedenie od hlavnej línie predĺžené až v roku 1940, sedem rokov po dobudovaní hlavnej rozvodnej sústavy.

Druhým problémom, ktorý sa tiež priamo dotýkal majiteľov píl a mlynov bola vysoká cena prúdu. Živnostníctvo okresu sa cez svoju stavovskú organizáciu pustilo do boja za jej zníženie. Prvou akciou bola verejná manifestácia spojená so zaslaním rezolúcie *Spojeným elektrárňam severozápadného Slovenska*.⁴⁹ Tie na ňu reagovali s dvojročným odkladom a s návrhom na zníženie ceny osvetľovacieho prúdu o 10 halierov za kW a s nezmenenou cenou motorového prúdu. Návrh bol pre Spoločenstvo neprijateľný, najmä pre cenu motorového prúdu, ktorá bola pre drevárske podniky prvoradá. Reagovalo tak ďalšou rezolúciou spojenou s protestnou akciou cieleného znižovania spotreby.⁵⁰ Tento krok očividne zafungoval a *Spojené elektrárne* znížili cenu za svetelný prúd zo 4 Kč/kW na 3,70 Kč/kW a za motorový prúd z 2,20 Kč/kW na 1,90 Kč/kW.⁵¹ Ani táto cena živnostníkom úplne nevyhovovala, nakoľko priemerná celorepubliková taxa za 1 kW svetelného prúdu bola 3,24 Kč.⁵² Ani ďalšie intervencie OŽSČ v tomto smere však zmenu nepriniesli.

Samotný elektrifikačný proces však pokračoval a k 1.1.1947 bolo v okrese Čadca elektrifikovaných 74% obcí, čo vysoko prevyšovalo slovenský priemer 40%.⁵³ Nepriaznivo však pôsobili výpadky a nútené odstávky v dodávke el. prúdu v povojnovom období. Vo všeobecnosti však možno povedať, že majitelia píl a mlynov v regióne boli elektrifikácii naklonení. Prvým elektrifikovaným podnikom v sledovanom období bol objekt píly a mlyna v Turzovke, patriaci rodine Chromíkovcov. Klasické mlynské zloženie bolo v roku 1924 prestavané na valcovú stolicu, ktorá však na prevádzku potrebuje stabilnejšie a vyššie otáčky. Drevené koleso na vrchnú vodu bolo nahradené Bánkiho turbínou, ktorá tiež poháňala elektrický generátor. Neskôr je už čisto ako zdroj elektrického prúdu prevzatá *Spojenými elektrárňami*. Jej vodná turbína je po dlhú dobu jediným a zároveň najvýkonnejším takýmto

⁴⁸ Miroslav SABOL, *Elektrifikácia severozápadného Slovenska v prvej polovici 20. storočia*, in: Miloš JESENSKÝ, (ed.) *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 13/2010*, Čadca 2010, s. 373.

⁴⁹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 99 predstavenstva OŽSČ z 5. marca 1931.

⁵⁰ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 146 predstavenstva OŽSČ z 12. septembra 1933.

⁵¹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 156 valného predstavenstva OŽSČ z 15. februára 1934.

⁵² *Maloobchodní ceny životních potřeb, indexy životních nákladů a indexy potravinové v letech 1921 – 1936*, Praha 1938, s. 85.

⁵³ Miroslav SABOL, *Nosný priemysel na Kysuciach...*, s. 98.

typom vodného motora v okrese.⁵⁴ Spoliehanie výlučne na elektrický pohon však mohlo byť rizikové, ako sa o tom presvedčil Ján Chribík z Vysokej nad Kysucou, ktorý v roku 1941 zriadil plne elektrizovanú pílu s jedným gátrom a tromi okružnými pilami. Elektrifikácia obce však neprebehla podľa plánovaného plánu a píla je v súpise z roku 1943 vedená ako nefunkčná, bez zdroja energie.⁵⁵ U ostatných píl a mlynov je ťažké určiť presný stav elektrifikácie, nakoľko vyvstávajú rozpory medzi sekundárnou literatúrou a archívnymi prameňmi. Miroslav Sabol tak napríklad vo svojom príspevku uvádza píly Alexandra Dudu v Makove, Huga Frankla a bratov Cisárikovcov v Turzovke ako aj pílu v Oščadnici ako plne elektrifikované s výlučne elektrickým pohonom.⁵⁶ Ako sme však videli, píla v Makove kombinovala vodný a parný pohon. Elektrický pohon možno predpokladať ako záložný, či pomocný, keďže sa píla nachádzala pri železničnej stanici v centre elektrifikovanej obce, ale v prameňoch nie je podložený. Hugo Frankl vlastnil pílu na okraji Turzovky. Pôvodne sa jednalo o objekty píly a mlyna v tesnom susedstve, zachytené v prvom vojenskom mapovaní. Do 80. rokov 19. storočia mlyn zanikol a zostala len píla, o čom svedčí mapa tretieho mapovania. [príloha 11] Samotný Hugo Frankl získal živnostenské oprávnenie na prevádzku vodnej a parnej píly v roku 1933.⁵⁷ Povolenie na prevádzku parnej píly bolo predbežné, nakoľko súhlas s vybudovaním kotolne mu bol udelený až o rok neskôr. Ani po sprevádzkovaní parného stroja však na vodný pohon nerezignoval a v roku 1939 požiadal o nový zápis do Vodnej knihy.⁵⁸ Došlo tak pravdepodobne k oprave a prestavbe vodného motora, ktorým však naďalej zostalo pomerne archaické koleso na hornú vodu. V nemeckých mapách je píla značená ako vodná, opäť však vychádzajú z československých máp zachytávajúcích stav v 20. rokoch 20. storočia, teda pred stavbou inštaláciou parného stroja. [príloha 12] Píla aj drevosklad boli v roku 1941 zarizované Pavlom Súčikom, po navrátení v roku 1947 sú stále uvádzané ako vodná a parná píla.⁵⁹ Ani v období Slovenského štátu tak nedošlo k ďalšej modernizácii či prechodu dominantne na elektrický pohon, aj keď využitie elektrickej energie v nejakej forme je možné predpokladať.

Problematiku kategorizácie druhov pohonu ukazuje píla bratov Cisárikovcov, u Miroslava Sabola tiež udávaná ako elektrická. Bola postavená v roku 1938 na dovtedy nezastavanom pozemku v centre Turzovky v bezprostrednej blízkosti železničnej stanice. Na

⁵⁴ *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé: Stav k roku 1930*, Sv. 21, Praha 1933

⁵⁵ ŠA ZA, Fond Okresného úradu Čadca, kartón 286, spis Evidencia píl v okrese

⁵⁶ Miroslav SABOL, *Nosný priemysel na Kysuciach...*, s. 101.

⁵⁷ ŠA ZA, Fond OŽSČ, Register slobodných živností, zápisy z roku 1933.

⁵⁸ ŠA ZA, Fond Okresného úradu Čadca, kartón 239, spis Stavba vodnej píly

⁵⁹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 21 predstavenstva OŽSČ z 2. apríla 1947

tomto mieste predtým neexistovalo žiadne hydrotechnické zariadenie a s využitím vodnej energie sa nepočítalo. Podnik s kapacitou 8 000 m³ guľatiny ročne časť hotového reziva ďalej spracovával na sudy, dieže a jednoduchý nábytok. Tieto výrobné procesy vyžadovali množstvo obrábacích strojov na pohon ktorých bola elektrická energia ideálna. Pravdepodobne z dôvodu jej vysokej ceny ju píla neodoberala z distribučnej siete ale mala vlastný parný stroj s generátorom.⁶⁰ Je preto otázne, či ju radiť medzi píly parné alebo elektrické.

⁶⁰ ŠA ZA, Fond Okresného úradu Čadca, kartón 286, spis Evidencia píl v okrese

7. Legislatívny rámec živností

7.1. Živnostenský zákon

Vývoj živnostníckych právnych predpisov prebiehal v období Rakúsko-Uhorska v oboch častiach monarchie rozdielnym tempom. V Predlitavsku došlo k zrušeniu cechov a k umožneniu moderného živnostenského podnikania v roku 1859. V Zalitavsku boli cechy zrušené až prijatím priemyselného zákona číslo VIII/1872 a živnostenské podnikanie ošetrené jeho novelou číslo XVII/1884.⁶¹ Tento zákon platil aj prvé štyri roky po vzniku samostatného Československa. Nakoľko však nebol totožný s právnymi predpismi v českých krajinách, bolo potrebné legislatívu zjednotiť. 10. októbra 1924 preto Národné zhromaždenie prijalo Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi číslo 259/1924 Sb. z. a n.⁶² Ten zostal v platnosti až do 1. januára 1966, kedy vstúpil do platnosti Zákonník práce číslo 65/1965, ktorým sa zostávajúce živnosti presunuli do priemyslových podnikov, podnikov komunálnych služieb a do výrobných družstiev.⁶³ Zákon 259/1924 tak tvoril legislatívny rámec živnostenského podnikania súvisiaceho s prevádzkou vodných píl a mlynov takmer po celé sledované obdobie. Rozdelil živnosti do troch kategórii, na remeselné, koncesované a slobodné. Pri živnostiach remeselných a koncesovaných bolo potrebné predložiť dôkaz o spôsobilosti ich vykonávať a u koncesovaných aj obdržať koncesiu od príslušného úradu. Slobodné živnosti stačilo ohlásiť. Motiváciou k tomu bola snaha štátu o ochranu trhu a spotrebiteľa. Príslušné povolenia vydávali okresné úrady po dobrozdaní od *Okresných živnostenských spoločností*, ktorých zakladanie ako stavovských organizácií zákon tiež ustanovoval. Zákon sa nevzťahoval na živnosti vykonávané po továrnicku. Pôvodné znenie zákona však prekvapivo neuvádzalo mlynárstvo ako živnosť remeselnú či koncesovanú, čo bolo v rozpore nielen s historickou praxou, ale aj so záujmami spotrebiteľa. Na krátku dobu tak vznikla situácia, keď sa mlynárstvu mohol venovať ktokoľvek, bez ohľadu na vyučenie a odbornú spôsobilosť, čo obzvlášť zaráža pri živnosti, ktorá nielen produkuje jednu zo základných potravín ale je aj vysoko technicky odborná. Táto skutočnosť sa stretla s nevôľou zo strany samotných mlynárov, do tej doby vykonávajúcich remeslo len po riadnom vyučení. Tí z nich, ktorí boli združení v OŽSČ, jeho prostredníctvom v roku 1927 protestovali na Ministerstve hospodárstva.⁶⁴ Argumentovali napríklad zjavne absurdnou situáciou, že štát posudzuje odbornú spôsobilosť napríklad

⁶¹ Ivan GAJDIČIAR (ed.), *Páni majstri: Remeslá, obchod a živnosti v Turzovke*, Turany 2003, s. 27.

⁶² https://www.aspi.cz/products/lawText/1/3740/1/2#c_25, citované 9.8.2021.

⁶³ <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/30692/1/2>, citované 9.8.2021.

⁶⁴ ŠA ZA, Fond OŽSČ, kartón 1, rôzna administratíva.

u výrobcov fajok, stužkárov, čalúnnikov či výrobcov juty a nie u mlynárov. Iné potravinárske živnosti ako pekári, cukrári, mäsiari a údenári boli pritom medzi remeselné živnosti zahrnutí. Je zjavné, že podobne reagovali mlynári z celého Slovenska a Podkarpatskej Rusi. V roku 1929 došlo k náprave a mlynárstvo bolo zaradené na zoznam remeselných živností.⁶⁵ Jeho význam medzi druhmi podnikania vyžadujúcimi vysokú odbornú spôsobilosť a špecializovanú stavovskú organizáciu bol zdôraznený prijatím Vládneho nariadenia číslo 242/1933 Sb. z. a n. zo dňa 22. decembra 1933, ktorým sa stanovili živnosti, pre ktoré môžu byť zriaďované odborné živnostenské spoločenstvá na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, v ktorom bolo mlynárstvo uvedené.⁶⁶ Mlynári okresu Čadca tak v roku 1938 z OŽSČ vystúpili a boli združení vo vlastnom odbornom spoločenstve s celoslovenskou spôsobilosťou. Prevádzka píl ako aj obchod s drevom boli po celé sledované obdobie vedené ako živnosti slobodné, s jednoduchou povinnosťou ohlášky.

7.2. Vzdelávanie odborného dorastu

S klasifikáciou živností podľa požadovanej odbornej spôsobilosti úzko súvisí aj otázka odborného vzdelávania remeselníckeho dorastu. V prípade prevádzky píl nebol doklad odbornej spôsobilosti vyžadovaný, preto na vodných pílach učni neboli. V prípade parných píl s rozsiahlejším strojným vybavením boli školení učni strojárskoho zámočníctva. Mlynárski učni pri žiadosti o živnostenský list len predkladali doklad o absolvovaní trojročnej výučnej doby, ale učňovskú skúšku však neskladali. Zaujímavé archívne podklady, ktoré sú vo fondoch OŽSČ pri iných remeselných a koncesovaných živnostiach nám teda u týchto dvoch živností chýbajú. Len v jednom prípade sa stalo, že by sa žiadateľ o vydanie živnostenského oprávnenia na mlynársku činnosť musel podrobiť odbornej skúške pred komisiou Spoločenstva. Na začiatku roku 1939 chcel mlynár Jozef Čerňan z Vysokej nad Kysucou prevziať živnosť po svojom zosnulom otcovi. Jozef Čerňan starší získal živnostenské oprávnenie v roku 1930 ale živnosť vykonával omnoho dlhšie, jeho syn totiž uviedol, že k otcovi do učenia nastúpil v roku 1910. Jeho otec ho však neprihlásil ako učňa do evidencie Spoločenstva, lebo údajne o tejto povinnosti nevedel. Z pohľadu predstaviteľov OŽSČ a okresného úradu sa tak jednalo o žiadateľa bez preukázanej odbornej praxe a jedinou možnosťou bolo podrobiť sa mimoriadnej tovarišskej skúške. Skúšobná komisia bola trojčlenná, tvorili ju predseda Ján Kantor, obuvník z Čadce, Ignác Šuška Syhelník, mlynár z Rakovej a jeho učňovský pomocník František Jurčacko. Skúšaný ako tovarišský kus predložil namletú tzv. varovú múku a ako skúšobnú

⁶⁵ <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/4851/1/2> , citované 12.8.2021

⁶⁶ <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/5832/1/2>, citované 9.8.2021

prácu pred členmi komisie v jednom z mlynov, pravdepodobne v Čadci nakul spodný a vrchný kameň. Teoretické otázky, ktoré dostal za úlohu spracovať podávajú svedectvo o stupni technického rozvoja mlynárstva v okrese, preto ich uvádzam v plnom znení: „*Aký je postup pri kovaní kameňa? Ako sa kuje francúzsky kameň? Aký je postup pri mletí mokrého, respektíve vlhkého obilia? Ako idú do seba zuby koleša?* (pravdepodobne sa myslí ozubené koleso prevádzajúce horizontálny rotačný pohyb mlynského koleša na vertikálny pohyb mlecích kameňov, pozn. autora) *Ako sviaže (sic!) keby sa polámalo vodné koleso alebo zuby na kolese?*“⁶⁷ Komisia udelila za skúšku hodnotenie „dobre“, a okresný úrad obratom formou vyhlášky žiadateľovi vydal živnostenské oprávnenie.⁶⁸ Ako sa dá priebeh tejto skúšky interpretovať? Predpokladám, že skúšajúci vo svojich otázkach zachytili základné vedomosti potrebné k obsluhu mlynských zariadení, typických pre danú oblasť a dobu, s ktorými sami prichádzali do kontaktu. Je preto podnetné si všimnúť, že sa pýtajú výlučne na mlynské kamene a nie na vtedy moderné a napríklad v českých krajinách prevládajúce mlecie stolice. Rovnako sa pýtajú na mlynské koleso, nie na vodnú turbínu, u ktorej napríklad vieme, že v roku 1930 sa v okrese nachádzala jediná. Nezmienujú sa tiež vôbec o vysievacích strojoch, ktoré predstavovali na obsluhu snád' ešte náročnejšie zariadenie ako samotná mlecia sústava a dá sa predpokladať, že ak by patrili k bežnému vybaveniu mlynov, určite ich zmienili. Jediným modernejším prvkom v celom curriculu tovarišskej skúšky tak bola úprava umelých tzv. francúzskych kameňov, ktoré nahrádzali mlynské kamene z prírodného materiálu miestneho pôvodu. Mlynársky dorast sa nevyskytuje ani medzi žiakmi učňovských škôl v Čadci a Turzovke.⁶⁹

Posledným bodom, ktorý by som v súvislosti so vzdelávaním dorastu chcel spomenúť, bola snaha vedenia OŽSČ o založenie odbornej drevárskej školy. Predstavitelia Spoločenstva si uvedomovali, že najväčší potenciál na rozvoj v okrese majú práve remeslá a živnosti spojené so spracovaním dreva. Tento potenciálny rozvoj bol podmienený kvalitným vzdelaním živnostníkov. V septembri 1927 preto vyslali vlastnú komisiu na odbornú drevársku školu do Valašského Meziříčí, ktorá mala po preskúmaní fungovania tejto inštitúcie posúdiť možnosť založenia podobného ústavu v Čadci.⁷⁰ Dobrozdanie komisie bolo priaznivé, ale po zamietavom stanovisku príslušných štátnych orgánov odznela celá snaha do stratena. Činovníci

⁶⁷ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica z tovarišskej skúšky Jozefa Čerňana z 32.2.1939.

⁶⁸ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 7 predstavenstva OŽSČ z 28. februára 1939.

⁶⁹ Martin HRTUS, *Perspektívy a limity hospodárskeho vývoja okresu Čadca v medzivojnovom období*, bakalárska práca, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2019, s. 39.

⁷⁰ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 28 schôdze predstavenstva OŽSČ z 5. septembra 1927.

spoločenstva sa namiesto toho sústredili na podporu dvoch už existujúcich učňovských škôl a na intervencie, ktoré mali viesť k otvoreniu gymnázia v Čadci, ku ktorému však až do 50. rokov nedošlo.

8. Prevádzka vodných píl a mlynov z pohľadu vodného práva

8.1. Vodné právo platné v sledovanom období

Využívanie vodnej energie nielen na pohon technických zariadení bolo od stredoveku upravované systémom právnych nariadení, súborne označovaných ako vodné právo. Zánik systému cechov a rozvoj priemyslu využívajúceho vodu či už ako zdroj energie alebo ako surovinu vo výrobe si v druhej polovici 19. storočia vynútil prijatie nových právnych predpisov. Pre české krajiny sa ním stal Ríšsky vodný zákon č. 93/1869 r. z.⁷¹ V Uhorsku došlo k zákonnej úprave, tak ako v mnohých iných oblastiach, s istým oneskorením. Využívanie vôd ošetroval zákonný článok XXIII/1885 v znení zákonného článku XVIII/1913.⁷² V období prvej ČSR došlo k pokusu zjednotiť túto legislatívu vydaním zákona s platnosťou pre celé územie novovzniknutého štátu. V roku 1926 bola za týmto účelom zvolaná legislatívna komisia, ktorá ukončila svoju činnosť v roku 1937. Ňou navrhnutá osnova novej legislatívy však nebola pre zmenu politickej situácie prijatá a tak oba zákony z doby monarchie zostali v platnosti až do roku 1955 kedy bol prijatý Zákon o vodnom hospodárstve č. 11/1955 Zb.⁷³

Rakúsky aj uhorský zákon delili vody na verejné a súkromné a stanovovali možnosti a podmienky ich využívania. V prípade, že využívaním vodnej energie došlo k zmene povahy vodného toku (vybudovaním hate, kanálu, úpravou brehu či vzduťím hladiny) vyžadovalo sa udelenie koncesie, ktoré tieto zásahy povoľovala.⁷⁴ Za skutočne súkromné vody boli považované len tie stojaté bez odtoku, v prípade vôd, ktoré pretekali súkromným pozemkom sa jednalo o určenie vlastníckeho práva k telesu toku.⁷⁵ V tomto ohľade sa od seba obe legislatívy odlišovali. V českom prostredí, v nadväznosti na rímske právo, bolo koryto toku považované za jeho súčasť ale na Slovensku a Podkarpatskej Rusi zákon určoval, že vlastníkom pozemku je zároveň vlastníkom telesa koryta.⁷⁶

Z praktického pohľadu tak majitelia vodných píl a mlynov pri využívaní vodnej energie vstupovali do právneho vzťahu s tromi druhmi subjektov: so štátom, s majiteľmi pozemkov,

⁷¹ Pavel POTŮČEK, Vodní právo a jeho historický vývoj v českých zemích, Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2019, s. 36.

⁷² Tamtiež s. 51.

⁷³ Tamtiež . 52.

⁷⁴ Ottova encyklopedie obecních vědomostí na CD-ROM – díl XXVI. heslo: Vodní právo, s. 857.

⁷⁵ Tamtiež s. 857.

⁷⁶ Pavel POTŮČEK, Vodní právo... s. 48.

cez ktoré viedol náhon vody k ich podniku a v ojedinelých prípadoch s inými využívatel'mi toho istého náhonu.

8.2. Daň z vodnej sily

Jednou časťou daňového zaťaženia, ktorú piliari a mlynári v medzivojnovom období museli znášať, bola daň z vodnej sily. Jej výšku a spôsob výmeru stanovoval Zákon o dani z vodnej sily č. 338/1921 Zb. z a nar. zo dňa 12. augusta 1921,⁷⁷ pričom do platnosti vstúpil 1. júna nasledujúceho roku.⁷⁸ Platnosť tohto zákona pre územie českých krajín zanikla 1. apríla 1939⁷⁹ a pre Slovensko 1. júla 1939,⁸⁰ čím zároveň prestala platiť povinnosť odvádzať daň za využitie vodnej energie.

Samotný zákon stanovoval výšku dane na 4 haliere plus prirážka 4 haliere a to za jednu konskú silu a hodinu. Podniky využívajúce energiu menšiu ako 2 konské sily boli od platby dane oslobodené a podniky využívajúce energiu v rozsahu 2 až 5 ks neplatili prirážku. V roku 1923⁸¹ došlo k zníženiu prirážky na 2 h a v roku 1926 na 1 h. Väčšina podnikov v okrese Čadca tak do polovice roku 1939 platila daň 5 h za každú konskú silu a hodinu. Vykonávacie nariadenie k zákonu⁸² ďalej stanovovalo spôsoby merania použitej energie. Tá mohla byť vypočítaná buď z výkonu na hriadeli vodného motoru, z výkonu potrebného k pohonu konkrétneho stroja, alebo v prípade objektov produkujúcich elektrickú energiu odvodená od jej množstva. Nakoľko sa v okrese Čadca nachádzala len jedna vodná elektrárňa a väčšina píl a mlynov používala archaické strojné vybavenie bez možnosti určenia presného výkonu, vypočítavala sa spotrebovaná energia podľa výkonu na hriadeli vodných kolies. Každému z objektov preto bolo potrebné priradiť údaj o priemere kola, spáde vody, prietoku, efektívite kola a nakoniec musel majiteľ udať odhadovaný počet hodín prevádzky v rámci jedného roku. Koeficient efektivity vodných motorov bol určený nasledovne: turbíny (bez určenia typu) 0,75, kolesá na vrchnú vodu 0,65, kolesá na strednú vodu s kulisou 0,65, kolesá na strednú vodu 0,55, kolesá na spodnú vodu 0,30. O okrese Čadca sa nachádzala jedna turbína, jedno koleso

⁷⁷dostupné z : <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/2619/1/2/zakon-c-338-1921-sb-o-dani-z-vodni-sily/zakon-c-338-1921-sb-o-dani-z-vodni-sily>, citované dňa 1.12.2021.

⁷⁸ Vyhláška ministra financií č. 129/1922 Zb. z. a nar., dostupné z : <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/2920/1/2>, citované 1.12.2021

⁷⁹ Vládní nařízení 70/1937 Sb. z. a nar. dostupné z : <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/7706/1/2>, citované 1.12.2021.

⁸⁰ Vládné nariadenie 143/1939 Sl. z., dostupné z <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/7746/1/2>, citované 1.12.2021

⁸¹ Vládní nařízení ze dne 21. listopadu, kterým se snižuje přírážka k dani z vodní síly., dostupné z : <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3437/1/2>, citované 1.12.2021

⁸² Nařízení vlády republiky Československé č. 142/1922 Sb. z. a nar. dostupné z : <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/2933/1/2>, citované 1.12.2021

na spodnú vodu a pohon ostatných zariadení obstarávali kolesá na vrchnú vodu. Vyššie zmienené údaje potrebné na vyrubenie dane mali orgány finančnej správy čerpať z vodných kníh a prípadne overovať kontrolami v teréne. Vzápätí sa však ukázalo, že vodné knihy nie sú vedené dostatočne systematicky a že údaje v nich obsiahnuté nestačia na presné určenie výšky dane. Boli preto prijaté dve vládne nariadenia, systematizujúce vedenie vodných kníh s dôrazom na nutnosť stanovenia vodnej dane. Líšili sa svojou územnou platnosťou, jeden z nich bol pre české krajiny⁸³ a druhý pre Slovensko a Podkarpatskú Rus.⁸⁴ Časť, zavádzajúca povinnosť uvádzať údaje potrebné k výpočtu dane, však bola v oboch prípadoch totožná a vzťahovala sa späť na zariadenia do tej doby vo vodných knihách zanesené. „a) pri silotvorných dielach: Rozmery a výškové kóty zariadenia zdymacieho (so vzťahom k fixnému bodu), zariadenia vpúšťacieho, stavidiel závodných a jalových, odľahčovacích zariadení, náhonu a odpadu (s udaním príslušného normálneho a maximálneho množstva vody), počet vodných motorov a charakteristické rozmery pre výpočet ich prietocnej kapacity, najvyššiu kapacitu v m³ sek., povolený spád v metroch, najvyššiu výkonnosť v koňských silách vodných motorov (počet inštalovaných koňských síl), po prípade povolené množstvo vody a výkon v koňských silách motorov pri najvyššom a najnižšom stave vody. Konečne buď popísané zariadenia, poháňané vodnými motory a udaná buď náhradná sila.“⁸⁵ Jediný pre túto prácu prístupný vklad do vodnej knihy všetky potrebné údaje obsahuje. (bližšie technický popis vodnej píly J. Čerňana z Vysokiej nad Kysucou). Zároveň sa vo fondoch archívu v Čadci zachoval jeden príklad výmeru dane z vodnej sily a to pre pílu Pavla Zajaca z Olešnej. Píla mala jedno koleso na vrchnú vodu s priemerom 3,7m, ktoré bolo poháňané prietokom 0,12 m³/s a jeho hnacia sila na hriadelí bola 3,8 ks. Majiteľ udal, že píla ročne pracuje 60 dní, 10 hodín denne a využije tak 2280 ks. Napriek tomu, že píla nedosahovala výkonu 5 ks bol mu započítaný ročný paušál 5 h a vyrubená daň 92 Kč ročne.⁸⁶ Majiteľ s touto výškou dane súhlasil a teda pravdepodobne nebol oboznámený s presným znením zákona. Píla bohužiaľ nie je zachytená v iných prameňoch a nemáme teda možnosť overiť ostatné údaje.

⁸³ Vládní nařízení, kterým se upravuje zařízení a vedení vodních knih se sbírkami listin, map a plánů v území mimo Slovensko a Podkarpatskou Rus, č. 160/1925 Sb. z. a nar., dostupné z: <https://esipa.cz/sbirka/sbrsv.dll/sb?DR=SB&CP=1925s160>, citované 1.12.2021.

⁸⁴ Vládné nariadenie, ktorým sa upravuje pre Slovensko a Podkarpatskú Rus zariadenie a vedenie vodných kníh so sbírkami listín, máp a plánov, č. 161/1925 Zb. z. a nar., dostupné z: <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/3961/1/2?vtextu=vodn%C3%AD%20knihy#lema0>, citované 1.12.2021

⁸⁵ Tamtiež. paragraf 5, oddiel 3.

⁸⁶ fond ONV Čadca, kartón 60, spis: Likvidácia píl, Zmluva o paušálnej dani z 28.12.1937.

8.3.Právne vzťahy k prírodným kanálom

V okrese Čadca sa v skúmanom období nachádzala jediná píla s kolesom na spodnú vodu, ktoré ležalo priamo v toku rieky Kysuca. Ostatné vodné motory potrebovali na svoju prevádzku väčší spád, zabezpečený prírodným kanálom. Je pravdepodobné, že tieto kanály, dosahujúce niekedy až dĺžku jedného kilometra neležali v celom rozsahu na pozemkoch majiteľa píly či mlynu. Bolo preto nutné vysporiadať majetkové pomery respektíve získať povolenie majiteľov na prevádzku vodného diela. Kvôli spôsobu delenia pôdy pri dedičských konaniach sa jednalo o značný počet zainteresovaných osôb. To možno ilustrovať na priloženom pláne prírodného kanálu k píle bratov Čerňanovcov, na ktorom vidno všetky pozemky, ktorými pretekal. [príloha 30] Podrobnejšie máme tento schvaľovací proces zachytený v prípade píly Huga Frankla v Turzovke. Ten žiadal po prestavbe objektu o dodatočné schválenie vodného diela. Súčasťou tohto procesu bolo oboznámenie majiteľov dotknutých parciel formou vyvesenia oznamu na obecnom úrade v Turzovke po dobu 15 dní. V prípade 1160 m dlhej priekopy sa jednalo o 17 vlastníkov. Tí boli pri miestnom šetrení zastupovaní jedným z nich, Pavlom Muchom. Kolektívne s prevádzkou súhlasili a pre hospodárske podmienky regiónu boli charakteristické požiadavky, ktoré pri tom predniesli. Nepožadovali nájomné vyplácané v peňažnej forme ale preferovali možnosť odberu odpadového palivového dreva a právo prednostného zamestnania na píle. Trvali tiež na tom, že okolie kanálu bude udržiavané na konci leta, po skosení úrody z priľahlých polí tak aby nedošlo k jej znehodnoteniu.⁸⁷ Je možné predpokladať, že tak veľké množstvo majiteľov sa dospelo k dohode preto, že vlastne schvaľovali už existujúci stav, v oboch prípadoch jestvujúci viac ako dve storočia.

Osobitým prípadom majetko-právnych vzťahov je využívanie jedného náhonu dvoma podnikmi. Ten máme v okrese Čadca zaznamenaný dva krát. V už spomínanom schvaľovaní píly Huga Frankla je zmienka o tom, že vodu z náhonu využíva aj mlyn Jána Richtera, ktorý odoberal vodu z náhonu po 1018 metroch. Hugo Frankl mal podľa úradného šetrenia od Richtera právo požadovať udržiavanie kanálu rovným dielom a príspevok na opravu vzdúvacieho zariadenia vo výške 1/3 nákladov.⁸⁸

Konfliktom však skončilo využívanie jedného náhonu pílou Vincenta Rebroša a mlynom Jakuba Prívaru na Milošovskom potoku v Čadci. Spor, ktorý sa tiahol niekoľko

⁸⁷ Fond OU Čadca, kartón 239, spis: Stavba vodnej píly, Hugo Frankl.

⁸⁸ Tamtiež.

rokov, možno na základe archívnych prameňov⁸⁹ zrekonštruovať takto: Prívára mal „vodné povolenie“ (pravdepodobne zápis do vodnej knihy) na využívanie 60 l/s a Rebroš na 114 l/s. Keď v roku 1935 Prívára zastavil činnosť mlynu a prestal udržiavať prírodný kanál a drevený žľab na prívod vody na koleso, Rebroš v mieste kde sa žľab odpojoval od spoločného kanálu umiestnil dosku, ktorou tak odrazil všetku vodu k svojej píle. Jakub Prívára spočiatku s týmto postupom súhlasil, ako kompenzáciu požadoval buď dva batohy reziva (pravdepodobne palivové drevo) alebo 5 Kč denne. Túto kompenzáciu spočiatku dostával ale Vincent Rebroš pravdepodobne získal pocit, že nie je právne viazaný ju vyplácať a ukončil ju. Následne Prívára dosku odstránil a vodu púšťal pod koleso svojho stojaceho mlynu. Miestne šetrenie z roku 1943 udáva, že strojné zariadenie oboch podnikov je vo vyhovujúcom stave a prevádzku je možné okamžite obnoviť a následné šetrenie z roku 1947 už pripúšťa, že mlyn je v tak zlom stave, že jeho obnovenie nebude rentabilné. Spor sa tak vyriešil zánikom mlynskej živnosti. Vincent Rebroš sa však zo svojho víťazstva neradoval dlho, živnosť mu bola výnosom MNV trvalo zrušená 17.5.1949.⁹⁰ Na celom prípade sú pozoruhodné dve skutočnosti. Jednak je to preferencia naturálnych platieb pred peňažnými, podobne ako v prípade píly Huga Frankla, jednak tiež silné pretrvávanie zvykového práva na ktoré sa odvolávajú obe strany, napríklad keď Jakub Prívára udáva, že mlyn a kanál sú v dedičnom držaní ich rodiny viac ako 170 rokov.

⁸⁹ fond ONV Čadca, kartón 72, spis Prívára Jakub, 187 listov.

⁹⁰ fond OŽŠČ, kartotéka členov.

9. Chronologický vývoj píl a mlynov okresu Čadca

9.1. Vodné píly a mlyny do roku 1918

Najstaršia zmienka o mlyne na území Kysúc pochádza z roku 1325 a je obsiahnutá vo výsadnej listine uhorského kráľa Karola Róberta, ktorou udeľuje dedičnému richtárovi Kysuckého Nového Mesta právo na stavbu akéhokoľvek množstva mlynov. Nejedná sa však o mlyn na území okresu Čadca. To až do 18. storočia spadalo pod správu troch panstiev, bytčianskeho, budatínskeho a strečianskeho a v ich urbároch tiež nachádzame zmienky o prvých pílach a mlynoch. Osídlenie severnej časti Kysúc sa viaže na poslednú fázu valašskej kolonizácie, prebiehajúcu od 16. do 18. storočia. Počas nej migrovalo pôvodne pastierske obyvateľstvo z územia dnešného Rumunska po južnej strane karpatského oblúka a s povolením a podporou miestnej šľachty sa usadzovalo na do tej doby len riedko alebo vôbec neobývaných územiach. Tento proces bol zakončený práve na území Kysúc a protiľahlého Valašska. Píly a mlyny slúžili na zabezpečenie novovybudovaných sídiel základnou potravou a stavebným materiálom. Dostatok suroviny pre píly poskytovalo v prvej fáze osídlenia klčovanie lesov, spojené s pastevnou činnosťou Valachov. Obe zariadenia tak patrili medzi prvé stavby vybudované v konkrétnych lokalitách. Podľa dohôd s panstvom, ktorému územie patrilo, mali dediční richtári, označovaní ako fojtovia či šoltýsi, povinnosť vybudovať „*pílu na jednu dosku a mlyn na jeden kameň*.“⁹¹ Nakoľko boli obce, ktoré týmto procesom vznikali, charakteristické pozdĺžnym tvarom a rozptýleným obyvateľstvom, nemali jeden centrálny mlyn a pílu, ale každá časť obce, a každá osada mala tieto zariadenia vlastné, ak k tomu boli vhodné hydrotechnické podmienky. Táto situácia sa dá jasne demonštrovať na základe máp prvého vojenského mapovania. [príloha 13] Mapové značky sú pre oba druhy stavieb rovnaké ale objekty často stoja v dvojiciach v tesnej blízkosti. Dá sa preto predpokladať, že jeden je píla a druhý mlyn a tam, kde neležia na hlavnom toku tak zdieľajú spoločné vodné dielo. Prvý mlyn na území budúceho okresu je zmienený v Turzovke v roku 1613, tj. pätnásť rokov po jej založení.⁹² Z hľadiska právneho pomeru sa jednalo o panské mlyny, ktoré boli dávané do dlhodobého, často dedičného prenájmu. Prvý nájomca bol spravidla aj staviteľ mlynu. Právo na túto stavbu súviselo s funkciou nájomníka v osídľovacom procese, napríklad v prípade mlyna Juraja Jantulíka, postaveného v Turzovke po roku 1689, kde musel staviteľ najskôr zabezpečiť

⁹¹ Milan KIRIPOLSKÝ, *Príspevok k štúdiu technických zariadení v ľudovej kultúre na Kysuciach*, in: *Múzeum*, roč. XXXI, č. 1, Martin 1986, s. 27.

⁹² KMČ, Fond separátov, separát 115, Hydrotechnické zariadenia na Kysuciach.

vyklčovanie a prvé obrobenie pôdy pre nových osadníkov.⁹³ Nakoľko zásobovali len bezprostredné okolie a mleli či pílili výmenou za časť produkcie ani nájom nebol príslušným panským správam odvádzaný v peňažnej forme. Odovzdávali buď časť zisku v naturáliách ale často mali tiež povinnosť vykrmovať dobytok, ktorý potom odovzdávali.

Základná sieť píl a mlynov na Kysuciach tak vznikla do konca 18. storočia a je pomerne presne zachytená na mapách I. vojenského mapovania. Nasledujúce mapovania zachytávajú postupné zmenšovania tejto siete v 19. storočí. To súviselo s niekoľkými faktormi. Osídľovali proces bol ukončený, niektoré lokality sa ukázali ako príliš riedko obývané a z hľadiska prevádzky píl a mlynov neperspektívne. Spomalilo sa tiež klčovanie lesov, čo viedlo k obmedzeniu množstva dreva vhodného na spracovanie. Do potravinovej štruktúry tiež vstúpili nové plodiny, nevyžadujúce mletie. Najdôležitejšie boli samozrejme zemiaky, obzvlášť výhodné pre klimatické podmienky Kysúc. So zlepšením dopravnej infraštruktúry, hlavne po vybudovaní železnice klesla cena dovážanej múky. Nerentabilné objekty preto zanikali a aj o tie životaschopné nemali ich pôvodní majitelia záujem a po zrušení poddanstva v polovici 19. storočia dochádza ich vykupovania doterajšími nájomníkmi. Posledným faktorom bola prvá svetová vojna. Jednak časť majiteľov mlynov musela narukovať a objekty, vyžadujúce takmer každodennú starostlivosť chátrali, jednak sa v mnohých domácnostiach rozšírilo mletie dopestovaných obilnín na ručných mlynoch, tzv. žarnovoch. Touto praxou sa obyvatelia chceli vyhnúť povinným kontribúciám múky, spojenými s mletím v mlynoch. Zo skúmaných mapových podkladov vypláva, že sieť píl a mlynov sa do začiatku 20. rokov 20. storočia zredukovala na 1/2 až 1/3 oproti svojmu najhustejšiemu stavu.

9.2. Vodné pily a mlyny v období 1918 – 1938

Pre toto obdobie máme k dispozícii údaje z fondov OŽSČ. Tie z nich, ktoré sa týkajú živností súvisiacich s problematikou tejto práce, boli spracované do priloženej tabuľky. [príloha 14] V ideálnom prípade by bolo možné na základe údajov zo sekundárnej literatúry načrtnúť hospodársky vývoj v drevospracujúcom priemysle v Československu, určiť vývojové tendencie, krízové obdobia a zmeny v orientácii na zahraničné trhy a tieto následne porovnať s meniacimi sa hospodárskymi výsledkami piliarskych závodov v okrese Čadca. Zachované archívne dokumenty nám však neumožňujú vykresliť stav ich podnikania. Keďže výkon vodných píl podmieňoval distribúciu ich výrobkov len do bezprostredného okolia, širšie hospodárske súvislosti sa ich dotýkali len okrajovo. Citlivejšími bolo v tomto ohľade niekoľko

⁹³ *Kysucké vodné pily a mlyny*, dostupné z: <https://www.kysuce.sk/cl/71/kysucke-vodne-mlyny-a-pily.html>, citované 10.8.2021

väčšich píl s parným pohonom. Uvedené skutočnosti platia aj pre obdobie tzv. Slovenského štátu a Československa po druhej svetovej vojne. Pre úplnosť však považujem za vhodné uviesť aspoň v krátkosti vývoj drevospracujúceho priemyslu a pokúsim sa interpretovať tých niekoľko zmienok o vývoji vodných píl a mlynov, ktoré sa v skúmaných prameňoch objavili.

Bezprostredne po vzniku Československa postihli drevársky priemysel tie isté komplikácie ako väčšinu ostatných výrobných odvetví. Tradičné odbytiská v Maďarsku a Rakúsku sa ocitli za hranicami s colnými bariérami a naplno sa prejavila aj konkurencia českej produkcie. Ťažba dreva na Slovensku tvorila 29 % tej celoštátnej,⁹⁴ ale z údajov v prílohe 16 vyplýva, že pracovné sily boli sústredené do českých krajín v omnoho väčšom pomere. To bol aj dôsledok hospodárskej politiky uhorskej vlády, ktorá preferovala vývoz surovej guľatiny z územia Slovenska a jej následné spracovanie v Maďarských podnikoch. Zlepšenie nastalo po roku 1924, začal sa zvyšovať podiel guľatiny spracovanej na Slovensku a jej vývoz do českých krajín a až následne do zahraničia. V roku 1925 bolo v prevádzke 177 parných, 308 vodných a 12 elektrických píl, ktoré ročne porezali 1 900 000 m³ guľatiny z približne 4,2 milióna vyťažených m³.⁹⁵ Hospodárska kríza nastala v drevárstve skôr ako v ostatných odvetviach. Jej spúšťačom bola dlhá a silná zima na prelome rokov 1929/30, ktorá utlmila stavebnú činnosť a s tým spojený odber reziva. Medzi rokmi 1930 – 1932 zastavilo výrobu 80 % píl a lesných závodov, pričom počet zamestnaných robotníkov sa znížil z 12 000 na 6 000.⁹⁶ Situáciu ešte viac skomplikovala tzv. colná vojna medzi ČSR a Maďarskom. Československá vláda, vedená Agrárnou stranou, v snahe ochrániť domáce poľnohospodárstvo zasiahnuté krízou zvýšila clá poľnohospodárskych produktov. Maďarská strana reagovala odvetným opatrením, ktoré okrem iného obmedzilo dovoz palivového dreva, guľatiny a reziva.⁹⁷ Situácia sa začala zlepšovať po roku 1936 a to nielen v súvislosti s celkovým ozdravovaním hospodárskych pomerov ale hlavne kvôli zhoršujúcej sa zahranično-politickej situácii. Tá si vynútila výstavbu rozsiahleho opevňovacieho systému na československých hraniciach, ktorá spotrebovala do tej doby nepredstaviteľné množstvo reziva.

V okrese Čadca kríza najviac postihla dve najväčšie parné píly, v Oščadnici a v Čadci. Prepúšťať začali v roku 1930 a do konca roku 1932 obe ukončili prevádzku a prepustili všetkých zamestnancov. Celkovo bolo už k 17. februáru 1931 v okrese evidovaných 644 trvalo

⁹⁴ Pavel ZDYCHA, *Dejiny drevárstva*, Zvolen 2001, s. 60.

⁹⁵ Tamtiež, s. 61.

⁹⁶ Tamtiež, s. 63

⁹⁷ Martin TURÓCI, *Priebeh a sociálne dôsledky Veľkej hospodárskej krízy v okrese Čadca*, in: Miloš JESENSKÝ, *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 12/2009*, Čadca 2009, s. 190.

nezamestnaných drevárskych robotníkov.⁹⁸ Malé vodné píly nemuseli byť krízou tak zasiahnuté z vyššie uvedených dôvodov a ich počet v evidencii OŽSČ dokonca stúpal. To súviselo s dlhodobým bojom Spoločenstva proti fušerstvu, teda vykonávaniu živností bez príslušného oprávnenia a nahlásenia. Na základe podnetov od členov, ktorí potrebné dokumenty mali a cítili sa oprávnené diskriminovaní, nahlasovalo predstavenstvo OŽSČ fušerov okresnému úradu a ten ich následne trestal pokutami. Prvý podnet na takú prevádzku píly prišiel v novembri 1930 na podnik Jána Čerňana z Vysokej nad Kysucou, ktorý nemal podnik nahlásený ale z reziva dokonca zhotovoval rakvy a školské tabule.⁹⁹ Aby svoju činnosť zlegalizoval, požiadaval v roku 1930 o evidenciu mlyna a v roku 1937 nahlásil aj piliarsku činnosť. Spolu s ním tak medzi rokmi 1931 – 1934 urobilo ďalších 8 majiteľov vodných píl. [príloha 14] Majitelia mlynov vstúpili do spoločenstva všetci takmer naraz v roku 1930 po prijatí zákona č. 99/1929 Sb. z. a n., ktorý zaradil ich živnosť medzi remeselné. Zákon oslobodzoval od učňovskej skúšky všetkých, ktorí mlynárske remeslo prevádzkovali pred jeho vydaním alebo boli v mlyne zamestnaní po dobu aspoň piatich rokov. Na počte prihlásených vodných píl sa kríza neprejavila ale možno ju zaznamenať na počte aktívnych živností obchodníkov s drevom, ktorí boli na celoštátnu hospodársku situáciu viac naviazaní. Ich počet poklesol na 57 v roku 1932 a v ďalšom roku stúpol len mierne, na 60. [príloha 14] Mnoho majiteľov vodných píl bolo zároveň držiteľmi povolenia na obchod s drevom. Nedá sa hovoriť o masívnom odhlasovaní živností ale časť obchodníkov s drevom sa pokúšala rozšíriť svoje podnikanie inak. Nakoľko obchod s drevom bol slobodnou živnosťou, snažili sa k nemu získať dišpenz, ktorý by im dovoľoval obchodovať aj s miešaným tovarom, čo už bola živnosť remeselná. Proti tejto praxi protestovali vyučení majitelia živností a pod ich tlakom predstavenstvo Spoločenstva od nej ustúpilo.¹⁰⁰

Limity možností modernizácie vodných píl v období vrcholiacej hospodárskej krízy sa ukázali v priebehu jednaní o odsune strojov zo zrušenej parnej píly v Čadci. V máji 1933 sa predstavenstvo OŽSČ dozvedelo, že jej zariadenie plánuje kúpiť firma Glessinger z Českého Těšína a odviezť ho.¹⁰¹ Spoločenstvo sa tomu snažilo zabrániť a písalo žiadosti na Ministerstvo priemyslu, obchodu a živností, Krajský úrad v Bratislave, Obchodnej a priemyselnej komore v Bratislave, okresnému úradu v Čadci a miestnemu obecnému zastupiteľstvu. Argumentovali absenciou akéhokoľvek priemyslu, znemožneniu jeho obnovy a tiež naviazanosťou ostatných

⁹⁸ Tamtiež, s. 195

⁹⁹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 99 predstavenstva OŽS4 z 5. marca 1931.

¹⁰⁰ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 100 predstavenstva OŽSČ zo 17. júna 1931.

¹⁰¹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 140 predstavenstva OŽSČ z 11. mája 1933.

živností na priemyselnú výrobu. „V roku 1919 tu bola zastavená súkenná továreň a stroje tejto boli vyvezené, o 3-4 roky bol zrušená väčšia čiastka železničnej topiarne, v roku 1927 bola zrušená tu nachádzajúca sa továreň na konzervovanie rýb, v roku 1932 bola z Čadce stiahnutá vojenská posádka a preložená do Žiliny a teraz konečne hrozí nebezpečie, že aj posledný, tu nachádzajúci sa priemyselný podnik bude zrušený a odvezený a toto všetko zapríčiňuje zvýšenie biedy v okolí chudobných ‚Kysúc‘ a zvyšuje nezamestnanosť, ktorá už aj tak hrozivých rozmerov nadobúda, čo je hlavne, zapríčiňuje ničenie zárobkových možností robotníctva a existenčných možností – nepriamou cestou- živnostníctva.“¹⁰² Zároveň OŽSČ vstúpilo do priameho jednaní so správcom konkurznej podstaty skrachovanej pily a žiadalo aby ostatní podnikatelia v okrese dostali predkupné právo na stroje.¹⁰³ Správca súhlasil, ale po bližšom šetrení sa ukázalo, že aj keď niekoľkí majitelia vodných píl z okolia majú teoretický záujem o kúpu strojov, súčasná hospodárska situácia im túto investíciu neumožňuje. Z dokumentov nie je jasné, či k odvozu došlo, píla však už svoju prevádzku neobnovila.

Pozícia vodných mlynov na miestnom trhu s múkou bola v medzivojnovom období marginálna a to sa do konca sledovaného obdobia nezmenilo. Vládnym nariadením č. 137/1934 Sb. z. a n. bol v Československu zavedený obilný monopol, ktorý podriaďoval všetok obchod Česko-slovenskej obilnej spoločnosti. Do tohto procesu by mali byť aktívne zapojení všetci mlynári ale pri jednaniach napríklad o cenách múky nám v okrese Čadca chýbajú. Keď napríklad v roku 1935 veľkoobchodníci z Čadce a Turzovky prostredníctvom Spoločenstva protestujú proti úradne stanoveným cenám múky, tak v žiadosti vyslovene spomínajú špecifiká okresu v tom, že múka do neho musí byť dovážaná z južných častí Slovenska, že táto doprava oproti iným krajom cenu zvyšuje a že miestna výroba múky je pre veľkoobchod prakticky neexistujúca.¹⁰⁴ Rovnako pri stanovovaní ceny pekárskych výrobkov, ešte pred zavedením obilného monopolu, sa zišli len pekári z okresu bez mlynárov, nakoľko miestne mlyny mleli len múku nižšej kvality, nevhodnú pre remeselnú výrobu.¹⁰⁵ Nedostatočnosť lokálnej obilnej produkcie vyjadrilo OŽSČ priamo v liste Česko-slovenskej obilnej spoločnosti: „...pre tunajší okres otázka výkupu obilia neprichádza v úvahu. Kraj je biedny, sotva sa urodí niečo a keď sa aj niečo urodí, je to jakosť ľahká, podradná, ktorá na trh ani nemôže prísť v úvahu. Kvantum

¹⁰² ŠA ZA, Fond OŽSČ, kartón 1.

¹⁰³ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 143 predstavenstva OŽSČ z 1. augusta 1933.

¹⁰⁴ ŠA ZA, Fond OŽSČ, kartón 8.

¹⁰⁵ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 173 schôdze pekárov okresu Čadca z 12. októbra 1933.

je tiež minimálny. Tak ku príkladu najväčší subkomisár v okrese vykúpi sotva 120 - 150 q obilia ročne, jakosti podradnej, na výmel nespôsobilej a pre osivo menejcennej.“¹⁰⁶

9.3. Vodné pily a mlyny za tzv. Slovenského štátu

Aj keď sa situácia v drevárskom priemysle postupne zlepšovala, nedosiahol v roku 1938 jeho stav ešte predkrízovú úroveň a kapacita píl bola využitá na 75 %. V priebehu toho istého roku dochádzalo k strácaniu západných trhov, na ktorých československé drevárske výrobky nestačili konkurovať nízkym cenám dreva z Poľska, Sovietskeho zväzu a Škandinávie. Začal preto narastať význam vývozu do Maďarska a Nemecka, ktorý medzi rokmi 1937 – 1938 stúpol z 68 % na 92 %.¹⁰⁷ Drevársky priemysel na Slovensku na rozdiel od českých krajín nebol tak zasiahnutý územnými stratami spojenými s Mníchovskou dohodou a Viedenskou arbitrážou. Slovensko síce stratilo 32 % územia, ale jednalo sa prevažne o južné, poľnohospodárske oblasti. Ich odstúpením sa podiel lesov na celkovom pôdnom fonde zvýšil z 34 % na 38 % a v celej Európe boli lesnatejšie krajiny už len Fínsko a Švédsko. Priemyslu tiež pomohlo odstránenie konkurencie českých závodov po marci 1939. Nový strategický a hospodársky partner Nemecko, malo tiež eminentný záujem na dovoze dreva. Táto skutočnosť bola zdôraznená podpísaním tajného dodatku k tzv. ochrannej zmluve, ktorý uvádzal podmienky využitia slovenského drevárstva.¹⁰⁸ Drevo a drevárske výrobky sa na celoštátnom vývoze podieľali v čoraz väčšej miere, medzi rokmi 1939 – 1942 ich podiel vzrástol z 35 % na 44 %. Vývoz nespracovanej guľatiny dosiahol takých rozmerov, že slovenské pily začali od roku 1941 pociťovať nedostatok suroviny. Nemecký kapitál sa tiež snažil priamo ovládnuť slovenské závody, najväčší podnik tohto typu bol kúpený a prestavaný v Turanoch. V oblasti Kysúc nemeckí podnikatelia priamo na pílach zastúpení neboli. Situáciu v zásobovaní surovinou sa snažila riešiť Lesnícka a drevárska ústredňa dvoma vyhláškami z roku 1942. Prvá z nich ukladala drevárskym podnikom štvrťročne hlásiť zásoby guľatiny, ktorej ďalšie nákupy podliehali centrálnemu schváleniu. Druhá prikazovala majiteľom píl rezervovať minimálne 30 % produkcie pre domáci trh. Situácia sa v tomto ohľade skonsolidovala v roku 1943 po odpadnutí vývozu do Talianska, v dôsledku vývoja bojových operácií.¹⁰⁹ To bol zároveň posledný rok, v ktorom bolo Slovensko ušetrené priamych bojových operácií a leteckého

¹⁰⁶ ŠA ZA, Fond OŽSČ, kartón 8.

¹⁰⁷ Peter MIČKO – Ľudovít HALLON (ed.), *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941*, Krakov 2015, s. 144.

¹⁰⁸ Tamtiež. s. 151.

¹⁰⁹ Ľudovít HALLON – Peter MIČKO (ed.), *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*, Bratislava 2019, s. 81.

bombardovania. Situácia sa začala zhoršovať v prvej polovici roku 1944 s narastajúcou partizánskou činnosťou a následné vypuknutie SNP okrem iného zasiahlo územia s najväčšou koncentráciou drevárstva. Od októbra 1944 do oslobodenia Slovenska tak drevársky priemysel, podobne ako ostatné výrobné odvetvia pomaly kolaboval a jeho výrobky, hlavne rezivo slúžilo pre potreby nemeckej brannej moci.

V rámci riadeného hospodárstva došlo okrem iného k stanoveniu pevných miezd pre zamestnancov píl. Kolektívna zmluva medzi zástupcami drevárskych podnikov na jednej strane a slovenským a nemeckým odborovým združením na strane druhej bola uzatvorená v máji 1940. Rozdelila závody do dvoch kategórii, na tie s 25 – 60 zamestnancami a tie, ktoré ich mali viac ako 60. Píly s menšou prevádzkou boli z jej pôsobenia vyňaté.¹¹⁰ Pre okres Čadca sa týkala piatich podnikov, z ktorých dva mali aj vodný pohon. Konkrétne mzdové kategórie uvádzam v priloženej tabuľke, ktorá zároveň ilustruje jednotlivé profesie zamestnané v prevádzke stredných a väčších píl. [príloha 17]

Ani okres Čadca sa v roku 1939 ešte plne nezotavil z hospodárskej krízy, bolo v ňom dokonca evidovaných najviac nezamestnaných v rámci Slovenska, konkrétne 1 316 z celkového množstva 14 060.¹¹¹ Prvým znakom zlepšujúcej sa situácie bolo už o rok predtým otvorenie piliarskeho podniku bratov Cisárikovcov v Turzovke. Okrem moderného strojného zariadenia bol podnik charakteristický tým, že samotné rezivo ďalej spracovával na stolárske výrobky, drevené nádoby a podobne. Nastupujúcu konjunktúru drevárstva zaregistrovalo aj OŽSČ, ako vo svojej výročnej správe konštatoval jeho tajomník : „*V drevárskom obore sa ukazovala dobrá konjunktúra, a nebyť zas len tých politických udalostí, bol by drevoobchod dosiahol veľmi krásnych výsledkov, čo má zaiste najväčší vliv na hospodárske pomery celého okresu.*“¹¹² Počet píl zostával približne konštantný, výrazne sa však zväčšil počet živností obchodujúcich s drevom. Vrchol dosiahol v roku 1941 počtom 74. [príloha 14] Nasleduje prudký prepád, spojený práve s nedostatkom vyťaženého dreva a s likvidáciou niektorých židovských podnikov. Počet aktívnych živností by pravdepodobne dosiahol ešte väčšieho množstva, obyvatelia v dobe konjunktúry a zvýšeného vývozu videli v drevoobchode možnosť rýchleho zárobku s relatívne malými vstupnými investíciami. Zasiahlo však OŽSČ a začalo pri vydávaní živnostenských oprávnení posudzovať stav surovínovej základne a počet už

¹¹⁰ *Kolektívna smluva pre robotníctvo píl a drevoskladov*, Bratislava 1940

¹¹¹ Peter MIČKO, *Hospodárska politika ...*, s. 46.

¹¹² ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 41 valného zhromaždenia OŽSČ zo 17. augusta 1939.

fungujúcich živností v konkrétnej lokalite ako aj to, či žiadateľ chce drevo vyvážať alebo len distribuovať v rámci lokálneho trhu.

Medzi najtragickejšie hospodárske a sociálne zmeny, ktorými okres v sledovanom období prešiel, patrí arizácia. Legislatívny rámec arizácie začal vznikať ešte pred vyhlásením samostatnej Slovenskej republiky, začiatkom marca 1939. Pod vedením ministra autonómnej vlády Ferdinanda Ďurčanského bola zahájená príprava právnych noriem obmedzujúcich zapojenie židovských občanov do spoločenského a hospodárskeho života štátu. Jednou z týchto noriem bolo nariadenie o úprave niektorých živnostenských koncesíí, spadajúcich do kompetencie Okresných živnostenských spoločenstiev.¹¹³ Prvým skutočne prijatým nariadením s účinnosťou zákona bolo vládne nariadenie 137/1939 o dôverníkoch a hospodárskych správcoch, na základe ktorého malo ministerstvo hospodárstva a okresné úrady právo menovať osoby árijského pôvodu do židovských podnikov majúcich viac ako 50 zamestnancov alebo ročný obrat presahujúci 500 tisíc Ks.¹¹⁴ Takto veľké podniky však väčšinou neboli členmi Okresných spoločenstiev. Arizáciu menších závodov a živností riešili dva arizačné zákony: prvý č. 113/1940 z apríla 1940 a druhý č. 303/1940 z novembra toho istého roku.¹¹⁵ Prvý z nich počítal s likvidáciou židovských podnikov, nútenou, tzv. veľkou arizáciou, ktorá znamenala 100% prevzatie podniku a s dobrovoľnou, tzv. malou, kde arizátor získal 51% podniku. Druhý zákon, prijatý po tzv. Salzburských rokovaníach, v ktorých získali na Slovensku dominantný politický vplyv príslušníci radikálneho krídla HSLS, už dobrovoľnú arizáciu nepripúšťal. Súpisom židovských podnikov a ich rozdelením na likvidované a tie vhodné k jednému z druhov arizácie boli poverené Okresné živnostenské spoločenstvá. Tento proces bol zahájený vylúčením židovských členov zo štruktúr Spoločenstva. Žiadny z mlynov v okrese nemal židovského majiteľa. Z píl sa arizácia týkala dvoch vodných píl v Turzovke, patriacich Moritzovi Franklovi a Hugovi Franklovi. Nevieme, kto získal pílu Moritza Frankla, pílu Huga Frankla zarizoval Pavol Súčík. Arizácia tohto podniku pravdepodobne prebehla so súhlasom pôvodného majiteľa, ktorý sa o ňu v reštitučnom konaní prihlásil a so svojím arizátorom sa dohodol na spätnom odovzdaní podniku.¹¹⁶ Arizácia intenzívne prebiehala v obchode s drevom, v ktorom mali židovskí majitelia pred vojnou pomerne vysoké zastúpenie, vyššie bolo len u živností hostinsko-výčapníckej a obchode so zmiešaným tovarom.

¹¹³ Peter MIČKO, *Hospodárska politika.....*, s. 212.

¹¹⁴ Tamtiež, s. 214.

¹¹⁵ Tamtiež, s. 216.

¹¹⁶ ŠA ZA, Fond OŽŠČ, kartón 65, spis: Súpis podnikov v okrese, na ktoré bola uvalená nútená správa.

K roku 1939 im patrilo 22 zo 73 živností. Z týchto dvadsiatich bolo trinásť zlikvidovaných a deväť zarizovaných.¹¹⁷

Okrem už spomínaných problémov so získavaním guľatiny obmedzoval prevádzku v drevárskom priemysle aj nedostatok iných surovín a materiálov. Ako prvý sa prejavil deficit kože, ktorý postihol nielen obuvníkov¹¹⁸ ale aj majiteľov píl. Kožené boli totiž hnacie remene rozvádzajúce energiu od hlavnej transmisie k jednotlivým strojom. Parná píla bratov Cisárikovcov navyše trpela nedostatkom páskového železa, ktoré používala na výrobu obručí na sudy a dieže. Podľa hlásenia pre Najvyšší úrad pre zásobovanie uvádzajú, že mesačne ho spotrebujú jeden vagón a jeho nedostatok by znamenal výpadok v produkcii obalových materiálov na potraviny a chemikálie pre armádu a priemysel.¹¹⁹ Akútny deficit pohonných hmôt zase výrazne obmedzil prevádzku živností motorového porezu dreva. Tie boli udeľované výlučne na rezanie palivového dreva pojazdným cirkulárom s elektrickým, benzínovým alebo naftovým motorom. Ich počet klesol z ôsmich v roku 1942 na dve o rok neskôr, pričom obidve zostávajúce mali elektrický pohon. [príloha 14] Nepriaznivá situácia v zásobovaní pohonnými hmotami aj v povojnovom období spôsobila, že všetky ďalšie vydané povolenia na túto živnosť mali predpísaný elektrický pohon.¹²⁰

9.4. Vodné píly a mlyny po druhej svetovej vojne

Okrem nenávratného poškodenia spoločenského a hospodárskeho života arizáciou a následným odsunom židovských živnostníkov do koncentračných táborov boli ďalším priamym následkom vojnového obdobia materiálne škody spôsobené prechodom frontu. V porovnaní s inými oblasťami Slovenska mal okres Čadca relatívne šťastie v tom, že ho jednak nezasiahli boje počas SNP a aj následný stret medzi nemeckou a sovietskou armádou v roku 1945 nebol tak ničivý ako v iných častiach Slovenska či na blízkom Ostravsku. Čo sa týka píl a mlynov vieme o tom, že píla Antonína Dudu v Makove bola úplne vypálená partizánmi a svoju činnosť už neobnovila. Mlyn a píla bratov Čerňanovcov z Vysokej nad Kysucou bola tiež mimo prevádzky, v rámci výstavby poľných opevnení bol totiž poškodený vodný náhon a v samotnom objekte boli odcudzené ložiská a kožené hnacie remene. Poškodené

¹¹⁷ ŠA ZA, Fond OŽSČ, kartón 65, spis: Zoznam židovských podnikov.

¹¹⁸ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 92 schôdze obuvníkov z okresu Čadca zo 7. decembra 1941.

¹¹⁹ ŠA ZA, Fond Okresného úradu v Čadci, kartón 285, spis: Priemyselné závody, hlásenie pre prevádzku dôležitých skutočností.

¹²⁰ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 23. predstavenstva OŽSČ z 20. mája 1944.

vodné dielo tiež bránilo prevádzke pily Ondreja Sojku.¹²¹ Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že hospodárska situácia tesne po vojne bude pre majiteľov vodných píl výhodná. Rezivo bolo veľmi žiadané na súkromné aj verejné rekonštrukčné práce, jednoduchšie technické vybavenie nekladlo také nároky na obnovu, ktorú si väčšina majiteľov dokázala spraviť svojpomocne. Problémy však pociťovali majitelia väčších parných píl, ktorých produkcia bola určená na export. Ten brzdila nielen poškodená dopravná infraštruktúra ale aj strata odbytu v Maďarsku a Nemecku. Túto situáciu konštatovali aj zástupcovia OŽSČ: „*Vezmime za príklad náš hlavný zdroj zárobkový, je to drevo, ktorým sa zaoberá mnoho a mnoho ľudí, či už ako pestovatelia, obchodníci alebo aj robotníci. Drevo je výlučne exportným článkom, ktoré sa čiastočne ako surovina a čiastočne ako spracovaný tovar na tunajších pílach a drevárskych podnikoch vyváža. Teraz však pokiaľ neni su upravené medzinárodné hospodárske vzťahy, tento export stagnuje a s tým stagnuje aj celý rad podnikov, pracujúcich v tomto odbore.*“¹²² Zároveň žiadali príslušné orgány o nastavenie colnej politiky tak, aby bol podporený vývoz drevárskej produkcie.

V okrese a jeho podnikoch sa prakticky nenachádzali občania nemeckej národnosti, takže nedošlo k ďalšiemu kolu vlastníckych zmien a vyst'ahovaní, ako to bolo typické pre niektoré časti Slovenska a českých krajín. Na 32 podnikov však bola uvalená nútená správa, z toho 5 bolo drevárskych. Píla podnikateľa Dudu bola zničená, takže nútená správa bola skôr nominálna, a za správcu vodnej pily Huga Frankla bol ustanovený jeho syn Tibor Frankl. Zvyšné tri podniky boli živnosťami na obchod s drevom, pôvodne patriace židovským majiteľom. Najväčšia píla v Oščadnici sa vyhla prvej vlne znárodnenia ale v roku 1947 bola začlenená do národného podniku Drevoúnia a o rok neskôr nasledoval podnik firmy Cisárik. Ostatné pily v okrese boli určené na likvidáciu. Z pohľadu Drevoúnie boli technicky zastarané a málo výkonné. V priebehu rokov 1949 a 1950 odoberal Okresný národný výbor v Čadci ich majiteľom živnostenské oprávnenia. Sledoval tým dva ciele, jednak postupnú likvidáciu samostatných živností a tiež koncentráciu všetkých zdrojov guľatiny pre pily Drevoúnie. Niektoré pily boli ešte po krátku dobu ponechané v prevádzke pre potreby miestneho obyvateľstva a niektoré pílili na čierno, takže koncom roku 1950 si národný podnik sťažoval, že sa mu nedarí plniť plán pre nedostatok suroviny, ktorá je týmto spôsobom spracovávaná.¹²³ ONV Čadca inštruovalo stanice SNB v jednotlivých obciach aby majiteľov píl poučili o postihu

¹²¹ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 46, spis Súpis a hlásenie škôd mlynov.

¹²² ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 64 valného zhromaždenia OŽSČ z 25. júla 1946.

¹²³ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 60, spis: Likvidácia píl v okrese.

za neoprávnené prevádzkovanie živnosti, všetky píly zaplombovali, pravidelne kontrolovali neporušenosť plomb a všímali si aj iné znaky nelegálneho pílenia, napríklad či sú pílové listy hrdzavé.¹²⁴

V otázke rušenia prevádzky vodných píl sa ONV Čadca dostával do konfliktu s miestnymi národnými výbormi, ktorých stanovisko reflektovalo potreby obyvateľstva. Rovnako za zachovanie prevádzky niekoľkých píl bojovali niektoré JRD, ktoré potrebovali rezivo na výstavbu hospodárskych objektov. Kompromisným riešením bolo nechať do odvolania v prevádzke píly tzv. valašky, ktorých malá kapacita zaručovala, že nebudú odoberať veľa surovín Drevoúnii. Zároveň sa výnimka nesmela vzťahovať na píly v Oščadnici. V celom okrese sa malo jednať len o dve zariadenia, konkrétne o píly Viliama Turoňa v Rakovej a Pavla Hrušku v Turzovke. Najprv však muselo byť šetrením na mieste overené, že sa skutočne jedná o valašky.¹²⁵ Ďalšími riešeniami uspokojenia potreby miestneho obyvateľstva bolo zriadenie drevoskladu v Čadci a vydávanie povolení na súkromný porez guľatiny na pílach Drevoúnie. Ani jedno z týchto riešení sa neosvedčilo, drevosklad bol pre väčšinu populácie okresu, obzvlášť v smere od Makova príliš vzdialený a súkromné porezy natoľko zahlcovali kapacitu národného podniku, že s ich povoľovaním musel ONV prestať.¹²⁶ Činnosť na ďalších dvoch vodných pílach bola ešte výnimočne povolená. JRD Vysoká nad Kysucou mohlo na krátku dobu v roku 1951 spustiť stroje na píle Jána Čerňana a to po dobu výstavby kravína, hydinarskej farmy a ovčína.¹²⁷ Rovnako JRD v Turzovke jednu sezónu píliu u Vincenta Hrtusa, ktorému bol zároveň povolený súkromný porez dreva ale len pre členov družstva, čo malo podporiť priebeh kolektivizácie.¹²⁸ Z dostupných prameňov vyplýva, že na konci roku 1952 ukončili prevádzku všetky vodné píly v okrese.

Postup likvidácie mlynov nemôžeme zrekonštruovať, nakoľko mlynári boli od roku 1938 členmi vlastného spoločenstva. Ich zánik však pre obyvateľov nebol tak citeľný, vďaka už niekoľkokrát spomínanej malej produkcii obilnín. Jedine elektrifikovaný mlyn Viktora Gramera v Čadci prevzal v roku 1951 n.p. Považské mlyny a jeho kapacitu využíval v tak malej miere, že dva dni v týždni vyhradil na súkromné námedzné mletie. Situáciu v zásobovaní obyvateľstva pri tej príležitosti zhrnulo hlásenie ONV Čadca, ktoré uviedlo že mlyny sa do tej doby využívali hlavne na šrotovanie jačmeňa na výkrm dobytku. To môžu roľníci ďalej

¹²⁴ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 60, spis: Hlásenia stanice SNB Čadca.

¹²⁵ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 61, spis: Ponechanie vodných píl.

¹²⁶ Tamtiež.

¹²⁷ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 62, spis: Zoznam píl v okrese.

¹²⁸ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 65.

vykonávať doma na ručných žarnovoch a múku si ako doposiaľ budú kupovať.¹²⁹ Ručné žarnovy, ktoré si zo sebou priniesli pôvodní kolonizátori Kysúc tak zohrali svoju úlohu pri plánovaní centrálnne riadeného hospodárstva o štyri storočia neskôr.

¹²⁹ ŠA ZA, Fond ONV Čadca, kartón 5, spis: Mlyny v okrese.

10. Spoločenské postavenie majiteľov vodných píl a mlynov

Napriek tomu, že hlavným zameraním tejto práce sú hospodárske dejiny, rád by som sa v závere pozastavil nad otázkou spadajúcou do medzí sociálnych dejín a to je postavenie majiteľov vodných píl a mlynov v spoločenskej hierarchii okresu Čadca. Sekundárna literatúra, obzvlášť tá českej proveniencie, zdôrazňuje výlučné postavenie mlynárov v hierarchii ostatných remesiel, ktoré sa odrážalo aj v ich spoločenskom postavení.¹³⁰ Zastávali funkcie v samospráve, boli činní v spolkoch, školských radách a podobne. Zároveň boli často nositeľmi technického pokroku do tradične konzervatívnej roľníckej spoločnosti, napríklad v rannej fáze elektrifikácie, boli mlyny mnohokrát prvými elektricky osvetlenými objektami mimo miest. Vychádzajúc z materiálov OŽSČ ako stavovskej organizácie sa domnievam, že v okrese Čadca sa mlynári a majitelia vodných píl takto prestížnemu postaveniu netešili. Po celú dobu existencie Spoločenstva neboli príslušníci týchto živností zvolení do jeho predsedníctva. Chýbajú doklady o tom, že by sa podieľali na organizovaní spoločenských udalostí alebo že by boli politicky aktívny. Nenájdeme ich dokonca ani v pozíciách, na ktorých by sme ich očakávali. Keď napríklad OŽSČ vyslalo trojčlennú komisiu na jednanie o cenách múky so zástupcami Československého obilného monopolu, dvaja jej členovia boli veľkoobchodníci majúci reprezentujúci distribútorov v rámci okresu. Tretím členom bol člen predstavenstva OŽSČ, Ján Menkyna, povoláním hodinár. Jednania sa teda nezúčastnil žiaden mlynár.¹³¹ Význam, ktorý mohli mať nájomcovia mlynov do polovice 19. storočia vyplýval skôr z ich pôvodnej funkcie dedičného fojta, ako istého mediátora medzi poddanými a vrchnosťou. Po zrušení poddanstva a po využití možností výkupu mlynov však došlo k opačnému vývoju situácie ako napríklad v českých krajinách. Miestne hospodárske pomery im nedovolili zbohatnúť, akumulovať kapitál a ten prípadne investovať do stavebnej a technologickej prestavby mlynov. Nízka ekonomická výnosnosť vodných píl a mlynov sa tak preniesla do rebríčku sociálnej hierarchie. Je pritom pozoruhodné, že vysoké pozície v tomto rebríčku aj v štruktúrach OŽSČ patrili majiteľom parných píl ale hlavne veľkoobchodníkom s drevom. Na potvrdenie tejto domnienky by však bolo potrebné preskúmať ďalšie pramene, v prvom rade obecné kroniky.

¹³⁰ Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 1999, s. 196.

¹³¹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, zápisnica č. 194 predstavenstva OŽSČ z 18. decembra 1935.

11. Záver

Za hlavný výstup tejto práce považujem zoznam píl a mlynov so všetkými druhmi pohonu pre celý okres Čadca. [príloha 18] Tento zoznam umožňuje lokalizáciu niektorých objektov na mape [mapa 1 a mapa 2] a zároveň uvádza všetky údaje o ich technickom vybavení, ktoré bolo možné dohľadať v skúmaných archívnych materiáloch. Tvorí tak základ ďalšieho výskumu v oblasti hospodárskych dejín a dejín techniky pre okres Čadca.

Je možné konštatovať, že štruktúra píl a mlynov bola pevne naviazaná na konkrétne geografické podmienky. Tie určili dominantné postavenie píl a marginálny význam mlynov. Elektrifikovaný mlyn v Turzovke pravdepodobne krátko po roku 1930 slúžil len ako zdroj elektrickej energie a jediným moderným mlynom, ktorý bol v prevádzke do konca sledovaného obdobia bol mlyn Viktora Gramera z Čadce. Ani tento však napríklad na začiatku 50. rokov nevyužíval naplno svoju výrobnú kapacitu. Ostatné mlyny boli na vodný pohon a s mlecími kameňmi. Podiel tohto druhu zariadení v okrese bol vyšší ako na Slovensku a dokonca vyšší ako v celej oblasti Beskýd a Tatier, pod ktorú Kysuce spadali. Malá lokálna produkcia obilnín a schopnosť obyvateľstva časť z nej spracovať v domácom prostredí na žarnovoch jednoducho nevytvárali dostatočný tlak na modernizáciu výroby. Naproti tomu dostatočná surovinová základňa viedla k rozvoji drevárstva a nástupu nových technológií.

Kľúčovú úlohu tu zohrala možnosť dopravy dreva po železnici. Všetky veľké parné píly v okrese ležali v jej bezprostrednej blízkosti, kam sa sústreďovali aj sklady obchodníkov s drevom. Výstavba železnice tak mala opačný vplyv na mlyny ako na píly. Možnosť transportu reziva a guľatiny prospievala pílam a naopak dovoz už namletej múky z úrodnejších oblastí mal retardačný vplyv na mlyny v okrese. Ani železnica však neviedla k masívnej modernizácii vodných píl. Dvaja najväčší spracovatelia dreva v 40. rokoch, parná píla v Oščadnici a píla firmy Cisárik v Turzovke, nevznikli prestavbou z vodných píl ale boli od začiatku vybudované ako závody s parným, respektíve parným a elektrickým pohonom. V dvoch ďalších prípadoch, u Augustína Dudu v Makove a Huga Frankla v Turzovke došlo k implementácii parného motoru do pôvodne vodnej píly ale tento modernizačný proces nebol ukončený, pretože vodný pohon bol naďalej používaný. Okres Čadca mal tiež dobré podmienky v elektrifikačnom procese, nakoľko jeho územím viedlo diaľkové vedenie a nadpriemerný počet jeho obcí bolo elektrifikovaných. Tento potenciál však nebol naplno využitý, hlavne pre vysoké ceny elektrického prúdu. Ak teda aj jednotlivé podniky využívali k pohonu svojich zariadení elektromotory energiu k ich prevádzke im dodával vlastný zdroj, parný motor, čo bolo nielen lacnejšie ale v dobe obmedzených dodávok prúdu aj spoľahlivejšie.

Z hľadiska technického stavu píl môžem konštatovať, že sa ich tu v prvej polovici 20. storočia nachádzali štyri typy. Najstaršie a najmenej výkonné boli píly valašky, s malým výkonom, stavebne vychádzajúce z ľudovej architektúry, ktoré boli pozostatkom pôvodnej siete píl a mlynov vzniknutej v priebehu valašskej kolonizácie. Druhým typom boli píly tiež výlučne na vodný pohon ale osadené kovovým gátom s viacerými listami a väčším výkonom. Okrem jednoduchého porezu im ich strojové vybavenie umožňovalo aj skracovanie a omietanie reziva. Táto modernizácia si vyžiadala aj stavebné úpravy, zväčšenie pracovného priestoru, iný druh konštrukcie stavby a pevnejšie, betónové základy. Od valašiek sa teda vizuálne aj technicky odlišovali, stáli však na mieste pôvodných píl a nevznikli na novo v 20. storočí. Niektoré z nich disponovali pomocným motorom. Tretím druhom boli píly stredného výkonu, spájajúce vodný a parný pohon, ktoré tiež vznikali úpravou vodných píl ale boli výraznejšie rozšírené. A posledné, najmodernejšie a najvýkonnejšie boli parné píly. Prvé dve skupiny píl zásobovali svoje bezprostredné okolie, výrobná kapacita druhých dvoch skupín im umožňovala export reziva a zároveň vyžadovala aby boli napojené na sieť drevoskladov.

Práve miera napojenia na lokálny alebo celoštátny či medzinárodný trh určovala ako veľmi boli jednotlivé podniky ovplyvnené hospodárskymi cyklami. Veľké parné píly a píly s kombinovaným pohonom tak napríklad výrazne pocítili nástup hospodárskej krízy, dve z nich museli prerušiť prevádzku, pričom jedna na trvalo. Malé vodné píly prevádzku pravdepodobne tiež obmedzovali, ale spotreba reziva v ich okolí málokedy klesla natoľko aby činnosť zastavili úplne. Treba prihliadnuť k tomu, že zariadenia vodných píl, obzvlášť náhon a hať, vyžadujú údržbu aj v dobe, keď samotná píla nepracuje. Majitelia týchto malých vodných píl často pracovali sami a mali tiež iné zdroje príjmu, či už z poľnohospodárstva alebo z ďalšej živnosti.

Procesom, ktorému sa ani majitelia vodných píl nedokázali vyhnúť bol rýchly zánik živností spojený s nástupom komunistického režimu. Počas neho došlo k paradoxnej situácii, že najdlhšie vydržali v prevádzke tie najstaršie z nich, pretože odčerpávali najmenej suroviny. A tak podobne ako ručné žarnovy v prípade mlynárstva aj drevené píly valašky uzatvorili kapitolu hospodárskych dejín Kysúc. Začiatkom 50. rokov tak zanikla štruktúra výrobných podnikov, ktoré formovali územie okresu Čadca viac ako tristo rokov.

12. Primárne zdroje a literatúra

12.1. Archívne fondy

- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca: fond Okresného živnostenského spoločenstva v Čadci
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca: fond Notárskeho úradu Čadca
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca: fond Notárskeho úradu Skalité
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca: fond Notárskeho úradu Čierne
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca: fond Notárskeho úradu Turzovka
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca: fond Okresného úradu Čadca
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči – pracovisko Archív Čadca: fond Okresného národného výboru Čadca
- Kysucké múzeum v Čadci: fond separátov
- Kysucké múzeum v Čadci: fond matríc a ozalítov objektov ľudovej architektúry na Kysuciach

12.2. Tlačené a iné pramene

- Břetislav CHROMEČ, *Místopisní slovník Československé republiky*, Praha 1929
- Břetislav CHROMEČ, *Místopisní slovník Československé republiky*, Praha 1935
- Ludevít LUPTÁK (ed.), *Severozápadné Slovensko: Publikácia pre propagovanie cudzineckého ruchu a turistiky*, Banská Bystrica nedatované
- Jozef MAAR, *Elektrina v mlynárstve*, Bratislava 1945
- Jozef MAAR, *Elektrina v mlynárstve*, Bratislava 1949
- Drevoúnia v päťročnici*, Žilina 1950
- Kolektívna smluva pre robotníctvo píl a drevoskladov*, Bratislava 1940
- Maloobchodní ceny životních potřeb, indexy životních nákladů a indexy potravinové v letech 1921 – 1936*, Praha 1938
- Mlýny v republice Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1923 do 30.VII.1924*, Praha 1926
- Mlýny v republice Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1924 do 30.VI.1925*, Praha 1929

Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1926 do 30.VI.1929 a od 1.VII.1927 do 30. VI.1928, Praha 1931

Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1931 do 30.VI.1932

I. *mlynársky sjazd v Bratislave*, Bratislava 1936

Ottova encyklopedie obecních vědomostí na CD-ROM – díl XXVI

Seznam a mapa vodních děl republiky Československé: Stav k roku 1930, Praha 1933

Slovenská lesnícka a drevárska príručka na rok 1943, Bratislava 1943

Slovenská lesnícka a drevárska príručka na rok 1951, Bratislava 1951

Soznam obcí na Slovensku podľa administratívneho rozdelenia k 1. septembru 1946, Bratislava 1946

Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921. II. diel., 3. časť, Praha 1925

12.3. Mapové podklady

mapy I., II, a III. vojenského mapovania dostupné z <https://maps.arcanum.com>

Nemecké a československé vojenské mapy v mierke 1:25 000 a 1:50 000 dostupné z <http://igrek.amzp.pl>

mapy Stabilného katastra z Katastrálneho odboru Okresného úradu Čadca
referenčné mapy dostupné na <https://sk.mapy.cz/> a
<https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa>

12.4. Články a záverečné práce

Jozef ČURÍK, *Riadenie štátnych lesov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, in: *Acta facultatis forestalis*, roč. XXXIV, Zvolen 1992, s. 443 - 454

Ludovít HALLON, *Vojnové škody na severozápadnom Slovensku 1944 – 1945*, in: Ludovít HALLON – Miloš JESENSKÝ – Miroslav SABOL a kol., *Kysuce v XX. storočí*, Čadca 2012, s. 109 – 132

Ján HANUŠIN, *Pojem a klasifikácia vodných mlynov na Slovensku*, in: *Slovenský národopis*, roč. XVIII, č. 2, Bratislava 1970, s. 177 – 222

Ján HANUŠIN, *Posudzovanie pamiatkovej hodnoty starých mlynov*, in: *Pamiatky, príroda*, roč. XIII, č. 1, Bratislava 1983, s. 3 - 11

Katarína HOLBOVÁ, *Praktické skúsenosti zo získavania údajov o mlynoch v Levickom okrese z tzv. Vodnej knihy vo fondoch Štátneho archívu MV SR v Nitre, pobočka Levice*, in: *Mlyny a mlynárske remeslo. Zborník príspevkov z rovnomenného celoslovenského odborného seminára*. Galanta 2006, s. 33 – 40

Martin HRTUS, *Perspektívy a limity hospodárskeho vývoja okresu Čadca v medzivojnovom období*, bakalárska práca, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2019, 39 s.

Miloš JESENSKÝ – Martin TURÓCI, *Kysuce v období Slovenského štátu*, in: Ľudovít HALLON – Miloš JESENSKÝ – Miroslav SABOL a kol., *Kysuce v XX. storočí*, Čadca 2012, s. 33 - 82

Milan KIRIPOLSKÝ, *Príspevok k štúdiu technických zariadení v ľudovej kultúre na Kysuciach*, in: *Múzeum*, roč. XXXI, č. 1, Martin 1986, s. 25 - 30

Helena KOTVASOVÁ, *Mlyny v expozícii Múzea kysuckej dediny*, in: *Historické mlyny a mlynské zariadenia*, Pribylina 2006, s.46 – 48

Pavol MATULA, *Severné Kysuce pod poľskou správou 1938 – 1939*, in: Ľudovít HALLON – Miloš JESENSKÝ – Miroslav SABOL a kol., *Kysuce v XX. storočí*, Čadca 2012, s. 13 - 32

Ladislav MLYNKA, *Historický vývoj mlynov na Slovensku a ich prezentácia v múzeách v prírode*, in: *Historické mlyny a mlynské zariadenia*, Pribylina 2006, s. 70 – 78

Ladislav MLYNKA, *Mlyny na Slovensku, typológia a historicko-etnografická charakteristika*, in: *Mlyny a mlynárske remeslo. Zborník príspevkov z rovnímenného celoslovenského odborného seminára*. Galanty 2006, s. 7-20

Veronika PAUKOVÁ, *Vybrané aspekty železničnej dopravy na Kysuciach vo svetle pamätných kníh z medzivojnového obdobia*, in: Miloš JESENSKÝ, (ed.), *Zborník Kysuckého múzea 15/2013*, Čadca 2013, s. 350 – 376

Pavel POTŮČEK, *Vodní právo a jeho historický vývoj v českých zemích*, Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2019

Miroslav SABOL, *Elektrifikácia severozápadného Slovenska v prvej polovici 20. storočia*, in: Miloš JESENSKÝ, (ed.) *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 13/2010*, Čadca 2010, s. 365 -383

Miroslav SABOL, *Nosný priemysel na Kysuciach v prvej polovici 20. storočia*, in: Ľudovít HALLON – Miloš JESENSKÝ – Miroslav SABOL a kol., *Kysuce v XX. storočí*, Čadca 2012, s. 83 – 108

Marta ŠVOLTÍKOVÁ, *Zlomok tzv. Vodnej knihy Hontianskej a Tekovskej župy v Štátnom archíve MV SR v Nitre a jeho pramenná hodnota*, in: *Mlyny a mlynárske remeslo. Zborník príspevkov z rovnímenného celoslovenského odborného seminára*. Galanty 2006, s. 27 - 32

Martin TURÓCI, *Priebeh a sociálne dôsledky Veľkej hospodárskej krízy v okrese Čadca*, in: Miloš JESENSKÝ, *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 12/2009*, Čadca 2009, s. 180 – 225

12.5. Monografie

- Daniela FUKASOVÁ - Ivana FIALOVÁ (ed.), *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1919 – 1939)*, Bratislava 2011
- Ivan GAJDIČIAR (ed.), *Páni majstri: Remeslá, obchod a živnosti v Turzovke*, Turany 2003
- Rudolf GERÁT, *Čadca v premenách času*, Čadca 2010
- Ľudovít HALLON, *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok?)*, Bratislava 1995
- Ľudovít HALLON – Peter MIČKO (ed.), *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*, Bratislava 2019
- Annamária HANKÓ – Bronislava PORUBSKÁ, *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1833*, Bratislava 2013
- Andrej KAVULJAK, *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*, Bratislava 1942
- Vladislav LACINA, *Formování československé ekonomiky 1918 – 1923*, Praha 1990
- Peter MIČKO, *Hospodárska politika Slovenského štátu (Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945)*, Krakov 2014
- Peter MIČKO – Ľudovít HALLON (ed.), *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941*, Krakov 2015
- Ladislav SZOJKA, *Dejiny lokálnych železníc na Slovensku*, Bratislava 2016
- Viliam STOCKMANN, *Dejiny lesníctva na Slovensku*, Bratislava 2016
- Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ, *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 1999
- Luděk ŠTĚPÁN – Radim URBÁNEK – Hana KLIMEŠOVÁ a kol., *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách II.*, Praha 2008
- Pavel ZDYCHA, *Dejiny drevárstva*, Zvolen 2001

13. Prílohy

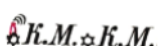
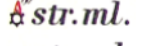

Príloha 1: mapové značky mlynov v I. vojenskom mapovaní. ¹³²

Malmok	Malom	Mühl, Bachmühl, Flussmühl
		
	Hajómalom	Schiffmühl
	Szélmalom	Windmühl

Príloha 2: mapové značky plynov a píl v II. vojenskom mapovaní. ¹³³

Wassermühle von Holz von Stein		
Windmühle		
Pferde oder Ochsenmühle		
Schiffmühle		
Stampfmühle		
Sägemühle		

Príloha 3: mapové značky mlynov v III. vojenskom mapovaní ¹³⁴

<i>Strojní mlýn</i>	<i>Kunstmühle</i>	-	-		
<i>Mlýn vodní</i>	<i>Wassermühle</i>				
					

¹³² Spracované podľa: <https://www.arcanum.com/media/uploads/mapire/legend/firstsurvey.pdf>, citované 4.8.2021.

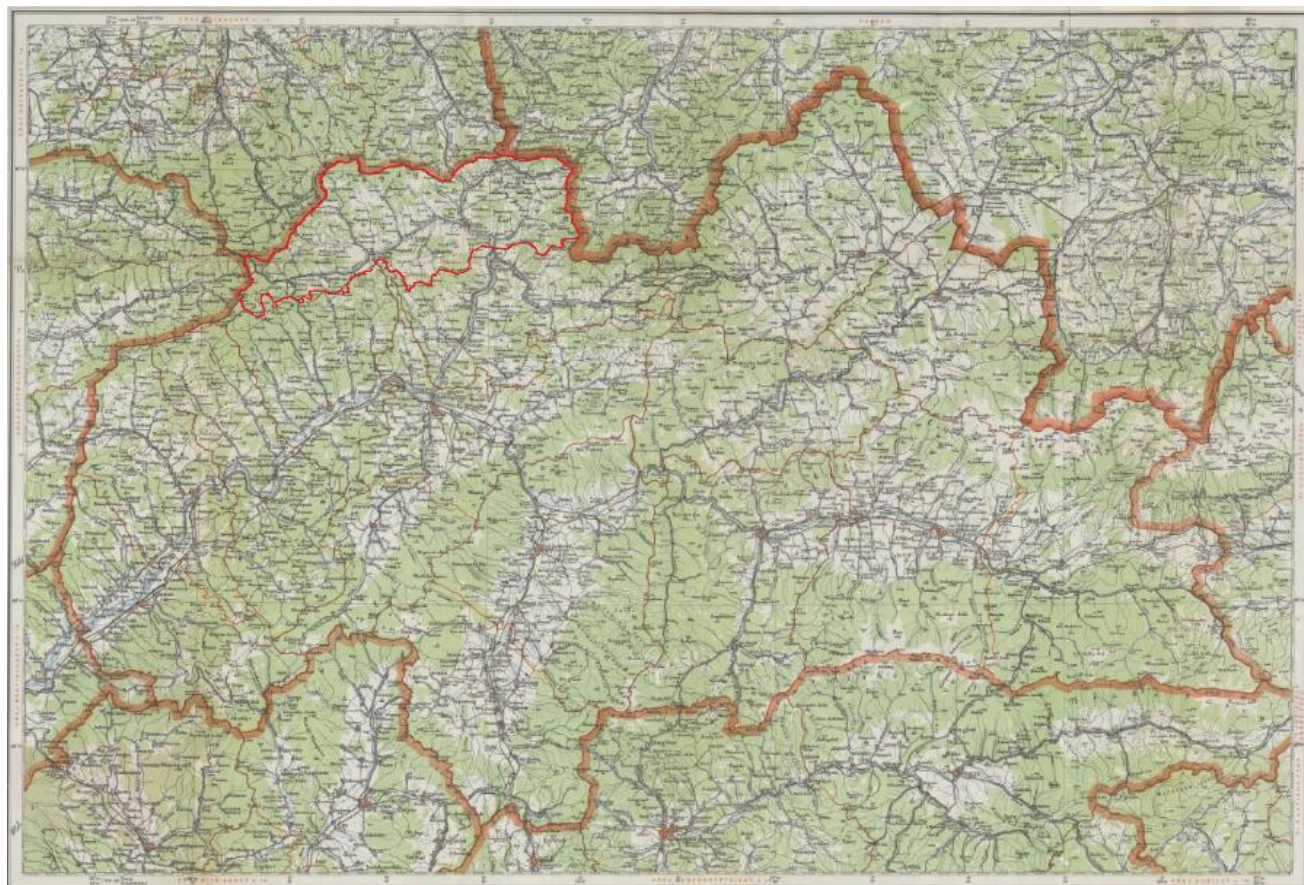
¹³³ <https://www.arcanum.com/media/uploads/mapire/legend/secondsurvey1.pdf>, citované 4.8.2021.

¹³⁴ <https://kgm.zcu.cz/studium/ugi/znackovy-klic-III-VM.pdf>, citované 4.8.2021.

Príloha 4: mapové značky píl III. vojenského mapovania ¹³⁵

<i>Pila</i>	<i>Sägewerk</i>		-	 <i>S.W.</i> <i>S.W.</i>	 <i>pila</i> <i>pila</i>
<i>Malá pila</i>	<i>Kleine Säge</i>		 <i>S.M.</i> <i>S.M.</i>	 <i>Sg.</i>	 <i>m.pila</i> [*]

Príloha 5: poloha okresu Čadca v rámci severného Slovenska ¹³⁶

¹³⁵ Tamtiež.

¹³⁶ mapa *Žilinský kraj*, č. 17, Státní zeměměřický a kartografický ústav, Praha 1950, hranice zvýraznené autorom, dostupné z : <https://www.ndk.cz/view/uuid:2aac82e0-ffd0-11e9-a20e-005056827e51?page=uuid:85e69fd7-9ab8-4e13-94ee-5a69cd739953>, citované 5.8.2021.

Príloha 6: rozloženie okresu Čadca. ¹³⁷

Príloha 7: počet a podiel osôb zamestnaných v jednotlivých sektoroch hospodárstva, vrátane osôb závislých. ¹³⁸

	Poľnohosp.	Priemysel, živnosti	Doprava	Obchod, peňažníctvo	Nádenné práce	Verejná služba	Vojsko	Iné	Spolu
okres Čadca	27 436	4 812	2 376	1 807	605	571	117	3 065	40 789
%	67,26%	11,80%	5,83%	4,43%	1,48%	1,40%	0,29%	7,51%	100%
Slovensko	1 818 848	530 192	106 485	124 153	47 051	105 174	42 833	206 134	2 980 872
%	61,02%	17,79%	3,57%	4,16%	1,58%	3,53%	1,44%	6,92%	100%

¹³⁷ Tamtiež.

¹³⁸ Zapracované z údajov uvedených v publikácii *Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921. II. diel, 3. časť*, Praha 1925.

Príloha 8: mapy prvého a druhého vojenského mapovania zachytávajúce situáciu v Ošadnici pred vybudovaním Košicko-bohumínskej železnice. Severne od budúceho areálu parnej pily sa nachádza niekoľko píl a mlynov, umiestnených neďaleko hlavnej cesty. ¹³⁹

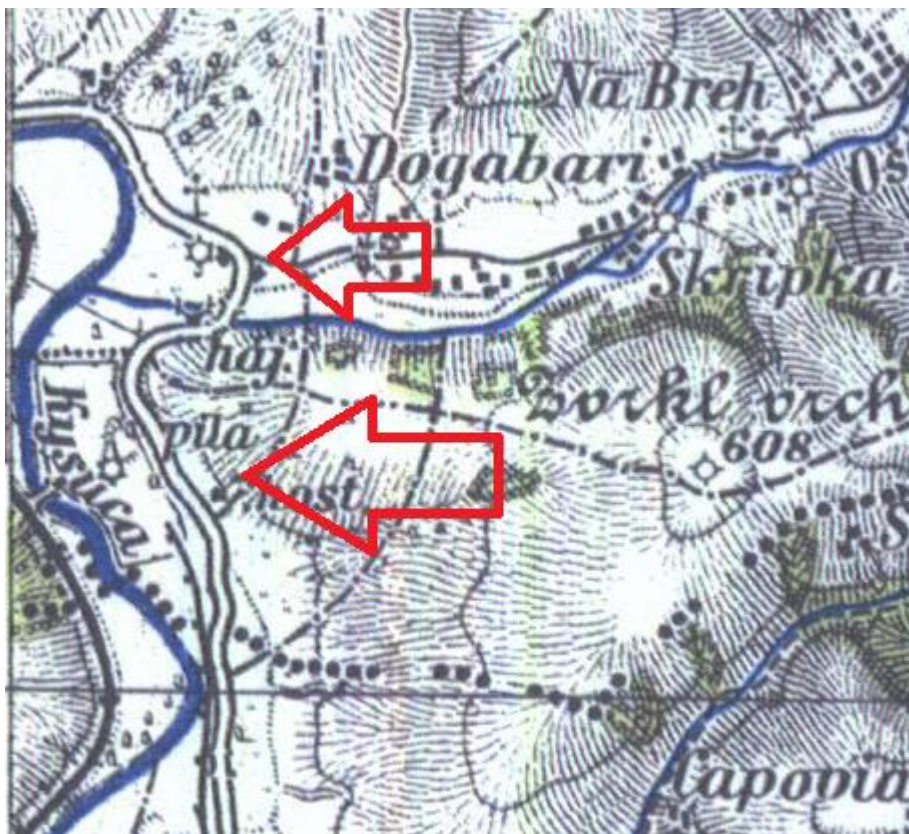

¹³⁹ mapy I. a II. vojenského mapovania, dostupné z <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=163%2C165&bbox=2094105.5761811524%2C6345392.305946904%2C2100550.173128446%2C6347747.5218809405> a <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=2093646.6895057652%2C6345085.509524019%2C2100091.286453059%2C6347440.725458056>, citované 7.8.2021.

Príloha 9: mapa III. vojenského mapovania, zaznamenávajúca ešte prázdný areál budúcej parnej píly a Košicko-bohumínsku železnicu a revidovaná mapa III. vojenského mapovania, zobrazujúca stav v 20. rokoch . Na oboch je zaznačený mlyn/píla, existujúca v lokalite minimálne od 80. rokov 18. storočia. ¹⁴⁰

¹⁴⁰ Mapa III. vojenského mapovania dostupná z <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-thirdsurvey/?layers=160%2C166&bbox=2095224.6390958647%2C6345123.612554771%2C2101669.23604315.85%2C6347478.828488807> a jej revidovaná verzia mapový list č. 4262 Stara Bystrica, mapové dielo nemeckého generálneho štábu dostupné z <http://igrek.amzp.pl>, citované 7.8.2021.

Príloha 10: Píla a drevosklad Augustína Dudu v bezprostrednej blízkosti koncovej železničnej stanice v Makove na nemeckého generálneho štábu. ¹⁴¹

¹⁴¹ Mapový list č. 4261 Leskove, mapové dielo nemeckého generálneho štábu dostupné z <http://igrek.amzp.pl>, citované 7.8.2021.

Príloha 11: mapy I. a III. vojenského mapovania, na ktorých vidno objekty píly a mlynu, patriace neskôr Hugovi Franklovi. Na mape III. mapovania je už len píla, mlyn zanikol. ¹⁴²

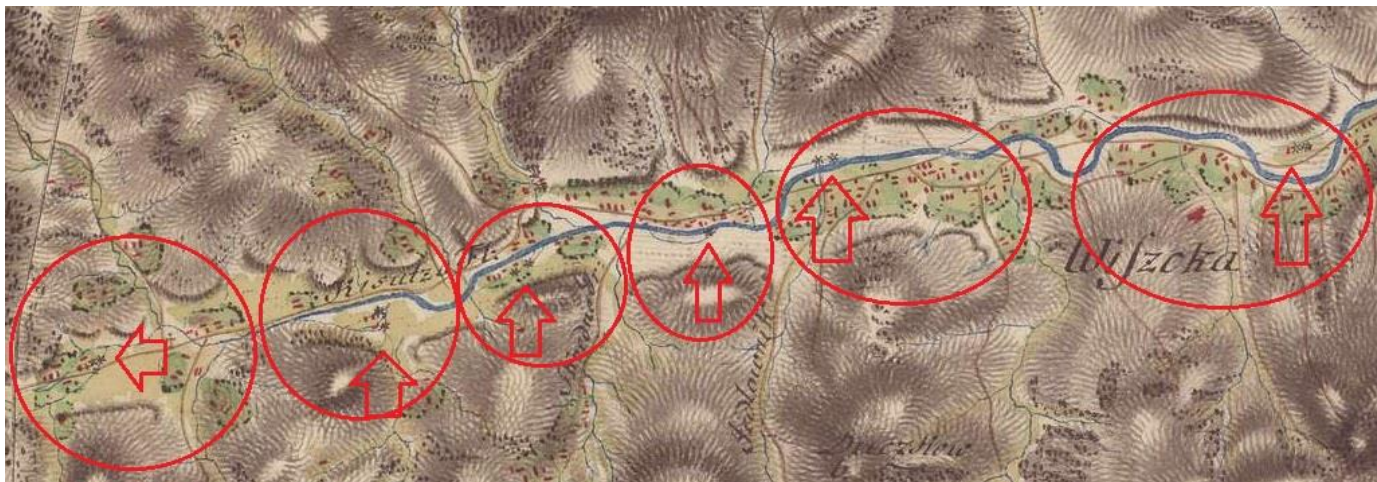

¹⁴² Mapy I. a III. vojenského mapovania, dostupné z <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2064769.233197693%2C6342680.054808014%2C2077658.427092281%2C6347390.4866760885> a z <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2067296.4550020795%2C6344420.922188505%2C2073741.0519493732%2C6346776.138122541> , citované 8.8.2021

Príloha 12: pila Huga Frankla na mape nemeckého generálneho štábu, stále značená ako vodná.¹⁴³

Príloha 13: na mape I. vojenského mapovania je znázornený tok rieky Kysuce medzi obcami Makov a Vysoká nad Kysucou. Úsek je dlhý šesť kilometrov a nachádzalo sa na ňom 11 píl a mlynov. Sú tiež vyznačené oblasti osídlenia, ktoré boli týmito zariadeniami obsluhované.¹⁴⁴

¹⁴³ Mapový list č. 4261 Leskove, mapové dielo nemeckého generálneho štábu dostupné z <http://igrek.amzp.pl>, citované 8.8.2021.

¹⁴⁴ Mapa I. vojenského mapovania, dostupné z: <https://maps.arcenum.com/en/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2055308.259080228%2C6336558.534976966%2C2068197.4529748159%2C6341268.96684504>, citované 10.8.2021

Príloha 14: vývoj členov Spoločenstva podľa jednotlivých živností. V roku 1941 sa nekonala Valná schôdza Spoločenstva, preto nemáme dostupné údaje k roku ¹⁴⁵

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Mlynári	2	2	0	0	0	11	13	14	14	14	13									
Obchod s drevom	53	51	65	64	57	60	67	67	70	67	75	73	?	74	56	53	55	46	41	37
Píly			4	3	9	9	14	17	18	20	21	21	?	21	24	22	24	23	23	22
Rezanie dreva		1		3	2	5		1	1	4	5		?		8	2	1	1	2	5

Príloha 15: vývoj počtu mlynov, ich technického stavu a výrobnnej kapacity medzi rokmi 1923 až 1932. Denná výrobná kapacita je v centoch / 100 kg a jej využitie v percentách. ¹⁴⁶

	1923/24	1924/25	1926/27	1927/28	1931/32
Počet mlynov v ČSR/ z toho mlynov na kameň	10 221 / 2 792	9 868 / 2 572	9 703 / 2 223	9 450 / 2 051	9 083 / 1 591
Počet mlynov na Slovensku/ z toho mlynov na kameň	2 465 / 801	2 330 / 709	2 243 / 546	2 132 / 447	2 196 / 429

¹⁴⁵ Tabuľka bola zostavená z údajov v zápisniciach z Valných schôdzí Okresného živnostenského spoločenstva v Čadci.

¹⁴⁶ Spracované podľa údajov v štatistických prehľadoch: *Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1923 do 30.VII.1924*, Praha 1926

Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1924 do 30.VI.1925, Praha 1929

Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1926 do 30.VI.1929 a od 1.VII.1927 do 30.VI.1928, Praha 1931

Mlýny v republike Československé činné ve výrobním období od 1.VII.1931 do 30.VI.1932.

Počet mlynov v oblasti Slezkých Beskýd/ z toho mlynov na kameň	16 / 3	13 / 0	15 / 2	16 / 3	16 / 2
Počet mlynov v oblasti Beskýd a Tatier/z toho mlynov na kameň	248 / 208	218 / 177	195 / 146	154 / 112	135 / 100
Celková denná kapacita mlynov v ČSR/ jej využitie		202 317 / 28	199 398 / 33,3	203 906 / 33,6	222 731 / 33,3
Celková denná kapacita mlynov na Slovensku / jej využitie			41 906 / 35,4	44 377 / 35,8	49 952 / 37,4
Celková denná kapacita mlynov na kameň v ČSR/ jej využitie			6 669 / 6,5	6 283 / 6,1	4 910 / 5,9
Celková denná kapacita mlynov na kameň na Slovensku/ jej využitie			1 326 / 2,5	1 147 / 2,2	1 024 / 2
Celková denná kapacita mlynov v oblasti Slezkých Beskýd/ jej využitie		495 / 23,6	405 / 31,8	428 / 28,6	470 / 26,4
Celková denná kapacita mlynov v oblasti Beskýd a Tatier/ jej využitie		878 / 6,3	878 / 8,8	771 / 12,8	703 / 11,4

Príloha 16: porovnanie koncentrácie pracovných síl v drevárskom priemysle začiatkom 30. rokov.¹⁴⁷

Príloha 17: hodinové mzdy robotníkov na pilách podľa kolektívnej zmluvy z roku 1940.¹⁴⁸

	píly nad 60 zamestnancov	píly 25 - 60 zamestnancov
prvý gátrista	3,80 Ks	3,60 Ks
d'alší gátristi	3,60 Ks	3,50 Ks
prvý pomocník gátristu	3,20 Ks	3,10 Ks
d'alší pomocníci gátristu	2,90 Ks	2,70 Ks
prvý cirkulárista	3,60 Ks	3,30 Ks
d'alší cirkulárista	3,40 Ks	pozícia nebola obsadená

¹⁴⁷ Martin TURÓCI, *Priebeh a sociálne dôsledky Veľkej hospodárskej krízy v okrese Čadca*, in: Miloš JESENSKÝ, *Zborník Kysuckého múzea v Čadci 12/2009*, Čadca 2009, s. 197

¹⁴⁸ *Kolektívna smluva pre robotníctvo pil a drevoskladov*, Bratislava 1940

pomocníci pri cirkulárke	3,20 Ks	2,70 Ks
kurič	4 Ks	3,50 Ks
zámočníci do 5 rokov po vyučení	4 Ks	pozícia nebola obsadená
zámočníci viac ako 5 rokov po vyučení	4,80 Ks	4 Ks
hoblovač	3,80 Ks	3,60 Ks
brusič	3,80 Ks	3,50 Ks
robotník starší ako 24 rokov	3,40 Ks	3,20 Ks
robotník starší ako 18 rokov	2,90 Ks	2,70 Ks
robotník mladší ako 18 rokov	2,20 Ks	2 Ks
ženy	2 Ks	2 Ks
dovážач guľatiny	3 Ks	3 Ks
vyvážач materiálu	2,90 Ks	2,80 Ks
triedič	3,60 Ks	3,50 Ks
rozvážач a ukladač	3,40 Ks	3,20 Ks

Príloha 18: zoznam píl a mlynov zachytených na území okresu Čadca v sledovanom období. Základný zoznam bol zostavený z údajov v registri a matrike členov OŽSČ.¹⁴⁹ Údaje o technickom vybavení sa väčšinou týkajú stavu z prvej polovice 40. rokov 20. storočia a vychádzajú z hlásení notárskych úradov¹⁵⁰ a Okresného úradu.^{151 152} Boli tiež doplnené o sporadické zmienky zo schôdzí predstavenstva OŽSČ. Objekty, ktoré sa mi na základe popisu, adresy alebo údajov v katastrálnej mape podarilo identifikovať som označil na dvoch priložených mapových listoch. Nejedná sa o úplný výčet podnikov a niektoré sa v tabuľke môžu nachádzať dva krát. Je to spôsobené tým, že časť prameňov uvádza majiteľa a časť prevádzkovateľa zariadenia a adresy neboli uvádzané podľa jednotného úzu.¹⁵³

majiteľ	živnosť udelená na	sídlo	udelenie živ. oprávnenia	dočasné prerušenie živnosti	ukončenie živnosti	poznámky	technické údaje	číslo značky na priloženom mapovom liste
Moritz Frankl	vodná a parná píla	Turzovka	1931	1932	1941			
Jakub Prívar	parná píla	Čadca, Podzávoz	1933	1935	1943			

¹⁴⁹ ŠA ZA, Fond OŽSČ, Matrika členov, Zoznam slobodných živností.

¹⁵⁰ ŠA ZA, Fond Notársky úrad Skalité, kartón 2, spis: Hlásenie drevoobrábajúcich podnikov pre nemeckú brannú moc. Fond Notársky úrad Čadca, kartón 7, spis: Stavba mlyna.

¹⁵¹ ŠA ZA, Fond OÚ Čadca, kartón 286, spis: Píly, evidencia v okrese.

¹⁵² ŠA ZA, Fond OÚ Čadca, kartón 95, spis: Hlásenie píl pre veliteľstvo ochranného pásma na Slovensku, Malacky. Fond OÚ Čadca, kartón 232, spis: Vysoká nad Kysucou., Fond OÚ Čadca, kartón 239, spis: Stavba vodnej píly. Fond OÚ Čadca, kartón 286, spis: Píly, evidencia v okrese.

¹⁵³ Mapový list č. 4262 Stara Bystrica, mapové dielo nemeckého generálneho štábu dostupné z <http://igrek.amzp.pl>, citované 7.8.2021 a mapový list č. 4261 Leskove, mapové dielo nemeckého generálneho štábu dostupné z <http://igrek.amzp.pl>, citované 7.8.2021.

Hugo Frankl	parná a vodná píla	Turzovka, Predmier	1933		1949	1934 povolenie na kotolňu, píla zarizovaná Pavlom Sučíkom v roku 1941, v roku 1947 v rámci reštitúcie navrátená Hugovi Franklovi	3 gátre, 1 cirkulárka, 1 skracovačka, 1 píla na rezanie palivového dreva, stroj na výrobu metlových palíc, mesačná kapacita 800 m, ročná kapacita 8 500 - 10 000 kubíkov guľatiny 35 zamestnancov	4.
Ladislav Cisárik	vodná a parná píla, obchod s drevom	Turzovka, Klín 1129	1934		1949		2 - 4 robotníci, 20 ľudí na lesné práce, 1 gáter, 3 cirkulárky, mesačná kapacita 400 m, ročná kapacita 3 00 kubíkov guľatiny	6.
Vincent Hrtus	vodná píla, obchod s drevom	Turzovka 213	1934		1949	prevádzka dočasne obnovená 1952	1 gáter, 1 cirkulárka, 1 brúsič pílových listov mesačná kapacita 250 m, ročná kapacita 1 300 kubíkov guľatiny, 3 zamestnanci	3.

Pavel Bielčík Hruška	vodná píla, obchod s drevom	Turzovka, Predmier 1270	1934		1951	robí výlučne sám	1 gáter, píla valaška	5.
fa. Augustín Duda, ver. obch. spol.	parná píla, obchod s drevom	Makov 30, u železničnej stanice	1934		1944	pobočný závod, 1940 vyhlásený za hlavný závod	1 gáter typu Gunter- Lohse, 1 vysokovýkonný gáter typu Vítek, 1 dvojitá omietačka, 2 zkracovačky, 2 lokomobily po 65 a 40 hp, 29 zamestnancov	1.
fa. Eduard Pick	parná píla	Oščadnica 463	1934			1939 závod prevzala Drevospracujúca účastninná spoločnosť Oščadnica		12.
Vincent Rebroš	vodná píla, obchod s drevom	Čadca, Podzávoz 391	1934		1936		1 gáter, 1 cirkulárka, 1 zamestnanec	10.
Jozef Horečný	vodná píla, obchod s drevom	Oščadnica 679	1935		1950			13.
Ján Čerňan	vodná píla, obchod s drevom	Vysoká nad Kysucou	1937	1949	1950		1 gáter, naftový motor mesačná kapacita 150 m	

fa. Tisa	parná píla, ťažba a spracovanie dreva	Oščadnica, sklad dreva Skalité	1938		1949		1 gáter,1 hoblovačka,1 cirkulárka ročná kapacita 1 200 kubíkov ihličnatej a 500 kubíkov listnatej guľatiny	
Drevopriemyslová účastinná spoločnosť v Oščadnici	parná píla, výroba bedien ako aj drevených predmetov všetkých druhov, obchodovanie s nimi, obchod s drevom, exploitácia lesov a lesné manipulácie	Oščadnica	1938		1947 včlenená do n.p. Drevoúnia		7 gátrov, ako jediná v okrese pracovala v dvoch smenách, ročná kapacita 120 000 kubíkov guľatiny, 600 robotníkov, vrátane lesných	12.

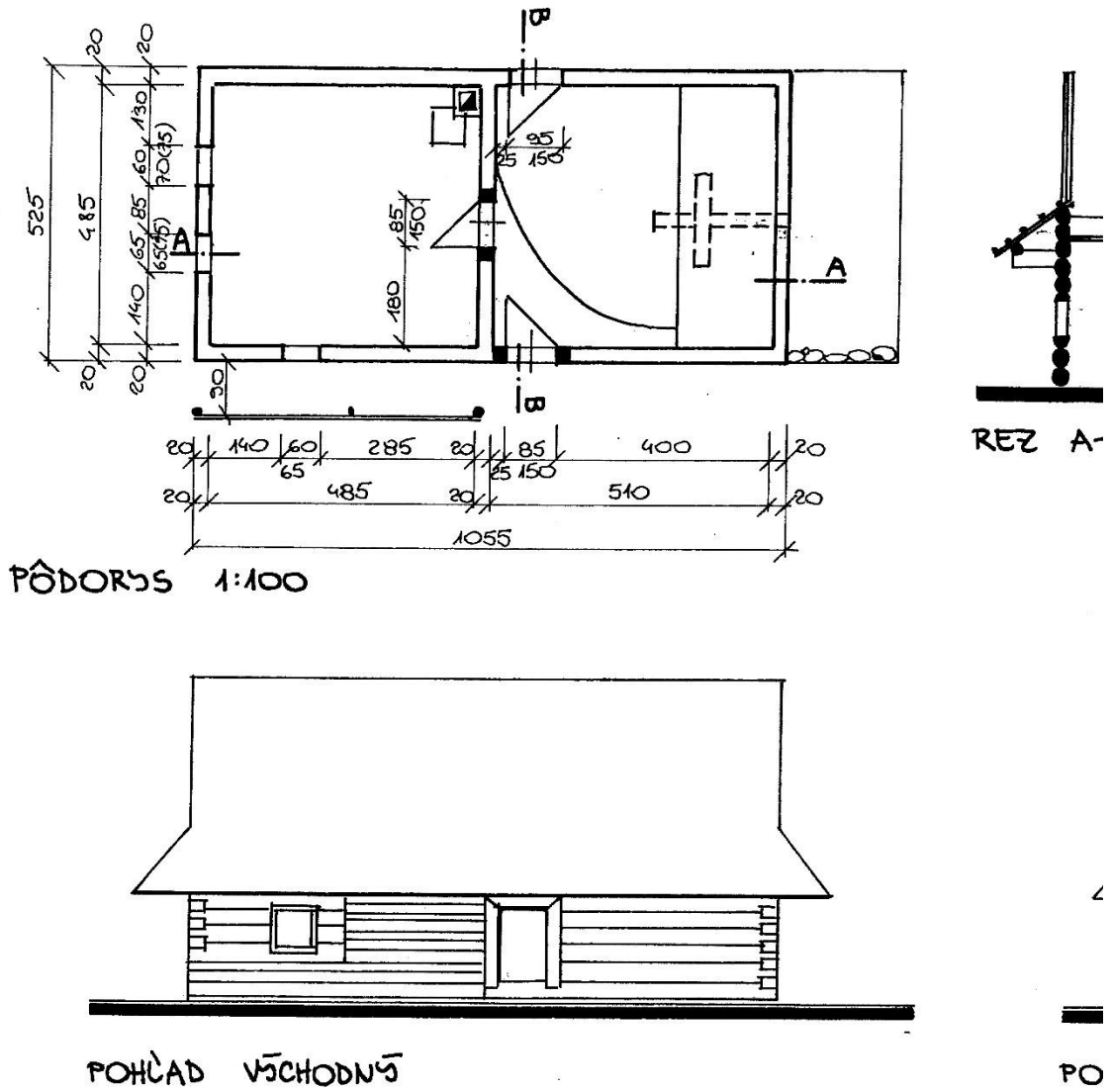
fa. Cisárik	parná píla,, obchod s drevom, výroba drevárskych produktov		1939		1951	1 parný stroj s elektrogenerátorom, 2 gátre, 1 dvojitá automatická cirkulárka, 1 pendlovka, 3 cylindrické píly, 3 pásové píly, 1 viazačka na palivové drevo, 10 cirkulárik, 1 frézy, 4 hoblovačky, 1 štosovač, 3 sukovacie stroje, 3 stroje na tyče, 5 strojov k výrobe hračiek, 1 potiskovací stroj na pravítka, 3 sústruhy, 2 brusičky, 1 striekací a lakovací stroj, 1 zváračka na pásové pili, 1 brúska na hoblovky, 1 vítačka, 1 poľná vyhňa, 1 autogén, 1 sušiareň, odsávací stroj, 6000 – 8000 kubíkov guľatiny,
-------------	--	--	------	--	------	---

							sudy, dieže, kresliace dosky, fúriky, drevené hračky, počítadla, rezivo, banské drevo. 103 zamestnancov	
Ján Chribík	elektrická píla	Vysoká 116	1942		1951		1 gáter, mesačná kapacita 500 m	

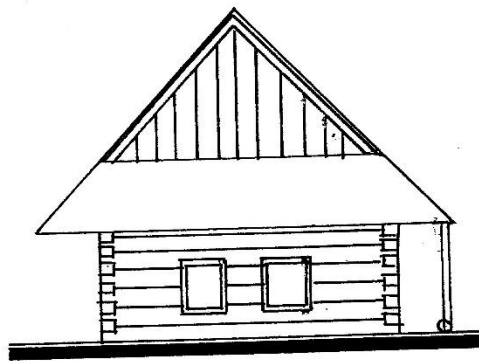
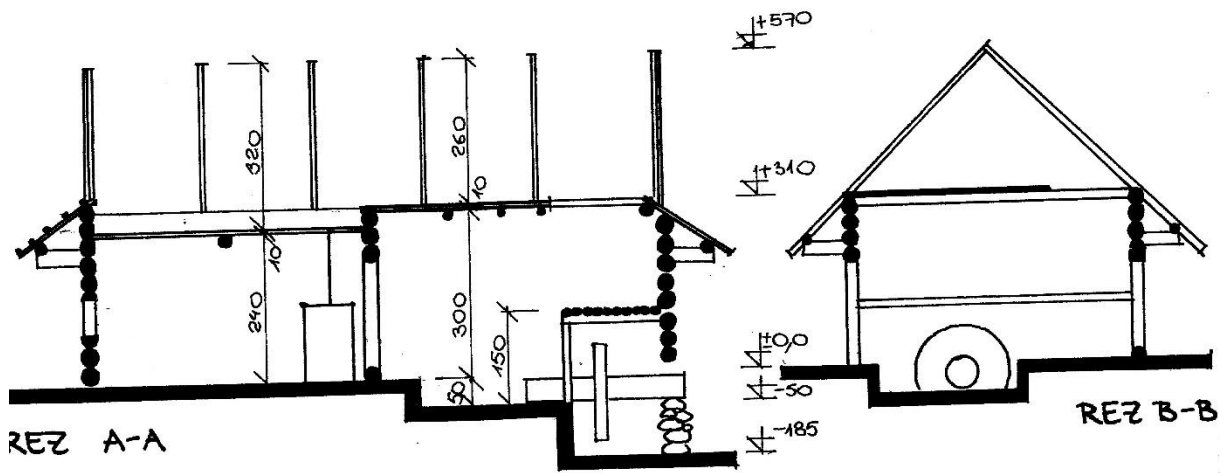
Ondrej Tatarka	parná píla, obchod s drevom	Skalité 375	1942		1950		1 gáter, ročná kapacita 4 000 kubíkov gumatiny, 20 zamestnancov	
Jozef Blaha	vodná píla	Raková 349	1942		1950		1 gáter, pravdepodobne píla valaška	
Ignác Fonš	vodná píla	Čierne 279	1942		1950			
Matej Padyšák	parná píla	Čierne	1944		1944		1 gáter, mesačná kapacita 100 m	
Ignác Sihelník	vodná píla	Raková 159	1944		1950	povolenie vydané len pre piliarstvo za mzdu pre potreby miestneho obyvateľstva		8.
Viliam Turoň	vodná píla	Raková 360	1944		1950	povolenie vydané len pre piliarstvo za mzdu pre potreby miestneho obyvateľstva	1 gáter, pravdepodobne píla valaška	

Ján Kajánek	vodná píla	Olešná 135	1944		1950	povolenie vydané pod podmienkou, že ročný porez guľatiny nepresiahne 450 m, ako druhý majiteľ udávaný Urban Jozek	1 gáter, 1 cirkulár mesačná kapacita 80 kubíkov, ročná kapacita 300 kubíkov gulatiny, 3 zamestnanci	7.
Ondrej Sojka	vodná píla	Vysoká nad Kysucou					1 gáter, mesačná kapacita 50 m, pravdepodobne píla valaška	2.
Bohumír Krba	parná píla	Zákopčie					1 gáter, mesačná kapacita 150 m	
Jozef Sventek	parná píla	Čadca 42					2 gátre, 1 hoblovačka, 1 skracovačka, 2 cirkulárky, stroj na čistenie celulózy, mesačná kapacita 600 m, 20 - 25 zamestnancov	
Matúš Kašarík	vodná píla	Oščadnica					1 gáter, 1 cirkulárka, pravdepodobne píla	14.

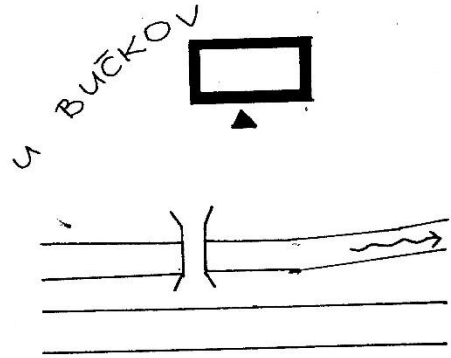
							valaška	
Pavol Galandžár	mlyn	Olešná	1922					
Jozef Horečný	mlyn	Oščadnica	1934					13.
Jakub Prívar	mlyn	Čadca	1934					
Viktor Gramer	mlyn	Čadca	1933					
František Škovránek	mlyn	Horelica	1928					11.
Ignác Šuška Siheľník	mlyn	Raková	1930					8.
Jozef Blaha	mlyn	Raková	1930					
Viliam Turoň	mlyn	Raková	1930					
Štefan Minárik	mlyn	Raková	1930					
Jozef Šuška Siheľník	mlyn	Raková	1930					9.
Juraj Franek	mlyn	Zákopčie	1930					
Ondrej Baranec	mlyn	Zákopčie	1930					
Anton Chromík	mlyn	Turzovka	1924					
Ján Čerňan	mlyn	Vysoká nad Kysucou	1930					

¹⁵⁴ KMČ, fond matric a ozalítov, VLA I/178.

POHĽAD JUŽNÝ

U BUČKOV
SITUÁCIA M 1:500

SÚPSOP - BRATISLAVA HRAD	
OBEC, OKRES: ZÁKOPČIE, ČADCA	
OBJEKT: MLÝN č. D. 308 (STARÉ č. 279)	
MAJITEĽ: ?	
KRESIL: B. PERNECKÝ	DÁTUM: AUGUST 1973
POŽN: VJŠKUM J. KANTÁR	

VLA I/178

Príloha 20: mlyn Juraja Franeka zo Zákopčia na mapách II. a III vojenského mapovania a na mape nemeckého generálneho štábu. Na mape II. vojenského mapovania je zobrazený aj prívodný kanál.¹⁵⁵

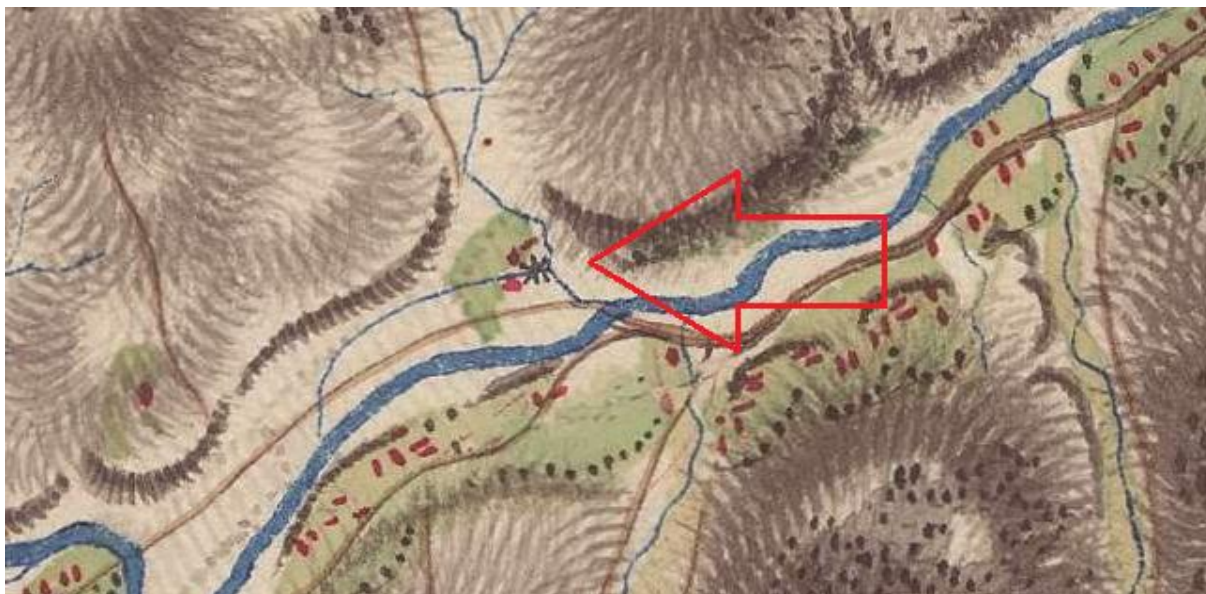
¹⁵⁵ Mapa II. a III. vojenského mapovania, dostupná z: <https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2079438.5601706442%2C6341924.267045873%2C2085883.157117938%2C6344279.4829799095>, <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=2079383.3628413996%2C6342199.993277393%2C2085827.9597886933%2C6344555.20921143> a Mapový list č. 4261 Leskove, mapové dielo nemeckého generálneho štábu dostupné z <http://igrek.amzp.pl>, citované 12.8.2021.

Príloha 21: pozostatky náhonu mlynu Juraja Franeka v Zákopčí. Je vidieť strecha rekreačného objektu stojaceho v dnešnej dobe na mieste mlynu. Foto autor, fotené v auguste 2021

Príloha 22: pila Vincenta Hrtusa, Turzovka, Vyšný Koniec, zakreslená spolu s prívovným kanálom na mape I. vojenského mapovania.¹⁵⁶

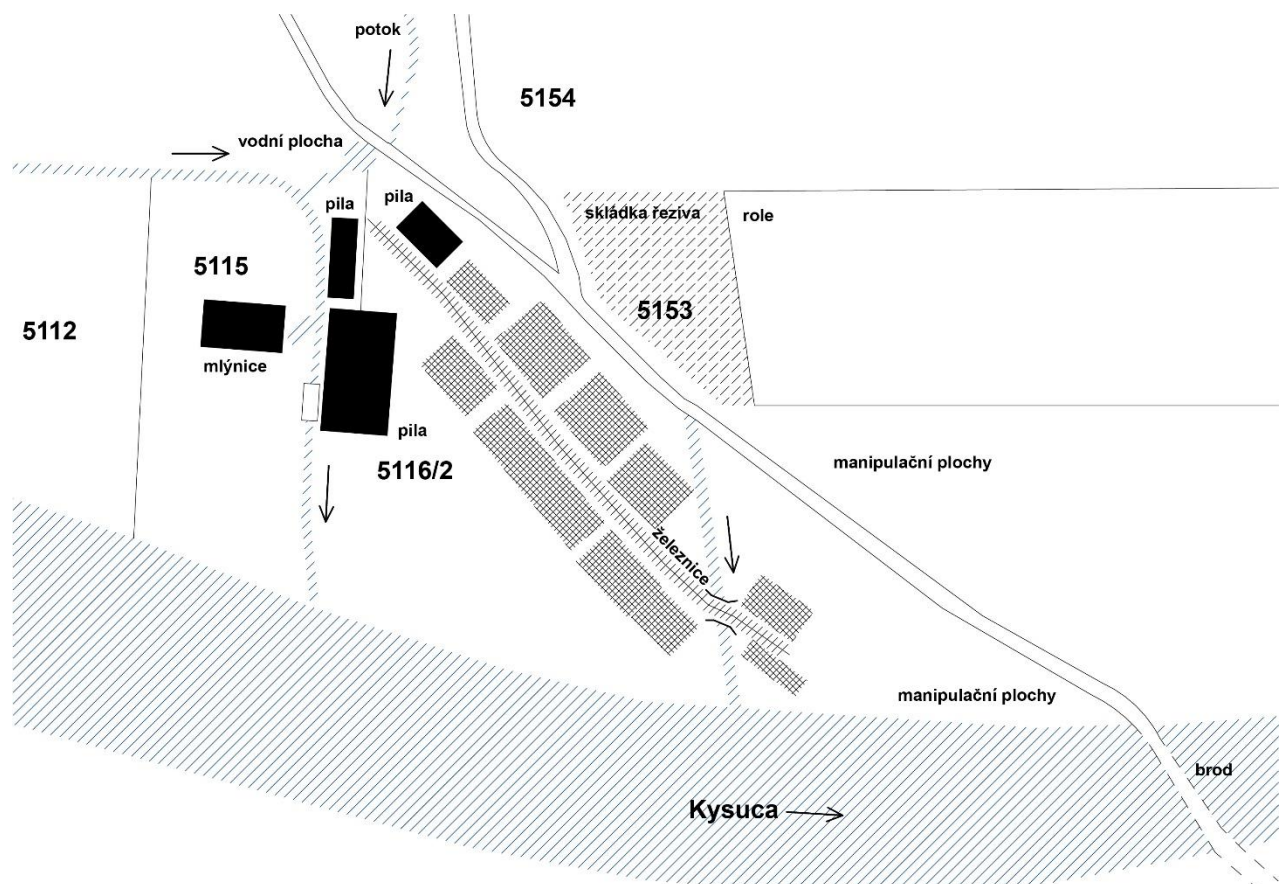
¹⁵⁶ Mapa I. vojenského mapovania, dostupná z <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2065682.0914743522%2C6339093.0639859075%2C2072126.688421646%2C6341242.855406429>, citované 12.8.2021.

Príloha 23: zvyšok náhonu a pastorkového prevodu z píly Vincenta Hrtusa. Foto autor.

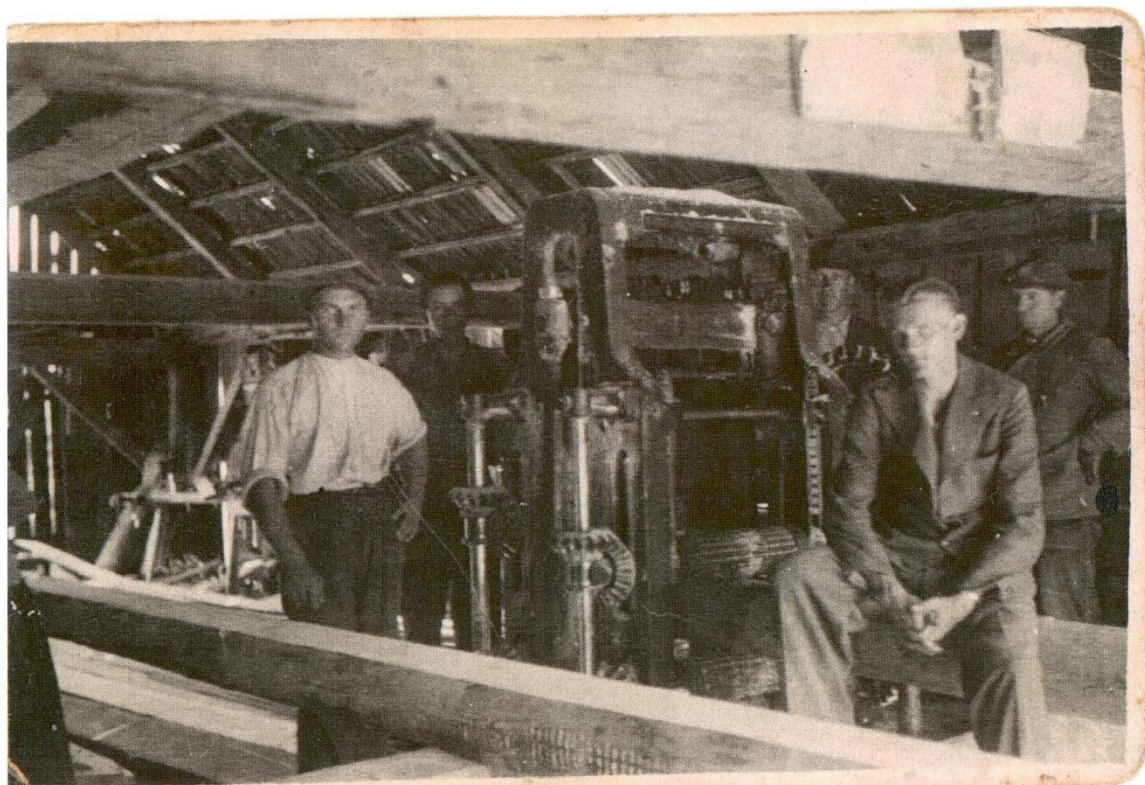
Príloha 24: situačný náčrt okolia píly Vincenta Hrtusa, podľa meraní autora zakreslila Ing. arch. Anna Křížová.

Príloha 25: mlyn a píla Vincenta Hrtus. V ľavej časti mlyn zrubovej konštrukcie, v popredí píla pred prestavbou. Archív autora.

Príloha 26: gáter píly pred prestavbou. Viditeľný zlý stav strechy a v ľavom rohu umiestnená brúska na pílové listy. Archív autora.

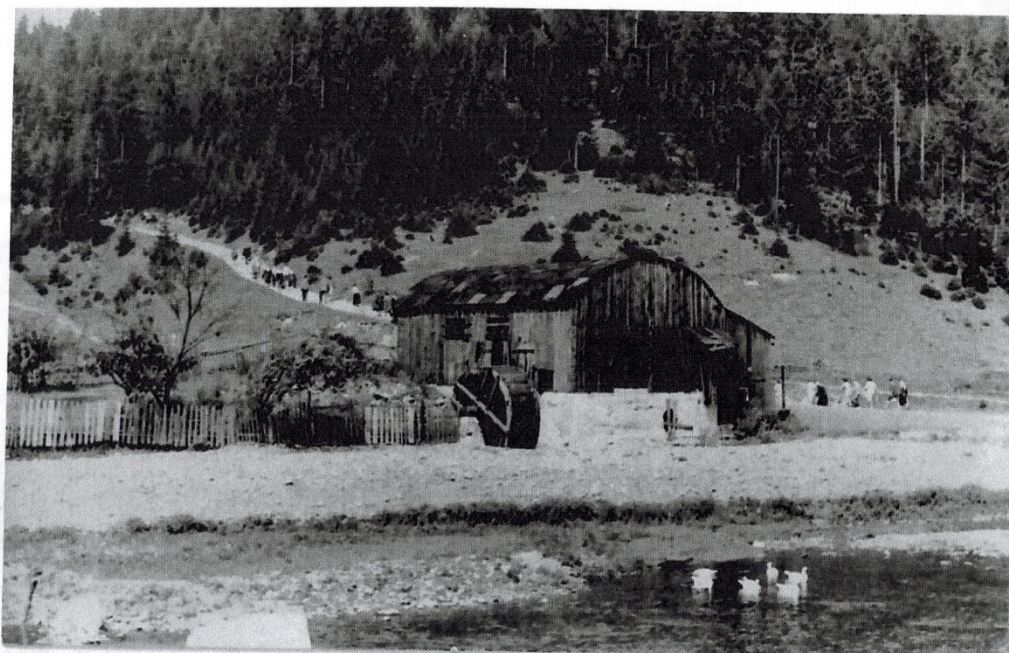

Príloha 27: stav pily a mlynu po prestavbe koncom 30. rokov. Archív autora.

Príloha 28: Píla po zastavení prevádzky. Elektrifikácie okolia pily, ktoré je na prvej fotografii patrné, sa posledný majiteľ počas jej prevádzky nedočkal. Na druhej fotografii je v čelnej stene otvor pre vedenie pohonu od stacionárneho motoru. Archív autora.

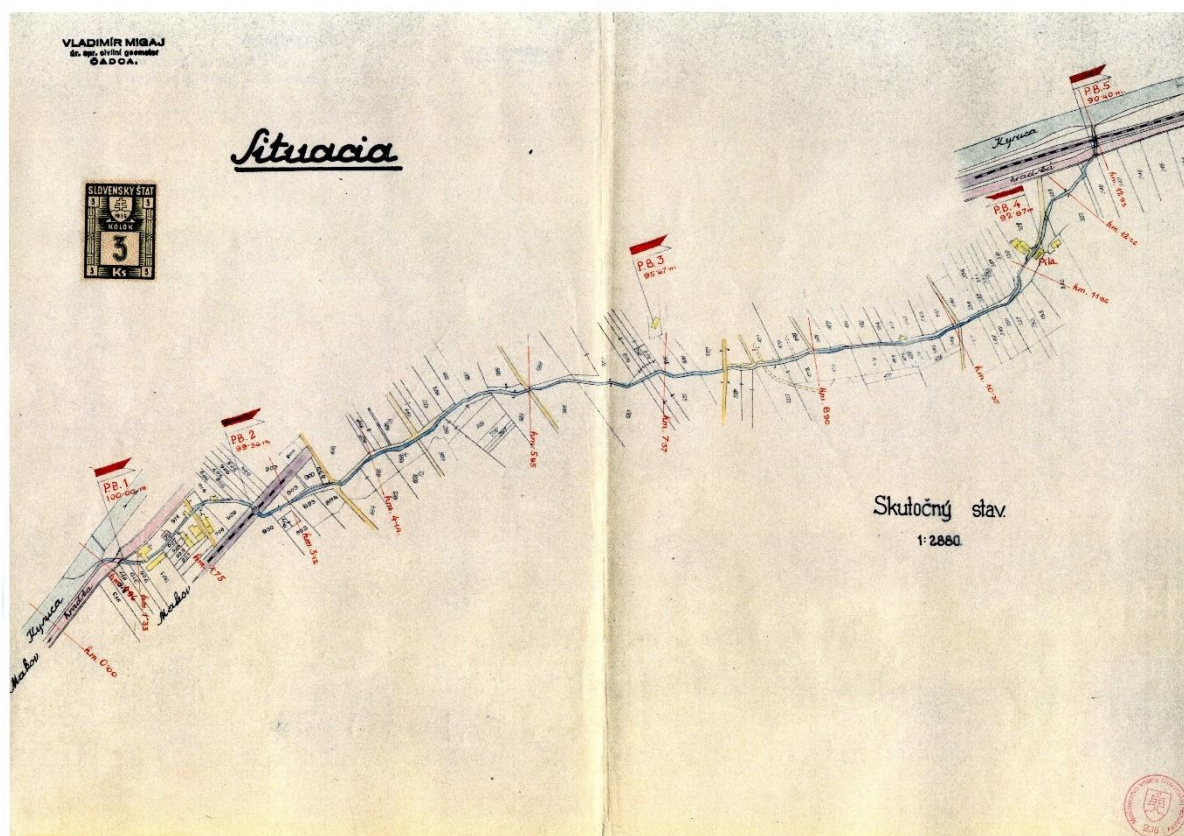
Príloha 29: píla a mlyn bratov Čerňanovcov na mapách I. a II. vojenského mapovania. ¹⁵⁷

¹⁵⁷ Mapy I. a II. vojenského mapovania, dostupné z : <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=163%2C165&bbox=2064364.2534271115%2C6338495.214431646%2C2070808.8503744053%2C6340645.0058521675> a <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=158%2C164&bbox=2065670.6456403646%2C6339137.779064276%2C2068892.9441140115%2C6340212.674774536>. Citované 1.1.2022

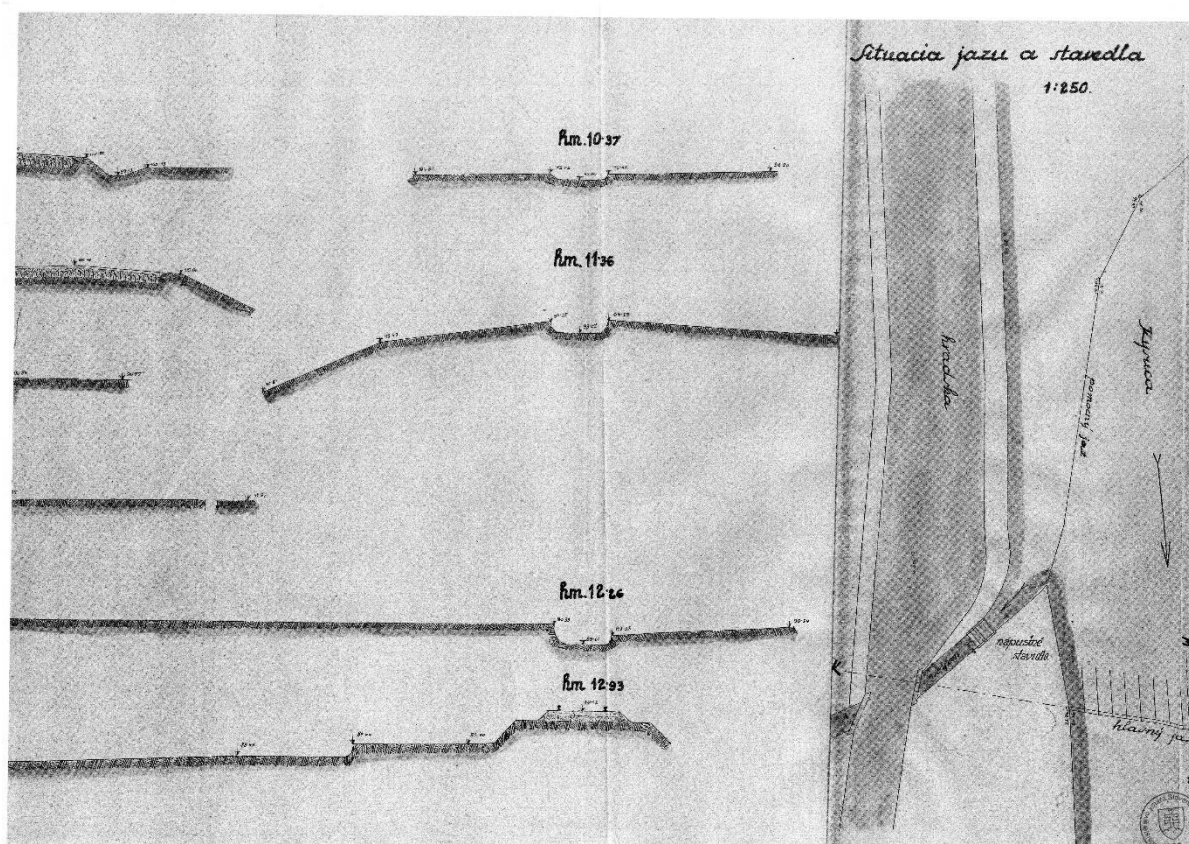
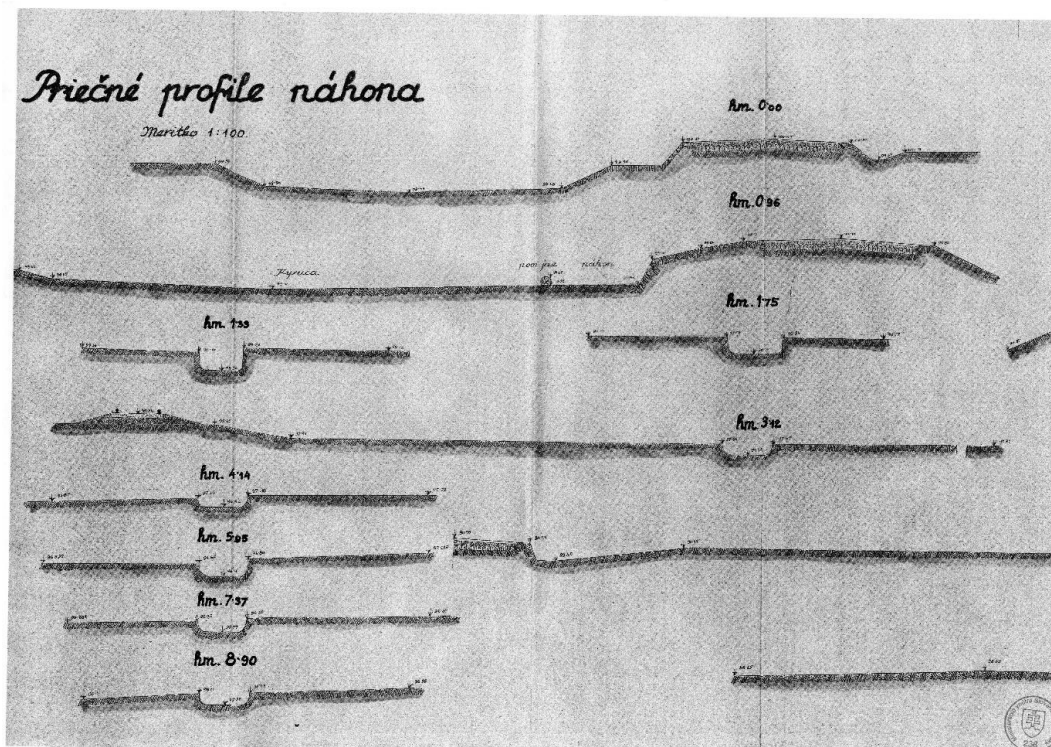

Príloha 30: plán náhonu k píle. ¹⁵⁸

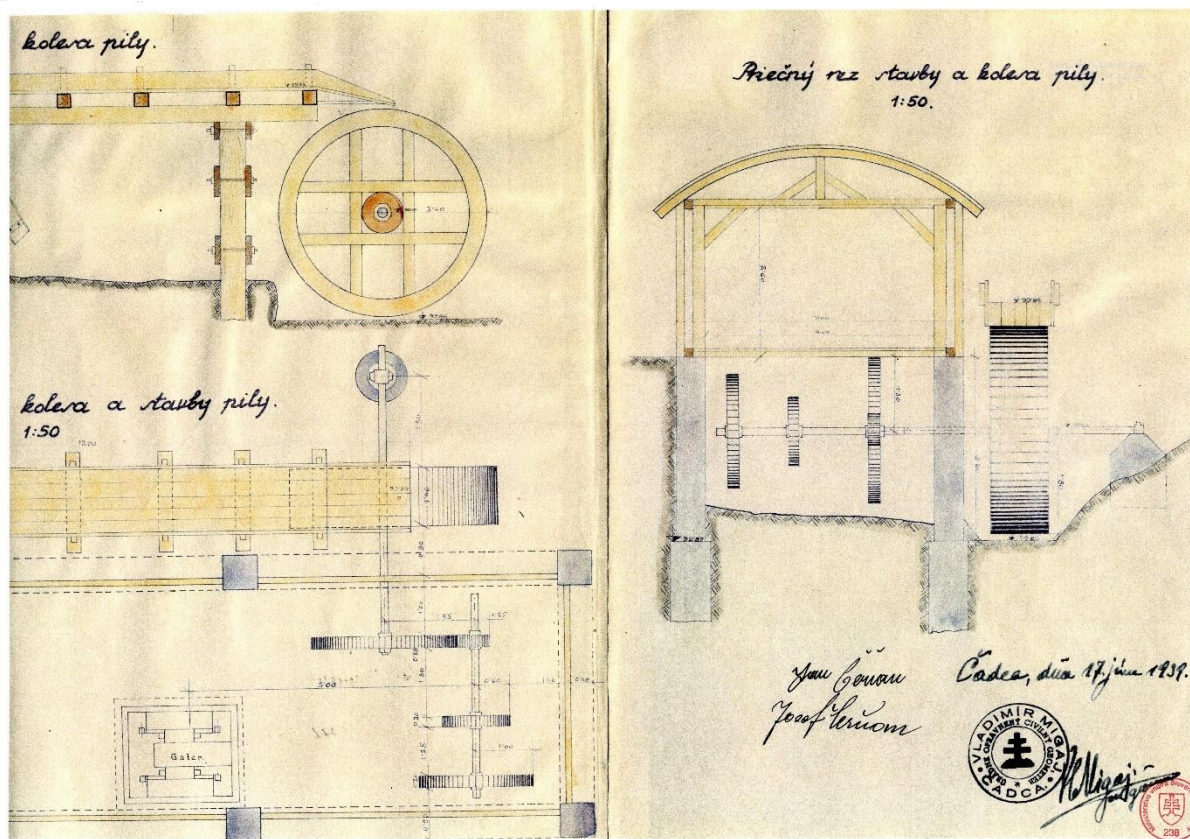
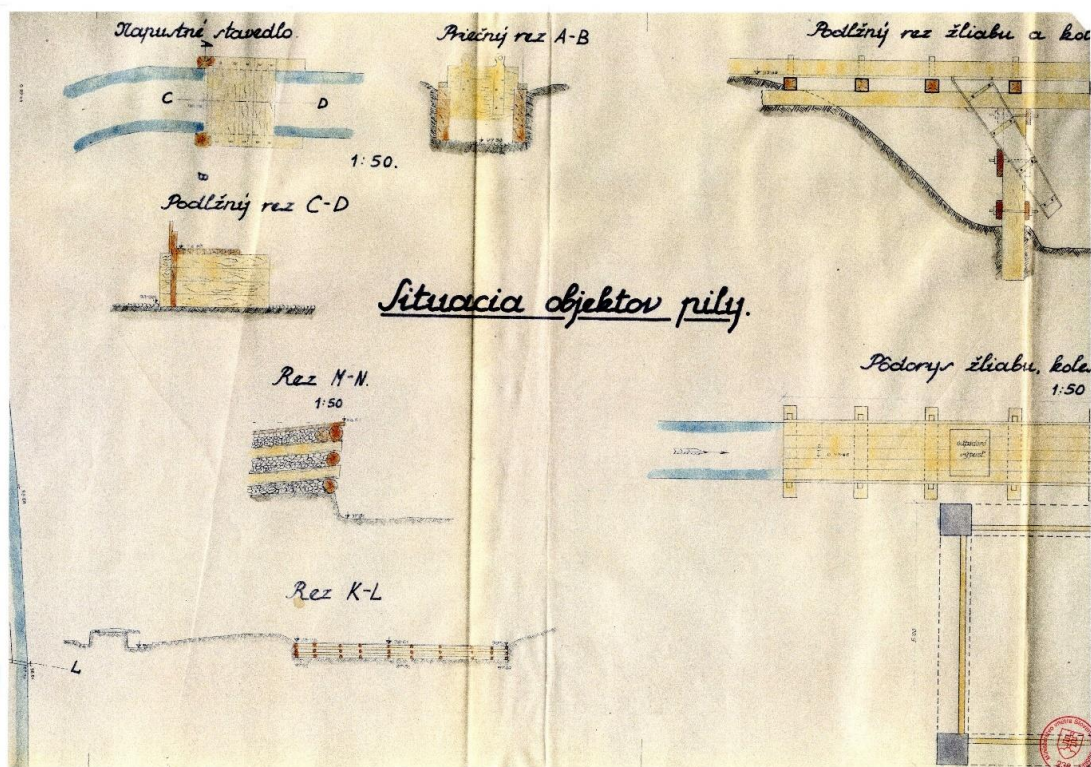

¹⁵⁸ Fond OU Čadca, kartón 239, spis: Prestavba vodnej píly Jozef Černan.

Príloha 31: priečne profily náhona. ¹⁵⁹

¹⁵⁹ Tamtiež.

Príloha 33: súčasný stav náhonu. Foto autor, fotené v auguste 2021.

Príloha 34: Súčasný stav betónových základov píly a miesta, kde stávalo vodné koleso. Foto autor, fotené v auguste 2021.

Príloha 35: priepust náhonu pod telesom železničnej trate a miesto jeho vtoku späť do riečišťa. Foto autor, fotené v auguste 2021

